

58. prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences

„GRAMATIKA UN VĀRDDARINĀŠANA”

REFERĀTU TĒZES

2023. gada 16. un 17. martā

Prof. Arturo Ozolo 58-osios tarptautinēs mokslinēs konferencijās

„GRAMATIKA IR ŽODŽIŲ DARYBA”

PRANEŠIMŲ TEZĒS

2023 metų kovo 16 ir 17 d.

ABSTRACTS
of the 58th Professor Arturs Ozols International Academic Conference

“GRAMMAR AND WORD FORMATION”

March 16–17, 2023

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
**HUMANITĀRO
ZINĀTŅU
FAKULTĀTE**

LATVISTIKAS UN BALTISTIKAS NODAĻA

58. prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences

„GRAMATIKA UN VĀRDDARINĀŠANA”

REFERĀTU TĒZES

2023. gada 16. un 17. martā

Prof. Arturo Ozolo 58-osios tarptautinēs mokslinēs konferencijās

„GRAMATIKA IR ŽODŽIŅU DARYBA”

PRANEŠIMŅU TEZĒS

2023. gada 16. un 17. oktobrī

ABSTRACTS

of the 58th Professor Arturs Ozols International Academic Conference

“GRAMMAR AND WORD FORMATION”

March 16–17, 2023

LU Akadēmiskais apgāds, 2023

KONFERENCES ZINĀTNISKĀ KOMITEJA

Laimute Balode (Rīga/Helsinki)

Ina Druviete (Rīga)

Daiki Horiguchi (Kyoto)

Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė (Vilnius)

Andra Kalnača (Rīga)

Indra Karapetjana (Rīga)

Lidija Leikuma (Rīga)

Ilze Lokmane (Rīga)

Ilze Rūmniece (Rīga)

Michal Škrabal (Praha)

Edmundas Trumpa (Rīga)

Inta Urbanoviča (Rīga)

Pēteris Vanags (Rīga/Stokholma)

KONFERENCES ORGANIZĀCIJAS KOMITEJA

Ieva Auziņa (Rīga)

Andra Kalnača (Rīga)

Paula Kļaviņa (Rīga)

Klinta Mellupa (Rīga)

Emīlija Mežale (Rīga)

Evelīna Zilgalve (Rīga)

Konferenci finansiāli atbalsta Latvijas Universitāte

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

Krājuma sastādītāja Andra Kalnača

Krājuma redaktore: Laimute Balode, Andra Kalnača, Lidija Leikuma

© Latvijas Universitāte, 2023

<https://doi.org/10.22364/aoszk.58.tk>

ISBN 978-9934-18-945-6 (iespiestais izdevums)

ISBN 978-9934-18-946-3 (digitālais izdevums)

J. ENDZELINS

LATVIEŠU VALODAS GRAMATIKA

LATVIJAS VALSTS IZDEVNIECIBA
RĪGĀ 1951

Tekla Šmite
1922/23.

LETTISCHE GRAMMATIK

VON

DR. J. ENDZELIN,

ORD. PROFESSOR DER VERGLEICHENDEN SPRACHWISSENSCHAFT
EHEMALS AN DER CHAŪKOŪVER UNIVERSITÄT, DERZEIT IN RIGA

*Inler: vārdzina grammatiski
habilitārs: atļauts noziedr.
Quesādzina, izd. Pr. 1 8, 21.*

HERAUSGEGEBEN VOM
LETTISCHEN BILDUNGSMINISTERIUM

KOMMISSIONSVERLAG A. GULBIS
RIGA 1922

LETTISCHE GRAMMATIK

VON

DR. J. ENDZELIN,

ORD. PROFESSOR DER VERGLEICHENDEN SPRACHWISSENSCHAFT
EHEMALS AN DER CHAŪKOŪVER UNIVERSITÄT, DERZEIT IN RIGA

HEIDELBERG 1923
CARL WINTER'S UNIVERSITÄTSBUCHHANDLUNG

Verlags-Nr. 1727.

JĀNIM ENDZELĪNAM – 150

Jānis Endzelīns (1873–1961) ir viens no Latvijas visu laiku izcilākajiem zinātniekiem, jaunas nozares – baltistikas – pamatlicējs salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā. Būdams vācu jaungramatiķu skolas sekotājs, viņš attīstīja tālāk izpratni par baltu, slāvu un citu indoeiropiešu valodu vēsturi. Latvijas Universitātē profesors nodibināja pasaulē pirmo Baltu filoloģijas nodaļu. Uz zinātniskiem pamatiem veidoja un izkopa vienotu latviešu literāro valodu un rakstību, latvisku terminoloģiju, paplašināja vārdu krājumu un risināja aktuālus valodas prakses jautājumus izglītībā un kultūrā.

J. Endzelīns dzimis Vidzemē, pie Valmieras, Kauguru pagasta Mičkēnā, mācījies Kauguru pagastskolā (1881–1884), Valmieras apriņķa skolā (1885–1888) un Rīgas pilsētas ģimnāzijā (1888–1892). Studējis Tērbatas Universitātē klasisko filoloģiju (1893–1897), pēc tam slāvu filoloģiju (1897–1900) un abās nozarēs ieguvis kandidāta grādu. Lai sagatavotos akadēmiskajam darbam slāvu filoloģijā un salīdzināmajā valodniecībā, viņš tika atstāts universitātē divu gadu maģistrantūrā.

Jau studiju laikā J. Endzelīns nolēma pievērsties dzimtās latviešu valodas pētīšanai. Viņa pirmos zinātniskos rakstus par latviešu valodas vēsturiskās fonētikas un morfoloģijas jautājumiem (1897, 1898) publicēja arī prestiži vācu valodniecības žurnāli (1899, 1901) un augstu novērtēja Eiropas valodnieki.

Pedagoģisko darbību J. Endzelīns sāka Tērbatas Universitātē kā salīdzināmās un slāvu valodniecības privātdocents (1903–1909): docēja latīņu valodas fonētiku un morfoloģiju, latīņu valodas vēsturisko gramatiku, grieķu dialektoloģiju, slāvu akcentoloģiju, sagatavoja un 1905. gadā aizstāvēja maģistra disertāciju salīdzināmajā valodniecībā – „Latviešu valodas prievārdi” („Latyshskie predlogi”, 1. daļa).

Pēc tam J. Endzelīns strādāja Harkivas Universitātes (*Харківський університет*) Salīdzināmās valodniecības un sanskrita katedrā un Augstākajos sieviešuursos privātdocenta, ārkārtas profesora un profesora amatā (1909–1920): docēja ievadu valodniecībā, indoeiropiešu salīdzināmo gramatiku, ģermāņu valodu salīdzināmo gramatiku, sanskritu, lietuviešu, senprūšu, senpersu un citu valodu kursus, vadīja eksperimentālās fonētikas kabinetu. Salīdzinādams baltu un slāvu valodu skaņu un gramatiskās sistēmas, kā arī leksiku, viņš radīja versiju par seno baltu un slāvu valodu attiecībām un to izklāstīja grāmatā „Slāvu un baltu etīdes” („Slavjano-baltijskie etjudy”, 1911). Sanktpēterburgas Universitātē aizstāvējis to kā disertāciju, ieguva salīdzināmās valodniecības doktora grādu (1912). Strādājot Harkivas Universitātē, J. Endzelīns sagatavoja Getingenes grāmatu apgāda pasūtīto latviešu valodas salīdzināmi vēsturisko gramatiku „Lettische Grammatik” (1922, 1923).

Jaundibinātās Latvijas Augstskolas (vēlākās Latvijas Universitātes) acināts, J. Endzelīns 1920. gada maijā ieradās dzimtenē. Universitātē nostrādāja 30 gadus (1920–1950): bija Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāns (1920–1923), izveidoja un vadīja pirmo un ilgus gadus vienīgo Baltu filoloģijas nodaļu pasaules universitātēs

(1921–1940), nodibināja Filologu biedrību (1920–1940), bija tās Rakstu (FBR) 20 sējumu redaktors, arī Latvijas Universitātes Zinātnisko rakstu pirmais redaktors. Docēja latviešu valodas zinātnisko gramatiku, baltu valodu salīdzināmo gramatiku, slāvu valodu salīdzināmo gramatiku, ievadu baltu filoloģijā, leišu valodas zinātnisko gramatiku, ģermāņu pirmvalodu, senislandiešu, sensakšu valodu, sanskritu un citas.

J. Endzelīns aktīvi atbalstīja Latviešu folkloras krātuves izveidi un bija tās koleģijas pirmais priekšsēdētājs (1925–1929), krātuves fondu bagātināšanā piedalījās līdz pat 1943. gadam. Viņš ierosināja nodibināt arī Latviešu valodas krātuvi (1936–1946) un vadīja tajā izlokšņu pētīšanu.

Pēc 2. pasaules kara J. Endzelīns bija viens no nedaudzajiem augsti kvalificētajiem zinātniekiem, kuri palika dzimtenē. Viņš vadīja Latviešu valodas katedru Latvijas Valsts universitātē (1944–1950), pēc aiziešanas no darba universitātē turpināja LPSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā vadīt Valodas daļu (1946–1953), vēlāk Vārdnīcu sektoru (1953–1961). Tur nodarbojās ar vietvārdu apstrādi, aktīvi piedalījās terminoloģijas, pareizrakstības, pareizrunas un citu valodas prakses un runas kultūras problēmu risināšanā.

J. Endzelīns ir 15 zinātnisku grāmatu un vairāk nekā 300 zinātnisku un populārzinātnisku publikāciju autors latviešu, vācu un krievu valodā.

Zinātnē un augstākajā izglītībā īpaši nozīmīgi viņa darbi, kas ir baltistikas stūrakmeņi. Pirmkārt, tā ir „Lettische Grammatik”, kas vienlaikus arī pirmā baltu valodu salīdzināmā gramatika, tās saīsināts izdevums ir „Latviešu valodas skaņas un formas” (1938). Savukārt 1951. gadā izdotā „Latviešu valodas gramatika” ir vācu valodā izdotās gramatikas papildināts un latviski tulkots izdevums.

Latviešu un baltu valodu vēstures izziņāšanai nozīmīga ir „Latviešu lasāmgrāmata” („Lettisches Lesebuch”, 1922). 1948. gadā izdotais pētījums „Baltu valodu skaņas un formas” tulkots un izdots lietuviešu valodā („Baltų kalbų garsai ir formas”, 1957), vēlāk angļu valodā („Comparative Phonology and Morphology of the Baltic Languages”, 1971).

Jānis Endzelīns darbojies arī prūsistikas jomā – 1943. gadā publicēts pētījums „Senprūšu valoda”, gadu vēlāk tā tulkojums vācu valodā „Altpreussische Grammatik” (1944).

Nozīmīga ir arī Kārļa Mīlenbaha sāktā, J. Endzelīna un Edītes Hauzenbergas rediģētā, papildinātā un pabeigtā „Latviešu valodas vārdnīca/Lettisch-deutsches Wörterbuch” (1922–1932; 1933–1946), kas izdota faksimilā arī Čikāgā (1953–1956).

Zinātniska un lietīšķi praktiska nozīme ir J. Endzelīna darbiem Latvijas vietvārdu pētīšanā: „Latvijas vietu vārdi” (divas daļas, 1922, 1925), kā arī „Latvijas PSR vietvārdi” (divi sējumi, 1956, 1961). Skolās un sabiedrībā trīs gadu desmitus tika izmantotas divas praktiskas un normatīvas gramatikas (izstrādātas kopā ar K. Mīlenbahu): „Latviešu valodas mācība” (1907) un „Latviešu gramatika” (1907).

Svarīgākās problēmas, ko risinājis Jānis Endzelīns – noskaidrojās baltu valodu vēsturisko pārmaiņu likumības, īpaši t. s. skaņu likumus, intonāciju rašanos un evolūciju, seno baltu cilšu valodu sakarus ar slāvu, ģermāņu, somugru valodām, arī baltu valodu un dialektu savstarpējās attiecības, tai skaitā kuršu etniskās piederības jautājumu.

Saturs / Turinys / Contents

Sarma Kļaviņa JĀNIM ENDZELĪNAM – 150	4
Agnē Aleksaitē Naujieji pavadinimai pagal lyties skirtumam	9
Ieva Auziņa Adverbi konstrukcijā ar verbiem pārnestā nozīmē	10
Ilze Auziņa, Guna Rābante-Buša Sarunvalodai tipiskie fonētiskie līdzekļi: runas korpusa datu analīze	11
Gita Bērziņa Grieķu īpašvārdi un to atvasinājumi latīņu valodā (Latīņu – latviešu vārdnīcas materiāls)	13
Justīne Bondare Jauniešu valodai raksturīgie vārddarināšanas paņēmieni 20. / 21. gadsimta mijā un šodien	15
Anete Daina Modālais verbs <i>varēt</i> jautājumu un atbilžu replikās	17
Daiga Deksnē Priedēkļi lietvārdu vārddarināšanas modeļos	19
Ieva Fibiņa Terminrade hipokratiskā korpusā: osteoloģija un angioloģija	20
Anna Frīdenberga Daži vārddarināšanas jautājumi Jāņa Endzelīna darbos	21
Danguolē Gaudinskaitē Asmeņu pavadinimų darybinių sinonimų ir darybinių variantų stilistikos ypatumai	22
Daiki Horiguchi Atgriezeniskie un neatgriezeniskie darbības vārdi un lietvārdi ar <i>paš-</i>	24
Andra Kalnača Interjekcijas un vārddarināšana	26
Samanta Kietytė Productivity of prefixation: a case of Lithuanian prefixes <i>nu-</i> , <i>pri-</i> , <i>i-</i> and <i>iš-</i>	28
Dalia Kiseliūnaitė Kuršu kāpu kursenieku valodas lietvārda morfoloģiskās iezīmes Kurzemes dialektu kontekstā	29
Paula Kļaviņa Vietniekvārdi <i>TAS / TĀDS</i> un pārsteiguma izteikšana	31
Kristīna Korneliusa The grammaticalization and the category of tense of English modal verbs: a corpus-based approach	33

Julija Korostenskiēnē A generative syntactic perspective on Latvian grammatical prefixes <i>jā-</i> , <i>ne-</i>	35
Robertas Kudirka Univerbai su priesagomis <i>-ka</i> , <i>-kē</i> lietuvių kalbos žargone	38
Regīna Kvašīte (<i>Regina Kvašytė</i>) Jēdzienu „valoda” un „runa” nosaukumu sistēma latviešu un lietuviešu terminoloģijā	39
Linda Lauze Verbu <i>pietikt</i> , <i>trūkt</i> un to prefiksālo atvasinājumu saistāmība ar teikuma priekšmetu	41
Lidija Leikuma Par verbu pagātnes ē-celmiem Izvaltā un kaimiņu izloksnēs	42
Dzintra Lele-Rozentāle, Diāna Laiveniece, Agnese Dubova, Baiba Egle Terminrades prakse un iespējas latviešu valodniecības teorētiskās bāzes paplašināšanā: metadiskursa iezīmētāju piemērs	45
Kristīne Levāne-Petrova Transitivitāte un pasīva konstrukcijas	47
Ilze Lokmane, Baiba Saulīte Klauzāli subjekti „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā”	48
Emīlija Mežale Norādāmais vietniekvārds trešās personas vietniekvārda vietā latviešu valodas gramatikās un tiešsaistes tekstos	50
Daiva Murmulaitytė <i>Žodžių darybos vedlio</i> plētra – galimybės ir iššūkiai	52
Anita Paidere Vairāku piedēkļu atvasinājumi Latvijas purvu, mežu un pļavu nosaukumos: derivatīvais, areālais un semantiskais aspekts	54
Jurgis Pakerys, Virginijus Dadurkevičius, Agnė Navickaitė-Klišauskienė Measuring derivational productivity in the Joint Corpus of Lithuanian: the case of agent nouns	56
Alla Placinska Dzintes kategorijas etnolingvistiskie un sociolingvistiskie aspekti spāņu valodā	58
Alma Ragauskaitė Dēl XVII–XVIII a. Kėdainių miestiečių (moterų) asmenvardžių darybos su lietuviškomis priesagomis	60
Gunta Roziņa, Indra Karapetjana, Margarita Spirida Critical discourse analysis of hate speech from a linguistic perspective	62
Laura Rituma, Gunta Nešpore-Bērzkalne, Baiba Saulīte, Lauma Pretkalniņa Salīdzinājuma konstrukcijas „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā”	64
Ilze Rūmniece Neoloģija klasisko tekstu tulkojumos: Aristoteļa „Rētorikas – Runas mākslas” glosārija materiāls	66

Veslava Sidaravičienė Neoficialieji Vilniaus choronimai – jaunimo šnekamosios kalbos atspindys	68
Daiga Straupeniece Substantivu piedēkļu <i>-in-</i> un <i>-īn-</i> lietojums Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā	70
Bonifacas Stundžia, Lina Inčiuraitė-Noreikienė Vardažodinių hibridinių priesagų vedinių, pavadinančių asmenis, ir bendrašaknių skolinių konkurencija dabartinėje lietuvių kalboje	71
Solveiga Sušinskienė Verb-base nominalizations in academic science texts	72
Nijolė Tuomienė Lietuvių šnektų raida aktyvioje baltų ir slavų kalbų kontaktų zonoje: gramatinės struktūros irimo požymiai	73
Inta Urbanoviča Korelācija starp literārās valodas normu pamatojumu un ilgtspēju – J. Endzelīna vadīto Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēžu (1933–1942) protokolos minēto latviešu valodas prakses jautājumu analīze	75
Jolanta Vaskelienė Produktyvieji naujadarų dūrinių tipai	76
Anna Vulāne Tauriņu taksonomija: <i>sprīžmešu</i> dzimtas nosaukumu derivatīvi semantiskā struktūra	78
Evelīna Zilgalve Partikulas <i>tad</i> pragmatiskie aspekti	80

Naujieji pavadinimai pagal lyties skirtumą

Pranešimo objektas – darybiškai išnagrinėti lytį žyminčius naujadarus, pateiktus Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyje (toliau – ND; prieiga internete: <https://ekalba.lt/naujazodziai>). Tokie dariniai sudaro labai nedidelę visos naujosios leksikos (tiek indigenos, tiek skolintos) dalį (0,7%). Plg. 2022 m. gruodžio mėn. pabaigoje ND buvo fiksuoti 8137 kalbos vienetai, skaičiuojant su žodžiais, žodžių junginiais, santrumpomis ir kt. Tikslas – nustatyti tokių darinių produktyviausius darybos būdus ir priemones.

Pranešimo metu apžvelgiamas feministinis lingvistinis aktyvizmas (anglų k. *feminist linguistic activism*) ir kalbos reforma (anglų k. *feminist language reform, gender-based language reform, non-sexist language reform* ir pan.), taip pat „Vilniaus universiteto lyčiai jautrios kalbos gairės“, keliant hipotezę, kad tai galėjo turėti įtakos lytį žyminčių naujadarų kūrybai.

Tyrimas parodė, kad didžiąją daugumą tokių darinių sudaro galūnių vediniai (80%), likę – priesagų vediniai (20%). Naujadarai sudaromi ne tik su tradicinėmis darybos priemonėmis: galūne *-ė* ir priesagomis *-inas* ir *-ienė*, bet ir su šiai darybos kategorijai nebūdingomis galūnėmis *-a, -as, -is* ir *-ius* ir priesagomis *-ūnas* ir *-(i)ukas*. Nors ND rasta įvairesnių darybos priemonių, su kuriomis sudaromi vyriškos lyties subjektų pavadinimai, tačiau jos nėra produktyvios. Duomenyje tarp lytį rodančių naujadarų vyrauja moteriškos lyties subjektų pavadinimai (71%), kurių pati produktyviausia darybos priemonė – galūnė *-ė*.

Duomenyje vyrauja stilistiškai neutralūs, referentinę funkciją atliekantys pavadinimai pagal lyties skirtumą (74,5%), gerokai mažiau stilistiškai žymėtų darinių (25,5%).

Toks lytį žyminčių naujadarų vartosenos tyrimas rodo, kad visuomenė, esant poreikiui, darėsi ir darosi naujų pavadinimų pagal lyties skirtumą (nepriklausomai nuo kalbos madų). Pagrindinės tokių naujadarų radimosi priežastys: a) poreikis įvardyti naują moters profesiją, veiklą, kuri anksčiau neegzistavo arba dėl susiklosčiusių aplinkybių buvo išimtinai skirta tik vyrams (*kareivė, urėdė*); b) poreikis panaikinti tam tikros sąvokos sąsajas išimtinai su vyrų pasauliu (*genijė, kūdikė*) ir c) stilistinis poveikis (*kregždūnas*).

Adverbi konstrukcijā ar verbiem pārnestā nozīmē

Līdz šim latviešu valodniecības pētījumos vairāk skatītas *verbs + adverbs* konstrukcijas, kur verbs lietots tiešā nozīmē (piem., Kalnača 2017), tāpēc turpmākos pētījumos svarīgi pievērst uzmanību plašākai verbu semantikai šādās konstrukcijās, proti, verbiem ar pārnestu nozīmi. Šī referāta mērķis ir noskaidrot, vai konstrukcijās ar verbiem pārnestā nozīmē un adverbiem *ārā, iekšā, augšā, lejā* ir notikusi gramatizēšanās vai kāda no gramatizēšanās procesa pakāpēm. Referātā analizētas konstrukcijas ar nozīmes ziņā pretējiem adverbiem *iekšā–ārā, augšā–lejā*, lai aplūkotu, vai līdzīgi kā ar verbiem tiešā nozīmē, piem., *kāpt augšā–kāpt lejā*, arī ar verbiem pārnestā nozīmē, tiek lietoti tie paši adverbi, lai izteiktu pretēju nozīmi, piem., *sist augšā–sist lejā*.

Lai arī gramatizēšanās process tiek raksturots atšķirīgi, pārsvarā tiek minētās šādas gramatizēšanās procesa pakāpes: konteksta paplašināšanās, desemantizēšanās, dekategorizēšanās, klitizēšanās, erozija (Heine, Kuteva 2007, 34; Ivulāne 2015, 16–17). Referātā aplūkotajās konstrukcijās ar verbiem pārnestā nozīmē un adverbiem *ārā, iekšā, augšā, lejā* vērojama konteksta paplašināšanās (resp., jaunu nozīmju rašanās), kā arī desemantizēšanās (valodas vienības, parasti vārda vai morfēmas, sākotnējās nozīmes pilnīgs vai daļējs zudums, sk. Heine, Kuteva 2007, 34–35; Skujiņa 2007, 85; Ivulāne 2015, 17)

Aplūkotie adverbi *iekšā, ārā, augšā, lejā* cēlušies no lietvārda vienskaitļa lokatīva formas (Soida 1969), šis process uzskatāms par adverbāciju. Adverbi *iekšā, ārā, augšā, lejā* sarunvalodā plaši tiek lietoti konstrukcijās ar verbiem pārnestā nozīmē, piem., *locīt iekšā, lauzties ārā, sist augšā*. Šajās konstrukcijās adverbu sākotnējā nozīme ir daļēji vai pavisam zudusi, tāpēc šo procesu būtu iespējams uzskatīt par desemantizēšanos. Novērots, ka ir gadījumi, kad ar vienu verbu pārnestā nozīmē tiek lietoti pretējas nozīmes adverbi, piem., ar nozīmi 'paaugstināt cenu' tiek lietota konstrukcija *sist augšā*, bet ar nozīmi 'pazemināt cenu' tiek lietota konstrukcija *sist lejā*. Jādomā, ka tas, vai ar vienu verbu tiek lietoti savstarpēji pretēji adverbi pretēju nozīmju izteikšanai, ir saistīts, pirmkārt, ar verba nozīmi un, otrkārt, ar to, kādā mērā ir notikusi adverba desemantizēšanās jeb sākotnējās nozīmes zušana.

Literatūra

- Heine, Bernd, Kuteva, Tanja. 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge University Press.
- Heine, Bernd, Kuteva, Tanja. 2007. *The Genesis of Grammar. A Reconstruction*. Oxford: Oxford University Press.
- Ivulāne Baiba. 2015. *Palīdzinozīmē lietotu darbības vārdu sistēma latviešu valodā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Kalnača, Andra. The construction *non-prefixed verb + spatial adverb* in Latvian. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. 8(1), 2017, 75–95. <https://doi.org/10.12697/jeful.2017.8.1.05>
- Soida, Emīlija. 1969. *Adverbs un adverbēšanās mūsdienu latviešu valodā*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.

Sarunvalodai tipiskie fonētiskie līdzekļi: runas korpusa datu analīze

Valsts pētījuma programmas projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” tiek veidots apjomīgs latviešu valodas runas korpus, kas būs neatsverams palīgs dažādās valodas sinhroniskās un diahroniskās izpētes jomās. Topošajā latviešu valodas runas korpusā, vismaz trešdaļa datu (ap 33% no 100 stundām) būs spontānas sarunvalodas ieraksti, galvenokārt privāti dialogi un polilogi. Tas ļaus pētniekiem analizēt un aprakstīt gan literārās, gan neliterārās latviešu sarunvalodas izteiksmes līdzekļus.

Kā atzīst Emīlija Mežale (2017, 131): „Sarunvalodas izteiksmes līdzekļi pastāv vairākās valodas apakšsistemās. Latviešu valodas teorētiskajā literatūrā visvairāk minēti leksiskie un semantiskie, arī morfoloģiskie un vārddarināšanas līdzekļi”, savukārt fonētiskie līdzekļi raksturoti mazāk (piem., Freimane 1993; Auziņa 2014).

Jau šobrīd, korpusa tapšanas laikā, ir skaidrs, ka latviešu sarunvalodā ir daudz fonētisko sarunvalodas pazīmju, un vairākas no tām jau var skaidri definēt, piem.:

- 1) garo patskaņu saīsināšana noteiktās darbības vārdu formās, piem., *lasam* vārdformas *lasām* vietā;
- 2) īso patskaņu pagarināšana noteiktās darbības vārdu formās, piem., *dodās* vārdformas *dodās* vietā;
- 3) saīsinātas darbības vārdu formas;
- 4) saliktu skaitļa vārdu saīsināšana;
- 5) neprecīza, vienkāršota trīs un vairāk zilbju garu svešvārdu izruna.

Sarunvalodai tipiskie izrunas varianti, kas konstatēti topošā runas korpusa datos, visbiežāk saistīti ar kvantitatīvām vai kvalitatīvām svārstībām patskaņu, divskaņu, retāk līdzskaņu izrunā. To atspoguļošana parasti grūtības nesagādā. Sarežģītāk ir precīzi pierakstīt tos variantus, kas rodas kombinētu skaņu pārmaiņu rezultātā.

Ļoti bieži šādas kombinētas skaņu pārmaiņas vērojamas darbības vārda *vajadzēt* (*nevajadzēt*) un īpašības vārda *vajadzīgs* formās: tiek elidēts patskanis *a*, savukārt līdzskanis *j*, nonākot tautosillabiskā pozīcijā ar patskani *a*, vokalizējas, t. i., rodas pozicionāls divskanis, piem., *vajadzētu* → *vaidzētu*, *vajadzēja* → *vaidzēja*, *vajag* → *vaiig*, *nevajag* → *nevaiig*.

Sarunvalodā, izrunājot saliktus skaitļa vārdus, tie bieži vien tiek saīsināti: tiek izlaisti līdzskaņi, reizēm arī patskaņi, salikteņa komponenti saplūst, piem., *trīsdesmit* → [tri:esmit], [tri:smi] u. tml.

Spontānā, salīdzinoši ātrā runā darbības vārdu *būt*, *nebūt* vienkāršās pagātnes 3. personas forma tiek izrunāta bez galotnes *-a*, t. i., *bija* vietā dzirdams *bij*, *nebija* vietā – *nebij*. Turklāt līdzskanis [j], nonākot vienā zilbē ar īso patskani [i], tiek pakļauts pozicionālai fonētiskai pārmaiņai – tas daļēji vokalizējas.

Bieži spontānā runā svešvārdos tiek atmests patskanis (patskaņi) kādā no neuzsvērtajām zilbēm, savukārt patskaņa elidēšana izraisa 1) zilbju struktūras maiņu un zilbju skaita samazināšanos, 2) īsa patskaņa pagarināšanos, 3) grūti izrunājamu

līdzskaņu grupu veidošanos, kas tālāk tiek vienkāršoti, *interesanti* → *intresanti* / *intersanti*, *bibliotēka* → *biblotēka* → *bibloteka* [biblɔːteka]; *universitāte* → *unverstāte*.

Literatūra

Auziņa, Ilze. 2014. Pareizrunas normas mūsdienu latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 9, 31–138.

Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.

Mežale, Emīlija. 2017. Sarunvalodas stila jēdziens: kopīgais un atšķirīgais latviešu un somu valodā. *Res Latvienses*. IV, 118–137.

Grieķu īpašvārdi un to atvasinājumi latīņu valodā (Latīņu – latviešu vārdnīcas materiāls)

Klasisko valodu materiāls arvien ir izpētes vērts ne tikai, lai atklātu vispārējus principus un likumsakarības valodas sistēmā un attīstības procesos, bet arī lai savstarpējā sastatījumā izgaismotu citu valodu, tostarp latviešu valodas, būtiskas iezīmes dažādos aspektos.

Šoreiz tēmas izpēti ierosinājis darbs pie jaunā „Latīņu – latviešu vārdnīcas” varianta izstrādes, vārdnīcas (Veitmane et al. 1955) leksiskā materiāla izvērtējums, rediģēšana un atveide latviešu valodā, kas tiek īstenots Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (2021–2024).

Vēsturiski ilgstoši grieķu un romiešu kultūras un valodas kontakti radījuši nozīmīgu un daudzveidīgu vienas valodas, primāri grieķu, ietekmi otrā, resp., latīņu valodā un visā ar to saistītā kultūras, izglītības un zinātniskās (piem., filozofiskās, gramatiskās u. c.) domas tradīcijā (sk., piem., Clackson & Horrocks, 2007, 184–198). Latīņu valodā vērojami plaši aizguvumi no grieķu valodas, kas saistīts ar mitoloģiskās, literārās, kultūras u. c. tradīcijas pārmantošanu un atspoguļošanu. Grieķu kultūras personāliju un reāliju apzīmējumi, aizgūti no grieķu valodas, vairāk vai mazāk pielāgoti latīņu valodas sistēmai, un bieži atbilstīgi latīņu valodas sistēmai atvasināti tālāk.

Īpašas uzmanības vērti ir grieķu īpašvārdi un to atvasinājumi latīņu valodā, kā arī atveide latviešu valodā.

Grieķu īpašvārdi nereti aizgūti ar grieķu valodas izskaņām un tālāk pielāgoti latīņu valodas deklinēšanas sistēmai, dažkārt attīstot paralēlus variantus (*Aenēās* vai *Aenēa*, *-ae* ‘Ainejs’; *Acherōn*, *-ontis* vai *Acherūns*, *-untis* ‘Aheronta’; *Pēnelopa* vai *Pēnelopē*, *-ēs* ‘Pēnelope’, *Achillēs*, *-is* (*-ēi*, arī *ī*) ‘Ahillejs’).

Izmantojot latīņu valodas morfēmas, jo īpaši piedēkļus un galotnes, no grieķu valodas personvārdiem un vietvārdiem tālāk atvasināti sugas vārdi (piem., *Acadēmus*, *-ī* ‘Akadēms’ > *Acadēmia*, *-ae* ‘akadēmija’ > *Acadēmicus*, *-ī* ‘akadēmiķis’; *Bacchus*, *-ī* ‘Bakhs’ > *bacchātīō*, *-nis* ‘neprātīga dzīrošana, orgijas’; *Olympia*, *-ae* ‘Olimpija’ > *olympia*, *-ōrum* – ‘olimpiskās sacīkstes’; *olympionīcēs*, *-ae* ‘uzvarētājs olimpiskās sacīkstēs’), no lietvārdiem atvasināti īpašības (piem., *Achāia*, *-ae* ‘Ahaja’ > *Achāicus*, *-a*, *-um* vai *Achāius*, *-a*, *-um* ‘ahaju, ahajiešu’) un darbības vārdi (*Bacchus*, *-ī* m ‘Bakhs’ => *bacchāri* ‘svinēt Bakha svētkus, neprātīgi liksmot, ekstāzē trakot’).

Latīņu valodai raksturīgs plašs vārddarināšanas morfēmu klāsts, tostarp sinonīmiskas nozīmes (piem., adjektīvi *-eus*, *-ea*, *-eum* // *-ius*, *-ia*, *-ium* // *-icus*, *-ica*, *-icum* // *-ānus*, *-āna*, *-ānum*; substantīvi *-ias*, *-iadis* // *-is*, *-idis*; *-idēs*, *idae* // *-adēs*, *-adae* u. tml.). Tas daudzveidīgi izmantots grieķu valodas cilmes atvasinājumos latīņu valodā, nereti darinot un lietojot arī paralēlus variantus (*Achāicus*, *-a*, *-um* vai *Achāius*, *-a*, *-um* ‘ahaju, ahajiešu’; *Aeētias*, *Aeētiadis* vai *Aeētis*, *Aeētidis* arī *Aeētīnē*, *Aeētīnēs* ‘Aiētīda, Aiēta meita’).

Grieķu un latīņu valodas variantu paralēlisma, kā arī plaša klāsta sinonīmiskas nozīmes vārddarināšanas līdzekļu izmantošanas dēļ nereti sarežģīta ir grieķu cilmes aizguvumu un atvasinājumu atlase un atspoguļošana *Latīņu – latviešu vārdnīcas* korpusā, kā arī to atveide latviešu valodā.

Avoti un literatūra

- Clackson, James, Horrocks, Geoffrey. 2007. Elite Latin in the late republic and early empire: the encounter with Greek. *The Blackwell History of the Latin Language*. Clackson, James, Horrocks, Geoffrey (eds.). Malden/Oxford/Victoria: Blackwell Publishing, 184–198.
- Lewis, Charlton T. 1991 (1879). *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Veitmane, K. et al. 1955. *Latīņu – latviešu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Jauniešu valodai raksturīgie vārddarināšanas paņēmieni 20. / 21. gadsimta mijā un šodien

Lai arī sociālajos medijos arvien lielāku lomu pilda vizuālais saturs, aktuālas ir arī vietnes, kurās valoda ir nozīmīgs pašizpaušmes līdzeklis – ar tās palīdzību tiek, piem., izteikta grupas piederība un integrēti aizguvumi. 2020. gada statistika liecina, ka jaunieši vecumā no 16 līdz 24 gadiem ir visaktīvākie sociālo mediju lietotāji – 95% jauniešu Eiropas Savienībā lieto internetu katru dienu (Statista 2021). Jaunieši tiek uzskatīti par aktīvākajiem jaunu vārdu darinātājiem (Ernstsonē 2006, 35), un šo radošuma izpaušmi var redzēt dažādos sociālajos medijos, īpaši mikroblogošanas vietnē *Twitter* un sociālo mediju platformas *TikTok* komentāros. Pēdējo 20 gadu laikā, pieaugot angļu valodas lietojumam, aktuāls kļuvis jautājums par jauniešu valodu, un šajā referātā iecerēts pievērsties izmaiņām vārddarināšanas paņēmienu produktivitātē.

Vineta Ernstsonē (2006, 36) norāda, ka jaunieši vārdu izveidei izmanto dažādus vārddarināšanas paņēmienus: morfoloģisko, semantisko un sintaktisko. Izmantota arī salikto vārddarināšana un vārdu īsināšana. Referāta mērķis ir aplūkot jauniešu valodai raksturīgos morfoloģiskos vārddarināšanas paņēmienus, salīdzinot grāmatā „Jauniešu valoda” apkopotās vārdnīcas „Iz jaunieša mutes” šķirkļus ar jaunvārdiem (ar šo terminu saprotot nesen radušos, bet ne nostabilizējušos vārdus, ieskaitot aizguvumus), kas no 2022. līdz 2023. gadam lietoti *Twitter* ierakstos un *TikTok* videoklipu komentāros. Īpaša uzmanība veltīta jauniešu valodā visbiežāk lietoto mantoto piedēkļu (piem., *-īg-*, *-īt-*, *-īņ-*, *-uk-*) un aizgūto vārddāļu (piem., *-ūz-*, *-on-*, *-ak-* u. tml.) salīdzinājumam, konjugēšanas galvenajām iezīmēm, prefiksācijai un izmaiņām derivatīvās bāzes izvēlē.

Piemēru analīze liecina, ka mūsdienās motivētājvārda un derivatīvās bāzes izvēlē pārsvaru guvuši angļu valodas vārdi, turpretī krievu un vācu valodas vārdi aizgūti daudz retāk vai arī tie ir nostabilizējušies valodā kopumā. Lietvārdi lielākoties tiek deklinēti pēc vīriešu dzimtes pirmās deklinācijas paradigmas parauga (*trips*, *storijs*), taču ir arī izņēmumi, kur dzimte var svārstīties (*playlist-i* – M, *playlist-es* – F). Lietvārdi tiek darināti gan ar latviešu valodas piedēkļiem, piem., *-šan-* (*bullījošana*, *vaibošana*), gan ar aizgūtām vārddāļām, piem., *-ism-* (*pohujisms*, *vataboutisms*). Deminutīvu darināšanā tiek izmantoti latviešu valodas piedēkļi *-īt-* (*fucītis*, *feisītis*) un *-īņ-* (*napiņš*, *crušiņš*). Produktīva ir aizgūtā vārddāļa *-ik-* (*barčiks*, *boifiks*). Vairākiem vārdiem fiksēti jauni vārddarināšanas varianti (2006 – *dzimene* ‘dzimšanas diena’, 2023 – *dzimpene*, *dzimpuks*).

Lai arī grāmatā „Jauniešu valoda” fiksēti darbības vārdi ar piedēkli *-ē-* (*bazar-ēt*, *nerv-ēt*), lielākā daļa 2023. gadā apkopoto piemēru ir verbi ar piedēkli *-o-* (*dumpot*, *heitot*). Fiksēti arī salikti verbi (*droppoutot*, *setapot*), kas „Jauniešu valodas” vārdnīcā nav minēti. Priedēkļu produktivitāte jaunvārdu darināšanā, spriežot pēc apkopotajiem piemēriem, šķiet mazinājusies.

Jauniešu tiešsaistes saziņā iespējams novērot, ka vārdi bieži nemaz netiek pielāgoti latviešu valodas gramatiskajai sistēmai (*tik amazing diena*). Šajā referātā aplūkotās izmaiņas vārddarināšanas paņēmieni produktivitātē var atklāt ko jaunu par pašreiz dominējošo valodas kontaktu ietekmi, jauniešu attieksmi pret valodu un valodas izjūtu, īpaši analizējot priedēkļverbu semantiku un aizguvumu dzimtes svārstības.

Saisinājumi

F – sieviešu dzimte

M – vīriešu dzimte

Literatūra

Ernstsona, Vineta, Tidriķe, Laura. 2006. *Jauniešu valoda*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.

Laua, Alīse. 1969. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne.

Statista Research Department. 2021. *Share of daily internet users in selected European countries according to age*. Pieejams: <https://www.statista.com/statistics/1241896/european-countries-internet-users-use-accessed-internet-daily-age/>

Modālais verbs *varēt* jautājumu un atbilžu replikās

Modālā darbības vārda *varēt* semantika latviešu valodā pamatā saistīta ar iespējamības un spējas izteikšanu, noteiktā kontekstā izsakot arī atļauju, ieteikumu u. c. modālas nozīmes, turklāt jāņem vērā arī tā lietojums darbības vārda izteiksmē, kas var piešķirt savu modālās nozīmes niansi (piem., Zuicena, Roze; Ivulāne, Kalnača 2013, 468–469; Daina 2015; 2022; Kalnača, Lokmane 2021, 240–256).

Apģalvojumā un noliegumā uzdodot jautājumu ar ietvertu modālo darbības vārdu *varēt*, iespējamā atbilde var būt, gan nebūt ar šo darbības vārdu. Atbildē iekļaujot *varēt*, teksta autors var apstiprināt vai noliegt jautāto iespējamību, piem., *Vai jūs varat pateikt, cik ir brīvas zemes Latvija šodien? (Starpsauciens no zāles: „Nevaram!”)* (Saeima), taču ir arī tādi lietojuma gadījumi, kuros *varēt* atbildē nesniedz skaidru priekšstatu jautājuma autoram par lūgtās darbības izpildi, piem., *Vai jūs nevarētu paskaidrot savam kolēģim [...] (No zāles dep. [...]: „Varu!”), ka gribētos tādas... nu, sakarīgākas runas dzirdēt no šīs tribīnes?* (Saeima), kurā adresāts atbild, ka minēto darbību var veikt, bet neatbild, vai to veiks. Nereti atbildē izmantots nevis jautājumā ietvertais *varēt*, bet gan tuvas semantikas modālais darbības vārds *drikstēt*, kam ir izteiktāka atļaujas nozīme, piem., *Vai es varu turpināt? (No zāles [...]: „Driks!”)* (Saeima). Šāda tipa gadījumos adresāts izslēdz iespējamības aspektu un uzsver atļauju. Referātā tiks aplūkotas arī situācijas, kuras ar *driksēt* atbildē ir kā slēpta vai ne tik slēpta vēlme norādīt jautājuma autoram, ka atbilstošāks būtu modālā darbības vārda *driksēt*, nevis *varēt*, lietojums. Uz darbības vārda *varēt* nenoteiktību un iespēju ar to manipulēt norāda arī latviešu valodas lietotāju izteikumi timeklī, piem., uz raksta virsrakstā uzdoto jautājumu – *Vai tiešām lidostas muitnieki var sagrauzīt tavu koferi?* – raksta komentētājs atbild: *Varēt var, bet vai driks tā darīt?* (jauns.lv).

Tiešāka un skaidrāka atbilde novērojama gadījumos, kad tajā nav iekļauts modālais darbības vārds *varēt*, bet gan atbildēts uz jautājumu kopumā, tā, kā to sagaida jautājuma autors, piem., [...]: *Vai nevarat tomēr atcerēties, kam jūs to noveli par izstādi rakstījāt? [...]: Man likās, ka muzeja dāma tā bija, viena ārkārtīgi skaista dāma.* (Tīmeklis2020)

Darbības vārda *varēt* iespējamības daba zināmā mērā ļauj teksta autoram manipulēt ar tā nozīmi. Tam par iemeslu varētu būt tas, ka, norādot uz iespējamību, teksta autors nevar kļūdīties neatkarīgi no tā, vai teiktais izrādīsies taisnība vai ne (Chojnicka 2012, 29); tas arī signalizē par zināmu teksta autora nepārliecinātību un nenoteiktību (Kranich 2011) un ļauj pasniegt informāciju kā teksta autora viedokli, nevis faktu (Hyland 2005, 178).

Avoti

Tīmekļa vietne *jauns.lv*. Pieejams: <https://jauns.lv/komentari/raksts/zinas/508023-vai-tiesam-lidostas-muitnieki-var-sagrauzit-tavu-koferi>
Latviešu valodas tīmekļa korpuss. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/T%C4%ABmeklis2020>

Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus. Pieejams: <http://www.korpus.lv/id/Saeima>
Zuicena, Ieva, Roze, Anitra (red.). *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. Pieejams: <https://mlvv.tezaurs.lv/>

Literatūra

- Chojnicka, Joanna. 2012. *Linguistic Markers of Stance in Latvian Parliamentary Debates. A Study Based on Recordings of Sitzings of the Latvian Parliament*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Daina, Anete. 2015. Darbības vārda *varēt* modālā semantika un funkcijas latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 6, 89–102.
- Daina, Anete. 2022. Darbības vārdi *varēt*, *drīkstēt* un valodas ietekmējošā funkcija Latvijas Republikas Saeimas 2018. gada sēžu stenogrammās. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 26, 24–35. <https://doi.org/10.37384/VTPA.2022.26.001>
- Hyland, Ken. 2005. Stance and engagement: a model of interaction in academic discourse. *Discourse Studies*. 7(2), 173–192. <https://doi.org/10.1177/1461445605050365>
- Ivulāne, Baiba, Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārdu gramatiskās resp. sintaktiskās funkcijas. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 462–470.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Kranich, Svenja. 2011. To hedge or not to hedge: the use of epistemic modal expressions in popular science in English texts, English–German translations, and German original texts. *Text & Talk*. 31(1), 77–99. <https://doi.org/10.1515/text.2011.004>

Priedēkļi lietvārdu vārddarināšanas modeļos

Darinot lietvārdus latviešu valodā, sufiksācijas paņēmieni tiek izmantoti biežāk nekā prefiksācija. Pretstatā tam verbu darināšanā biežāk tiek izmantota prefiksācija. Daudzi lietvārdi, kuru sastāvā ir priedēklis, ir atvasināti no priedēkļverbiem, pievienojot priedēkļverba celmam lietvārda galotni: *pie-iet* → *pieej-a* vai arī priedēkli un galotni: *pie-iet* → *piegāj-ien-s*. Lai gūtu ieskatu par prefiksālu lietvārdu izplatību un lietojumu, šajā pētījumā tiek analizēti lietvārdu vārddarināšanas modeļi, kuru motivētājs ir lietvārds. Šim nolūkam no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” (LVK2018) ir ekscerpēti 270 lietvārdi, kas darināti ar prefiksācijas (*kalns* → *pa-kalns*) vai cirkumfiksācijas paņēmieni (*pēda* → *pa-pēd-is*). Ekscerpēto piemēru sarakstā ir arī vārdi ar nepilnu paradigmu, kuriem tiek lietota tikai ģenitīva forma (*māja* → *pie-māj-as*).

Daudzi lietvārdi ir leksikalizējušies. Motivētāja lietvārda celms tikai attālināti saistīts ar prefiksālu lietvārdu. Piem., vārdi *aploks* un *apriņķis* apzīmē fiziski vai administratīvi ierobežotu teritoriju. Motivētājvārdi *loks* un *riņķis* norāda uz noslēgtu formu, priedēklis *ap-* šo norobežotības nozīmi vēl pastiprina. Ir motivētāji lietvārdi, no kuriem atvasināti vārdi ar dažādiem priedēkļiem (*pa-vasar-is* un *at-vasara*, vai *pa-saule*, *aiz-saule* un *pie-saule*). Ir piemēri, kuros vārds darināts ar to pašu priedēkli, izmantojot vairākus vārddarināšanas modeļus (*no-vakars*, *no-vakar-e*).

Visvairāk atvasinājumu ir ar priedēkli *pa-* – 76 piemēri. Nākamais produktīvākais ir priedēklis *aiz-*, ar šo priedēkli atvasināti 53 lietvārdi. Ar citiem priedēkļiem ir ekscerpēti 10–25 piemēri.

Verbu priedēkļiem raksturīgas trīs lielas nozīmju grupas – telpiskās nozīmes, temporālās nozīmes un kvantitatīvās nozīmes. Šīs nozīmju grupas piemīt arī lietvārdiem. Jebkurš no priedēkļiem lietvārdam var piešķirt telpisku nozīmi, kas saistīta ar priedēklim atbilstoša apstākļa vārda virzienu telpā. Ir daudz ar kādu ķermeņa daļu (*pa-krūt-e*, *uz-acis*) vai cilvēka veidotu objektu (*aiz-kulises*) vai dabas reljefu (*ie-leja*) saistītu telpiskas nozīmes atvasinājumu. Valodā ir arī ar priedēkli atvasināti vietvārdi (*Pie-balga* – apdzīvotas vietas nosaukums saistīts ar Balgas upi). Lietvārda nosauktā telpa var būt abstrakta (*aiz-saule* – vieta, kur cilvēks nonāk nomirstot) vai ar kādu noteiktu īpašību (*aiz-vējš* – vieta, kurā nepūš vējš). Atvasinājumiem ar priedēkli *sa-* ir tikai telpiska nozīme, taču citu priedēkļu grupās konstatēta atvasinājumu nozīmju daudzveidība. Priedēkļi lietvārdam var piešķirt temporālu nozīmi (*no-vakar-e*, *aiz-aiz-vakardiena*). Priedēkļiem *pa-*, *pār-* un *no-* piemīt arī kvantitatīvas īpašības. Vienlaikus saglabājot telpisko nozīmi ‘zem’ tiešā vai pārnēstā nozīmē, atvasinājumi ar *pa-* izsaka mazāku izmēru (*pa-mežs*, *pa-vilna*) vai sīkāku iedalījumu (*pa-suga*), kā arī līdzību (*pa-bērzs*, *pa-meita*). Atvasinājumi ar *pār-* izsaka pārmērīgu īpašību piemītību (*pār-cilvēks*). Atvasinājumi ar *no-* izsaka nepilnīgu īpašības piemītību (*no-krāsa*), savukārt atvasinājumi ar *pie-* – papildu īpašības piemītību (*pie-garša*).

Terminrade hipokraticajā korpusā: osteoloģija un angioloģija

Hipokratickā korpusa traktāts „Par kaulu dabu” (sengrieķu Περί ὀστέων φύσιος / *Peri osteōn physios*, latīņu *De ossium natura*) ir sacerējums anatomijā. Nosaukums liek domāt, ka aprakstīti tikai jautājumi osteoloģijā, tomēr liela daļa teksta veltīta arī angioloģijai. Šis sacerējums, kā tiek uzskatīts medicīnas vēsturnieku vidū, nav paša Hipokrata rakstīts, turklāt tā ir kompilācija vismaz no trim atsevišķiem sacerējumiem, tāpēc līdz pat 20. gs. sacerējums nav bijis ievēribas cienīgs pētījumu materiāls – ne medicīnas vēsturē un vēl jo mazāk filoloģijā (Potter 2010, 11–15). Tomēr sacerējumā aprakstīti kauli, saites, asinsvadi u. c. anatomiskas struktūras, kas nozīmē, ka lietoti arī termini. Savukārt terminrades novērošana medicīnas zinātnes veidošanās laikā ir izzināšanas vērts materiāls valodniecībā.

Šajā pētījumā, lietojot deskriptīvo, statistikas un komparatīvo metodes, kā arī teksta kontekstuālo analīzi, atbildēts uz jautājumiem, kādas vārdsķiras un to kombinācijas izmantotas kā termini, kādi vārddarināšanas paņēmieni terminradē izmantoti un vai konstatējama apzināta terminu lietošana. Kā pētījuma materiāls izmantots sacerējuma oriģinālteksts sengrieķu valodā, bet tulkojums latviešu valodā sniegts tikai analizētajām tekstvietām, nevis visam sacerējumam.

Pētījuma gaitā secināts, ka hipokratickā korpusa sacerējumā „Par kaulu dabu” viens un tas pats termins var nosaukt vairākus jēdzienus un viena un tā paša jēdziena nosaukšanai var tikt izmantoti divi vai vairāki termini. Tomēr ir arī stabili termini – lielākoties tie ir metaforiski termini, kuri gandrīz visos gadījumos izmantoti tikai viena jēdziena nosaukšanai. Tātad terminoloģija pastāv, tā tiek lietota, taču tai pietrūkst pilnīga sistematiskuma. Kā termins var funkcionēt substantīvs, substantīvs ar adjektīvu pamata pakāpē, substantīvs ar adjektīvu vispārākajā pakāpē, substantīvs ar adverbu, substantīvs ar participu, adjektīvs gadījumos, kad izlaists substantīvs, ar izskaņu -ειδήεις, -έεις / -eidēs, -es ‘veida’ darināts adjektīvs gadījumos, kad izlaists substantīvs, ar izskaņu -ῖτης, ῖ / -itis, hē darināts substantīvs un substantīvsaliktenis. Tādējādi ir iespējams apgalvot, ka medicīnas zinātnes veidošanās laikā veidojas medicīnas terminoloģija ar konkrētām lingvistiskām iezīmēm, kas atkārtojas un nav nejaušas.

Literatūra

Potter, Paul (ed.). 2010. *Hippocrates*. Vol. IX. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.

Daži vārddarināšanas jautājumi Jāņa Endzelīna darbos

Jāņa Endzelīna valodnieciskā darbība ir ārkārtīgi plaša, viņa pētījumus un sarakstītos darbus min, runājot par jebkuru latviešu valodniecības nozari. Lai gan valodniekam nav pētījumu, kas būtu veltīti tikai un vienīgi vārddarināšanai, vārddarināšanas jautājumiem Jānis Endzelīns savos darbos pievērsies vairākos aspektos. Vārdu darināšana latviešu valodā no vēsturiskās valodniecības viedokļa aplūkota J. Endzelīna darbos „Latviešu valodas gramatika”, „Baltu valodu skaņas un formas” un citos. Savukārt praktiski ieteikumi vārdu darināšanā un valodas kultūras jautājumos skarti, piem., Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēdēs, izdevumā „Dažādas valodas kļūdas”, arī rakstos periodikā.

Izskatot Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokolus, var konstatēt, ka vairākiem ar vārdu darināšanu saistītiem jautājumiem J. Endzelīns pievērsis īpašu uzmanību, atkārtoti tos skaidrojis. Šie jautājumi sasauca arī ar J. Endzelīna ieguldījumu latviešu terminoloģijas tapšanā 20. gadsimta 20.–40. gados. Piem., J. Endzelīns skaidrojis dažādu vārddarināšanas afiksu izmantošanu jaunu vārdu darināšanā, pievērsdams uzmanību dažu darinājumu atšķirībām semantiskā – substantīviem ar *-ība* un *-ums*, adjektīviem ar *-īgs* un *-isks*, arī ar *-ējs* un *-īgs* u. c. J. Endzelīns arī darinājis daudzus terminus vai ieteicis jaunus vārdus kādu, viņaprāt, nepareizi darinātu vietā. Valodniecības sēžu protokolos daudz apspriesti jautājumi par salikto darināšanu. Visbiežāk praktiskajos jautājumos grūti novilkt robežu starp jomām, uz ko tie attiecas. Daudzkārt spriests nevis par vārdu nepareizu darināšanu, bet gan par attiecīgā afiksa lietojuma kļūdu. Bieži J. Endzelīns, izsakot viedokli par kāda darinājuma pareizību vai lietojumu, skaidrojis tā atbilstību ar vārda cilmi, piem., iesakot tādu darinājumu vai formu, kas līdzīga liešu valodā lietotajai vai arī atbilst senākai valodas formai. Vārdu darināšanas pareizību valodnieks pamatojis ar tradicionāli latviešu valodā lietotajām likumbām. Daudzos ar vārdu darināšanu saistītos jautājumos J. Endzelīnam bijusi konsekventa nostāja, piem., par aplami darinātiem viņš atzinis saliktus adjektīvus ar substantīvu pirmajā daļā (*ledusauksts*), saliktus substantīvus ar verba sakni pirmajā daļā (*celtspēja*) u. c., par latviešu valodai neatbilstošiem uzskatījis darinājumus ar *-nica*, ieteicis isākus darinājumus, piem., ar sufiksālo galotni *-e*, atvasinājumus ar *-kl-* (*laistīkla*) utt. Daļa J. Endzelīna ieteikto darinājumu mūsdienu latviešu valodas lietotajam šķiet pašsaprotami (*iederīgs*), citi ieteikumi aizgājuši nebūtībā. Uz daudzām viņa atziņām neapšaubāmi balstās arī dažādi turpmākie pētījumi vārddarināšanā, kā arī ieteikumi valodas kultūrā.

Literatūra

- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis. 1980. *Darbu izlase*. III. Rīga: Zinātne.
- Kļaviņš, Pēteris. 2002. *Profesora J. Endzelīna atbildes. Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli. 1933–1942*. Losandželosa: Ramave.
- Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 8. laid. (Krājums veltīts akadēmiķa Jāņa Endzelīna simt gadu atcerei). Rīga: Liesma, 1972.

Asmenų pavadinimų darybinių sinonimų ir darybinių variantų stilistikos ypatumai

Pranešime kalbama apie darybinių sinonimų (darybinių variantų) (toliau – DS (DV)) stilistikos ypatybes. Tyrime remiamasi *LKŽe*, *LKŽ* rastų sinonimiškų bendrašaknių vardažodinių (arba vieną iš vardažodinių dėmenų turinčių) asmenis pavadinančių 7080 darinių ir iš jų sudarytų 1991 DS (DV) eilių analize.

Empirinės medžiagos analizė atskleidė, kad analizuojami asmenis pavadinantys DS (DV) nepasižymi didele stilistine įvairove, paprastai yra remiamasi vaizdinių semų neturinčiais pamatiniais žodžiais; kartais dariniams vaizdingumą suteikia darybos formantai (pvz., *-eiva* ir pan.). Dažniausiai dariniai vartojami tiesiogine reikšme, nors pasitaiko ir kitokių atvejų. Pasakytina, jog vyrauja (1) asmenų pavadinimų DS (DV) eilės, kurių nė vienas narys *LKŽ*, *LKŽe* neturi stilistinių pažymų (82 proc. viso DS (DV) eilių skaičiaus), t. y. visi DS (DV) eilių nariai yra stilistiškai neutralūs; (2) 16 proc. DS (DV) eilių bent vienas narys turi stilistinę pažymą (*menk.*, *vulg.*, *juok.*, *malon.*, *keik.*, *istor.*, *neol.*, *sov.* ir pan.); (3) sudaryta keletas DS (DV) eilių (2 proc. viso DS (DV) eilių skaičiaus), kuriose visi dariniai turi žodyne nurodytas stilistines skirtības.

- (1) Asmenų pavadinimų DS (DV) eilės, kuriose nė vienas narys neturi stilistinių pažymų – didžioji dalis nagrinėjamų DS (DV) (iš 1997 DS (DV) eilių tokių rasta 1644 eilės). „Stilistiškai neutralios kalbos priemonės neapibūdina stiliaus ir kalbėtojo santykio su kalbamuoju dalyku, o pateikia patį pranešimą apie tikrovės reiškinių. Stilistinės išraiškingumo priemonės nurodo stilių ir kalbėtojo santykį“ (Pikčilingis 1975; Rozenbergas 2009, 12). Analizuojamos DS (DV) eilės suskirstytos į grupes. Viena grupė DS (DV) eilių, kai sinonimiškų (variantiškų) darinių pamatiniai žodžiai stilistiškai neutralūs, bet darybos formantai DS (DV) suteikia / nesuteikia stilistinę atspalvį. Kita grupė DS (DV) eilių, kai sinonimiškų (variantiškų) darinių pamatiniais žodžiais gali būti perteikiamas emocinis, ekspresinis atspalvis, o darybos formantai DS (DV) suteikia / nesuteikia stilistinę atspalvį.
- (2) DS, DV eilėse neretai būna / gali būti stilistiškai ir / ar emociškai nuspalvintų darinių (žr. Vaskelienė 2000; Župerka 2012). Empirinės medžiagos analizė parodė, kad 315 DS (DV) eilėse greta stilistiškai nežymėtų narių būna terminų (pvz., pažymas *mit.*, *polit.*, *sov.*, *neol.* turinčių darinių), knyginių, tarminių, pasenusių žodžių, istorizmų, stilistines pažymas *menk.*, *malon.*, *šnek.*, *keik.*, *vlg.*, *prk.* turinčių darinių.
- (3) Kartais visi DS (DV) eilių nariai turi kokias nors pažymas (tokių rastos 32 DS (DV) eilės). Iš rastų darinių daugiausia sudaryta DS (DV) eilių, kai visi jų nariai turi *menk.* žymą. Menkinamasis atspalvis paprastai susijęs su šnekamąja kalba (žr. Župerka 2012, 20).

Nors *LKŽ*, *LKŽe* nurodytas stilistines pažymas turi 8,42 proc. viso darinių skaičiaus, vis dėlto išanalizavus kai kuriuos žodynuose stilistinių pažymų neturinčius darinius paaiškėjo, kad nemaža jų dalis turi tam tikrų stilistinių ar emocinių, tačiau žodyne nenurodytų atspalvių (yra būdingi šnekamajai kalbai, turi menkinamąjį atspalvį, pvz., *stuobriagalvis*, *-ė* ‘kas menko proto, neišmanėlis’, *suknišgalvis*, *-ė* ‘kas sujaukta galva, pusprotis’, turi nurodytas stilistines pažymas *BLKŽ*, *DLKŽe* ir pan.). Taigi žodynuose tam tikrų stilistinių pažymų galėtų turėti daugiau darinių.

Šaltiniai ir literatūra

- BLKŽe* – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* [elektroninis variantas]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas>
- DLKŽe* – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* [elektroninis variantas]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015 (atnaujinta versija, 2017). Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis>, <https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas>
- LKŽ* – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1–20. Vilnius: Mintis; Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla; Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla; Mokslas; Mokslo ir enciklopedijų leidykla; Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas; Lietuvių kalbos institutas, 1968–2002.
- LKŽe* – *Lietuvių kalbos žodynas* (1941–2002) [elektroninis variantas], t. 1–20. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija 2008). Prieiga internete: www.lkz.lt/, <https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/>
- Rozenbergas, Janis. 2009. *Stilistika. Stilistinių kalbos priemonių klasifikacija*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- Pikčilingis, Juozas. 1975. *Lietuvių kalbos stilistika*. II. Vilnius: Mokslas.
- Vaskelienė, Jolanta. 2000. *Darybiniai sinonimai*. Šiauliai: K. J. Vasiliausko įm.
- Župerka, Kazimieras. 2012. *Stilistika*. 3-iasis pataisytas ir papildytas leidimas. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.

Atgriezeniskie un neatgriezeniskie darbības vārdi un lietvārdi ar *paš-*

Šis referāts turpina iepriekš aizsākto pētījumu par atgriezeniskajiem darbības vārdiem ar vārddarināšanas formantu *paš-* (Horiguchi, sagatavošanā) un analizē atgriezeniskos un neatgriezeniskos darbības vārdus un lietvārdus. Valodas faktu vākšanai tiek izmantota plašsaziņas līdzekļu tekstu datu bāze *www.news.lv*.

Latviešu valodā atšķirībā no priedēkļverbiem salikto verbu darināšana nav produktīva, it īpaši finitajās formās. Lietojuma skaita ziņā daļa referātā apskatītu darinājumu jāuzskata par okazionālismiem. Mūsu materiālā ar *paš-* tika konstatēti 150 atgriezeniski un 32 neatgriezeniski darbības vārdi, izņemot adjektīvējušos darāmās kārtas tagadnes un ciešamās kārtas pagātnes divdabjus. Savukārt ar *paš-* tika atrasti 209 atgriezeniskie un 116 neatgriezeniskie darbības lietvārdi. Tas liecina, ka, pirmkārt, darbības lietvārdi ar *paš-* + sufiksu *-šan-* tiek darināti biežāk nekā verbi ar *paš-*. Otrkārt, gan verbos, gan darbības lietvārdos redzams *paš-* derivatīvais potenciāls savienojumā ar atgriezeniskuma marķētāju. Darinājumi kopā reprezentē emfātisku atgriezenisko semantiku 'pats sevi'. Dažos gadījumos *paš-* ar savu emfātisko nozīmi koriģē atgriezenisko darbības vārdu un lietvārdu semantisku nepilnīgumu vai nedabiskumu: sal. *pašiznīcināties / pašiznīcināšanās* vs *iznīcināties / iznīcināšanās*. To rāda arī attiecīgu vārdu lietojuma skaita kontrasts.

Nereti neatgriezeniskie verbi ar *paš-* piesaista objektu *sevi*, tādējādi vērojama subjekta un objekta koreference: *pašparodēt sevi*. Retos gadījumos, neatgriezeniskie verbi ar *paš-* piesaista citus objektus, kur interpretējama kauzātīva semantika 'pakļaut ko verbā nosauktai darbībai': *pašlikvidēt banku, pašatlaist Saeimu, pašdisciplinēt citus darbiniekus, pašfinansēt kultūru*.

Paš- izsaka arī emfātisku semantiku: *Ekrāns pašregulē spilgtumu* (par viedpulksteni). Lielākā daļa neatgriezenisko darbības lietvārdu ar *paš-* ir sinonīmiska ar atgriezeniskajiem darbības lietvārdiem ar *paš-*. Taču dažiem darbības lietvārdiem arī *paš-* piešķir tikai emfātisku semantiku: *pašizvešana*. Darbības lietvārdu gadījumā vērojama atgriezeniskuma neitralizācija: *pašaktivizēšanās* un *pašaktivizēšana*. Funkcionālā ziņā neatgriezeniskie darbības lietvārdi var kompensēt atgriezeniskos, kas ir morfoloģiski defektīvi, proti, tiem trūkst datīva un lokatīva.

Salikto vārdu pirmais komponents *paš-* tiek lietots vācu un krievu valodas iespaidā (Ahero et al. 1959; Ahero 1967). Neatkarīgi no vārdšķirām mūsdienās nevar nepieminēt angļu valodas ietekmi, kurā *self-* aktivizējies, sākot no 20. gadsimta 70. gadiem (Mackenzie 2018). Angļu valodas iespajds ir viegli konstatējams, kad tekstā blakus latviešu derivātam parādās angļu ekvivalents jeb oriģināls iekavās vai skaidrojuma veidā: *pašpārbaudošs (self-legitimating)*. Kamēr vieni derivāti ir terminoloģiski, otri ir plaši iesakņojušies vai aktivizējušies mūsdienā dzīvē: *pašreģistrēšanās / pašreģistrācija, pašizolācija / pašizolēties / pašizolēšanās*.

Literatūra

- Ahero, Antonija. 1967. Par citu valodu ietekmi vārdu darināšanā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3, 12–20.
- Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Horiguchi, Daiki. (sagatavošanā) Latvian reflexive verbs with *paš-* 'self'. *Valoda: nozīme un forma*. 14.
- Mackenzie, J. Lachlan. 2018. Self-prefixes verbs: analogy in the Functional Discourse Grammar lexicon. *WORD Structure*. 11(1), 67–94.

Interjekcijas un vārddarināšana

Pētījuma mērķis ir analizēt vārddarināšanas paņēmienus, kas izmantoti latviešu valodas interjekciju darināšanā, uzmanību pievēršot margināliem vārddarināšanas tipiem. Tā kā interjekcijas ir nelokāma vārdšķira, kas, izsakot emocijas, gribu vai atdarinot dabas skaņas, veic nediferencēta teksta funkciju, tās nav saistāmas ar apjomīgu, stabilu un regulāru vārddarināšanas sistēmu. Interjekciju aprakstā gramatikās to darināšana parasti aplūkota ļoti konspektīvi un vispārīgi (sk., piem., Vulāne 2013, 299; Kalnača, Lokmane 2021, 381–384).

Vairums interjekciju nav sadalāmas morfēmās, tāpēc atšķirībā no tādām vārdšķirām kā lietvārds, īpašības vārds vai darbības vārds nav iespējams runāt par morfoloģisku interjekciju darināšanu, kur tiek izmantoti afiksi. Tāpat interjekcijas, izņemot dažus gadījumus, piem., sveicinājuma vārdus *labrīt*, *labdien*, *labvakar*, neatbilst tradicionālajiem latviešu valodas salikto darināšanas tiptiem.

Tomēr interjekciju darināšanā iespējams fiksēt vairākus tipus. Pirmkārt, liela daļa interjekciju cēlušās **konversijas**, resp., interjektīvācijas ceļā no atsevišķām lietvārdu (1a), īpašības vārdu (1b), darbības vārdu (1c) formām, kā arī apstākļa vārdiem (1d) (plašāk sk., piem., Ozols 1993, 109–134; Kalnača, Lokmane 2021, 382–384). Interjektīvijas arī veseli teikumi (2) (piem., Strode 2007).

- (1)
  - a. *Jēziņ!*, *Uz redzēšanos!*, *Labu nakti!*
  - b. *Sveiks!*, *Vesels!*
  - c. *Lūdzu!*, *Redzi!*
  - d. *Labi!*, *Jauki!*
- (2) *Dievs, pasargi!*, *Velns parāvis!*

Otrkārt, interjekcijas pārstāv virkni mūsdienu latviešu valodā marginālus un patstāvīgo vārdu sakarā neaktuālus vārddarināšanas tipus – **reduplikāciju** jeb vārda daļu pilnīgu vai daļēju atkārtošānu (3a) (piem., Skujiņa 2007, 322–323; Inkelas 2017), **strupināšanu** jeb vārda daļu saīsināšanu (3b) (*clipping*, arī *back-formation*, sk., piem., Aronoff, Fudeman 2011, 122–123; Veisbergs 2013, 24–25, Vulāne 2013, 259–261) un **sapludināšanu** jeb atsevišķu vārdu daļu apvienošānu (3c) (*blending*, sk., piem., Aronoff, Fudeman op. cit., 119–120; Veisbergs op. cit., 46, Beliaeva 2019; Vulāne op. cit., 261):

- (3)
  - a. *žūžū*, *ai-ai*, *cibu cibu*, *čī čī*
  - b. *redz* < *redzi*, *skat* < *skati*, *pagā* < *pagaidi*
  - c. *āre* < *Ā*, *redzi!*, *paldies* < *Palīdzi*, *Dievs!*, *vadzi* < *Vai dzirdi?*

Turklāt, kā norāda Arturs Ozols (1993, 109), daļa interjekciju cilmes ziņā ir neskaidras, t. i., mūsdienu valodā nav nosakāms, vai tās ir saistāmas ar reduplikāciju vai to pamatā ir seni interjektīvējumi, piem.:

- (4) *ņigu ņegu*, *plisku plasku*, *cip cip*

No vārddarināšanas teorijas viedokļa var uzskatīt, ka interjekcijas pārstāv t. s. nekonkatenatīvo vārddarināšanu (*non-concatenative derivation*). Proti, konkatenatīvās morfoloģijas (*concatenative morphology*, gan vārddarināšanā, gan formveidošanā) pamats ir lineāras morfēmu kombinācijas, t. sk. salikteņu darināšana (piem., Bauer 2017), savukārt nekonkatenatīvā morfoloģija (*non-concatenative morphology*) aptver cita veida gramatiskās semantikas izteikšanas līdzekļus – konversiju, reduplikāciju, strupināšanu, sapludināšanu, skaņu mijas, uzsvāra vai intonācijas maiņas (piem., Inkelas 2017; Stuart, Natsuko 2017).

Lai gan latviešu valoda kopumā ir konkatenatīvās morfoloģijas valoda, tomēr tajā vērojami arī nekonkatenatīvas morfoloģijas gadījumi gan vārddarināšanā, gan formveidošanā, turklāt arī attiecībā uz nelokāmām vārdšķirām. Taču interjekcijas atšķirībā no visām citām vārdšķirām pārstāv gandrīz vienīgi nekonkatenatīvu vārddarināšanu.

Literatūra

- Aronoff, Mark, Fudeman, Kirsten. 2011. *What is Morphology?* Oxford: Wiley-Blackwell.
- Bauer, Laurie. 2017. Concatenative derivation. *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Lieber, Rochelle, Štekauer, Pavol (eds.). Oxford: Oxford University Press, 118–135. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199641642.001.0001>
- Beliaeva, Natalia. 2019. Blending in morphology. *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. Aronoff, Mark (ed.). Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.511>
- Inkelas, Sharon. 2017. Non-concatenative derivation. Reduplication. *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Lieber, Rochelle, Štekauer, Pavol (eds.). Oxford: Oxford University Press, 168–189. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199641642.001.0001>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Ozols, Arturs. 1993. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. 2. izd. Rīga: Zvaigzne.
- Skujīņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Strode, Janīna. Interjekcija (izsaukmes vārds). *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība*. Pokrotniece, Kornēlija (red.). 2. daļa. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 344–437.
- Stuart, Davis, Natsuko, Tsujimura. 2017. Non-concatenative derivation: other processes. *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Lieber, Rochelle, Štekauer, Pavol (eds.). Oxford: Oxford University Press, 190–219. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199641642.001.0001>
- Veisbergs, Andrejs. 2013. *English and Latvian Word Formation Compared*. Rīga: The University of Latvia Press.
- Vulāne, Anna. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.

Productivity of prefixation: a case of Lithuanian prefixes *nu-*, *pri-*, *į-* and *iš-*

The aim of this paper is to measure the productivity of four morphological constructions – verbal derivatives with prefixes *nu-*, *pri-*, *į-* and *iš-*. There were attempts to describe language productivity in a qualitative structural way (Schultink 1961), but now it is often investigated in a quantitative way. This work is not an exception, productivity was calculated using Harald Baayen's method, which distinguishes three types of measurements: realized, expanding and potential productivity (Baayen 2009). The main base of these measurements is so called *hapax legomena* – number of words in each morphological category that occur only once in a corpus. Data for the investigation was collected from morphologically annotated corpus “LithuanianWaC v2”. The analysis shows that the prefix *iš-* is the most productive prefix in terms of realized and expanding productivity, and *nu-* – in terms of potential. This analysis raises a question – what factors could possibly explain, why constructions with one prefix are more productive than others? It leads to partly confirmed hypothesis that productivity correlates with the number of senses that each prefix has.

However, this investigation is not limited to just quantitative measurements. Extracted *hapax legomena* were analyzed in a qualitative way as well. Only once used derivatives of each prefix were categorized by the sense, they express to see which semantic models are the most productive. Senses were identified using previously done cognitive analysis of these prefixes' semantics (Kietytė 2021). Categorization shows that the most productive are prototypical spatial senses as well as those senses which are based on metaphors including CONTAINER as a source domain. This paper also raises discussion about the nature of *hapax legomena* – which part of them are real neologisms and which are just rarely used lexemes, and what are the tendencies and motivation of prefixal neologisms usage.

References

- Baayen, Rolf Harald. 2009. Corpus linguistics in morphology: morphological productivity. *Corpus Linguistics. An International Handbook*. Vol. 2. Lüdeling, Anke, Kytö, Merja (eds). Berlin, New York: De Gruyter Mouton, 899–919.
- Kietytė, Samanta. 2021. *Priešdėlių į-, nu-, iš-, pri- polisemija lietuvių kalboje*. MA thesis. Vilnius: Vilnius University.
- Schultink, Henk. 1961. Produktiviteit als morfologisch fenomeen. *Forum der Letteren*. 2, 110–125.

Kuršu kāpu kursenieku valodas lietvārda morfoloģiskās iezīmes Kurzemes dialektu kontekstā

Kuršu kāpu kursenieku valoda no apdraudētas valodas ir pārgājusi izmirušas valodas stadijā. Lai gan tā ir salīdzinoši bagātīgi dokumentēta, bet absolūtais vairums ierakstu tapuši 20. gadsimta beigās, kad kopiena jau bija izklīdusi un diasporā runātāju skaits bija sarucis līdz dažiem desmitiem. Tādējādi no tiem, kuri aktīvi lietoja valodu, bija palikuši tikai daži runātāji. Tomēr mūsdienās vairs nav atrodams neviens sakarīgi runājošs teicējs, tāpēc savākt jaunus datus nav iespējams un kursenieku valodas morfoloģijas izpēti apgrūtina piemēru trūkums.

Kuršu kāpu kursenieku valodas (ģeolekta) fonētiskās iezīmes ir aprakstītas autore monogrāfijā (Kiseliūnaite 2022). Pētījuma gaitā atklājās, ka dažas no tām tiek interpretētas no morfonoloģijas viedokļa. Tās, pirmkārt, ietver locīšanas sistēmas sairšanu un dzimtes formu svārstības, ko izraisa galotņu redukcija. Dažkārt robežu starp morfoloģiskām un fonētiskām parādībām var noteikt, tikai analizējot lielāku skaitu piemēru, piem., vai daudzskaitļa ģenitīva forma *zuvu* (vienskaitļa nominatīvā *zuve*) jāuzskata par *i* celma reliktu, kā Anna Ābele (1927, 123) rīkojusies Rucavas izloknes aprakstā, vai par fonētisku parādību – vēsturiskā *ī* zudumu aiz *v*? Kāda iemesla dēļ kursenieki blakus vienskaitļa nominatīva formai *ta zuve* lieto daudzskaitļa nominatīvu *tie zuves*? Dzimtes formu svārstības rakstītajos avotos novērojuši Ojārs Bušs un Vallija Dambe (1985), kā arī Vincs Urbutis (1979, 1994). Minēto iezīmi šie autori uzskata par vācu valodas ietekmi uz avota autora Ričarda Pīča valodu (Kwauka, Pietsch 1987; Pietsch 1982, 1991). Taču, vācot materiālu, noskaidrojies, ka ne tikai šis autors, bet arī citi teicēji jauc lietvārdu dzimtes formas.

Referāta autore mērķis ir noskaidrot, vai šī ietekme varētu būt raksturīga visas 20. gadsimta kursenieku paaudzes valodai. Otrā kursenieku valodas morfoloģiskā iezīme ir lietvārdu deklinēšanas celmu sajaukums, kura izcelsme meklējama arī Kurzemes izloksnēs, kas ir kursenieku ģeolekta pamatā. Referātā tiks apspriestas metodoloģiskās iespējas abu minēto jautājumu risināšanai. Galvenās metodes varētu būt:

- 1) salīdzināšana ar Kurzemes dialektu materiālu,
- 2) hronoloģiskā pieeja,
- 3) rakstīto avotu un audioierakstu salīdzināšana (ņemot vērā materiālu vākšanas metodiku),
- 4) rakstīto avotu ģenēzes un to sagatavošanas metodikas analīze.

Literatūra

Ābele, Anna. 1927. Rucavas izlokne. *Filologu biedrības raksti*. 7, 112–128.

Bušs, Ojārs, Dambe, Vallija. 1985. [Recenzija par:] Richard Pietsch. Fischerleben auf der Kurischen Nehrung. *Baltistica*. 21(1), 96–101.

Kiseliūnaitė Dalia. 2022. *Kuršų nerijos kuršininkų kalba*. 1 dalis. *Fonetika ir fonologija*. Lietuvių kalbos institutas.

- Kwauka, Paul, Pietsch, Richard. 1987. *Kurisches Wörterbuch*. Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk.
- Pietsch, Richard. 1982. *Fischerleben auf der Kurischen Nehrung*. *Schriftenreihe Nordost- Archiv*. 20. Lüneburg: Ulrich Camen.
- Pietsch, Richard. 1991. *Deutsch–kurisches Wörterbuch*. *Schriftenreihe Nordost-Archiv*. 33. Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk.
- Urbutis, Vincas. 1979. [Recenzija par:] Kwauka, Pietsch. Kurisches Wörterbuch. *Baltistica*. 15(2), 151–154.
- Urbutis, Vincas. 1994. [Recenzija par:] Richard Pietsch. Deutsch-kurisches Wörterbuch. *Baltistica*. 28(2), 106–117.

Vietniekvārdi *TAS* / *TĀDS* un pārsteiguma izteikšana

Valoda ir ne tikai līdzeklis, lai nodotu un saņemtu informāciju, bet arī līdzeklis, lai paustu teksta autora emocijas, t. sk. miratīvu jeb pārsteigumu. Šajā pētījumā miratīva izteikšanai pievērsta uzmanību kā īpašai nozīmju grupai, jo tā ir svarīga valodas sastāvdaļa. Lai to izteiktu, valodā fiksējamas dažādas konstrukcijas, t. sk. tādas, kurās ir norādāmie vietniekvārdi, piem., latviešu valodā *tas*, *tāds*. Referāta mērķis ir pētīt pārsteiguma izteikšanas konstrukcijas ar minētajiem norādāmajiem vietniekvārdiem.

Miratīva lietojums norāda uz situāciju, kas teksta autoram bijusi negaidīta (Matthews 2007, 260; sk. arī DeLancey 1997, 35; 2001, 369–370; Aikhenvald 2004, 2012).

Pētījuma valodas materiāls iegūts no „Līdzsvarotā latviešu valodas tekstu korpusa 2018”, „Raiņa darbu korpusa”, „Latviešu senākajiem romāniem” un „Latviešu valodas emuāru korpusa”, kā arī Paula Putniņa, Gunāra Priedes, Mārtiņa Zīverta, Rūdolfa Blaumaņa un Annas Brigaderes literārajiem darbiem, pētījuma izstrādes procesa laikā fiksēti piemēri arī no runātās valodas.

Latviešu valodā pārsteiguma izteikšanas konstrukcijas ar norādāmajiem vietniekvārdiem var būt:

- 1) *TĀDS*_{NOM} / *TĀDA*_{NOM} + *lietvārds*_{SG/PL NOM}
- 2) *TAS*_{NOM} / *TĀ*_{NOM} + *lietvārds*_{SG/PL NOM}
- 3) *TAS*_{ACC} / *TĀ*_{ACC} + *lietvārds*_{SG/PL NOM}
- 4) *TAS*_{NOM} / *TĀ*_{NOM} / *TĀDS*_{NOM} / *TĀDA*_{NOM} + *esot*

Pētot iepriekš uzskaitītās konstrukcijas semantiskā skatījumā, noskaidrots, ka tās var izteikt kā pozitīvu pārsteigumu, kas vienlaikus var ietvert arī prieku un laimi, tā negatīvu pārsteigumu, kur dažās situācijās vienlaikus arī var tikt izteikta ironija vai sarkasms.

Pirmās trīs konstrukcijas var tikt lietotas situācijās, kad izteikts pozitīvs pārsteigums, kas vienlaikus izsaka prieku vai laimi (sk. (1a) un (1b) piemēru). Taču biežas arī ir situācijas, kad izteikts negatīvs pārsteigums (sk. (2) piemēru):

- (1) a. [...] *viņš tagad Zeltvara kungs un ticis lielā vietā. Vai ne? – Jā, jā, nodaļas priekšnieks! LĪZIŅA Ak, tāda laime!* [...] (Rainis)
- b. [...] *Tad viņš it kā locekļus izstaiplēdams izplēta rokas... A!... To dzīvi! To laimi!... To jauko laiciņu... To laimi! To laimi!...* (Blaumanis 1937)
- (2) *Kas mani var nelaišt! Tādi nelaidēji!* (Brigadere 1962)

Konstrukciju semantika tiek pastiprināta, pievienojot interjekciju *ak* (sk. (3) piemēru) un lietojot personas vietniekvārdu *tu* (sk. (4) piemēru).

- (3) *Ak, tas žīds, tas žīds! Tas sasodītais Ābrams!* (Blaumanis 1997)
- (4) *Neredzēji gan! Ak, tu tāds draņķis!* (Blaumanis 1997)

Atšķirīgas ir (5) piemērā minētās konstrukcijas. Tās var uzskatīt par evidenciāli miratīvām, jo to pamatā ir atstāstījuma izteiksme un norāde uz teksta autoru, kā arī vienlaikus izteikts pārsteigums. Šīs konstrukcijas galvenokārt izmanto, lai izteiktu negatīvu pārsteigumu, īpaši par tādām situācijām, kur bijušas teksta autora pretējas gaidas:

- (5) a. **Tas esot skaists!** *Bāla dzērāja pluta, paplata mute, acis pelēkas un tādas saltas un nekaunīgas [..]* (Blaumanis 1994)
- b. **Tāda esot izravēta burkānu vāga!** *Burkānu nav, nezāļu papildnam!* (PK)

Literatūra

- Aikhenvald, Alexandra. 2004. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- DeLancey, Scott. 1997. Mirativity: The grammatical marking of unexpected information. *Linguistic Typology*. 1, 33–52. <https://doi.org/10.1515/lity.1997.1.1.33>
- DeLancey, Scott. 2001. The mirative and evidentiality. *Journal of Pragmatics*. 33(3), 369–382. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(01\)80001-1](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(01)80001-1)
- Matthews, Hugoe Peter. 2007. *Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. <https://10.1093/acref/9780199675128.001.0001>

The grammaticalization and the category of tense of English modal verbs: a corpus-based approach

The current research is based on the claims that, because of grammaticalization, verbs typically transform into markers for tense, aspect and modality (Narrog and Heine, 2021: 190-191) and that the English modal verbs are one of the greatest examples of grammaticalization (Plank, 1984; Ziegler, 2012). The aim is to explore the grammatical category of tense of the English modal verbs. For this purpose, the following research questions have been asked:

- 1) what has been the grammaticalization process of the English modal verbs;
- 2) in which English modal verbs, the category of tense has been preserved;
- 3) how often the past forms of English modal verbs refer to the past?

The research compares the category of tense to the category of modality, based on the theoretical claims on the grammaticalization of English modal verbs provided by Sweetser (2002), Krug (2012), Narrog and van der Auwera (2012), Raumolin-Brunberg and Nurmi (2012) and Narrog and Heine (2021). The primary focus is on the principal modal verbs of the English language, as defined by Leech (1997), Biber et al. (1999), Downing (2015) and *Merriam-Webster Dictionary: can, could, may, might, will, would, shall, should and must*, as well as modal auxiliaries *have to* and *had to*.

To test the claims made by the theoretical sources regarding the category of tense, a corpus-based analysis was performed. The corpus analysed contains three texts on the Curonian tribe produced in English: an academic article, a blog article, and a video transcript. British National Corpus was used as a reference corpus for comparison. LancsBox was used as a corpus analysis tool.

The results suggest that only the respective past forms of *can* and *will – could* and *would – still* possess the elements of a past meaning in certain contexts; however, the function of expressing modality prevails both in the corpus analysed and the reference corpus. Hence, the corpus analysis confirms the claims made by the authors consulted. Additionally, it is also concluded that the modality function is prevalent in academic writing. Thus, the analysis of the grammatical categories of tense and modality across different genres can be made subject to further research, using a larger corpus for analysis.

References

- Biber, Douglas et al. 1999. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman
- Downing, Angela. 2015. *English Grammar: A University Course*. New York: Routledge
- Krug, Manfred. 2012. Auxiliaries and grammaticalization. *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Narrog, Heiko, Heine, Bernd (eds.). Oxford: Oxford University Press, 437–445.
- Leech, Geoffrey. 1997. *An A-Z of English Grammar and Usage*. Harlow: Longman.

- Merriam-Webster Dictionary* (n.d.) Available at: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/modal%20auxiliary#:~:text=The%20principal%20modal%20verbs%20are,should%2C%20will%2C%20and%20would>
- Narrog, Heiko, Heine, Bernd. 2021. *Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press
- Narrog, Heiko, Auwera, Johan van der. 2012. Grammaticalization and semantic maps. *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Narrog, Heiko, Heine, Bernd (eds.). Oxford: Oxford University Press, 260–266.
- Plank, Frans. 1984. The modals story retold. *Studies in Language*. 8, 305–66.
- Raumolin-Brunberg, Helena, Nurmi, Arja. 2012. Grammaticalization and language change in the individual. *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Narrog, Heiko, Heine, Bernd (eds.). Oxford: Oxford University Press, 206–211. Online
- Sweetser, Eve. 2002. *From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Beijing: Peking University Press.
- Ziegler, Debra. (2012) The grammaticalization of modality. *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Narrog, Heiko, Heine, Bernd (eds.). Oxford: Oxford University Press, 472–478. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199586783.001.0001>

A generative syntactic perspective on Latvian grammatical prefixes *jā-*, *ne-*

The present study explores Latvian grammatical prefixes *jā-*, *ne-*, from the generative syntactic perspective. As is known, the debitive prefix *jā-* – debitive itself is a unique Latvian formation – historically is of pronominal origin and is used to express the necessity of an action (Fennell 1981; Holvoet 2001; Lokmane, Kalnača 2014; Seržant, Taperte 2016). Formally the debitive is an analytical construction composed of the verb *būt* ‘to be’ and the 3rd present indicative form of the lexical verb prefixed with *jā-*; the copula is often omitted (Metuzāle-Kangere, Boiko 2001; Lokmane, Kalnača 2014):

- (1) Analytical debitive construction:
(*būt*) + *jā*-verb-3.prs

The fact that the debitive can appear in all tenses and other moods stands at the core of the continuous debate about whether the debitive constitutes a separate mood (e.g., Dini 2014; Lokmane, Kalnača 2014; Kalnača 2014; Arkadiev, Pakerys 2015).

The paradigm with the negative prefix is regular as negative forms are formed by adding the negative prefix to the main verb.

These two prefixes are examined in light of Rizzi’s (1997) split-CP analysis, which views the clausal level CP as composed of the following functional projections: Force > Topic > Focus > Finiteness (In generative syntax, CP is a complementiser phrase/projection, which stores specific information about the type of the clause, such as its mood, whether it is a statement or a question, as well as whether it is main or embedded (Carnie 2013, Radford 2009)). Having argued for the applicability of Rizzi’s analysis to Baltic languages, we formally account for the placement and interplay of the Latvian grammatical prefixes, viz., the incompatibility of *jā-* and *ne-* in Standard Latvian as well as marginal cases where both prefixes are encountered (e.g., Ivulāne 2015). The discussion is placed with reference to Lithuanian, which manifests a similar, yet significantly different relationship between the permissive and restrictive meanings of *te-* and the negative *ne-* (Korostenskiene 2017).

Having identified the formal position of the Latvian grammatical prefixes, we then consider case variation in Latvian debitive constructions, with or without the copula in the oblique and indicative moods. In particular, the examples to be discussed are given below as 2 (a-c) (Metuzāle-Kangere, Boiko 2001, 489–490, glosses slightly adjusted; To specify, *-ot* is a Quotative/Oblique suffix (Lokmane, Kalnača 2014; Kudirka 2016); here the original authors’ notation is preserved):

- (2) a. *Man es-ot jā-las-a grāmat-a.*
1. DAT.SG be-OBL DEB-read book-NOM.SG.F
‘It seems that I have to read the/a book.’

- b. *Man jā-las-ot grāmat-a.*
 1.SG.DAT deb-read-OBL book-NOM.SG.F
 'It seems that I have to read the/a book.'
- c. *Man jā-las-a grāmat-u.*
 1.DAT.SG DEB-read book-ACC.SG.F
 'It seems that I have to read the/a book. (Non-Standard Latvian)'

As can be seen, in the oblique constructions (2a–b) the logical direct object is in the Nominative; but in the indicative (2c), it bears the Accusative case. This case marking in the debitive has been posited as problematic (Holvoet 2001; Lokmane, Kalnača 2014; Seržant, Taperte 2016; see also Fábregas, Urek, Auzina 2016).

Albeit within the constraints of the present study, the proposed approach allows us to sketch out a solution which accounts for the variation in case assignment in the Latvian debitive. We demonstrate that the phenomena in question result from two properties of the Baltic verb: a) its syntactic, rather than morphological, structure, due to which two kinds of CP projection are to be distinguished; and b) its upward movement on the generative syntactic tree. The findings of this analysis explain the behaviour of the Latvian grammatical prefixes and resulting phenomena and are hoped to further contribute to the debate on the distinction of the debitive as a separate mood.

References

- Arkadijev, Peter, Pakerys, Jurgis. 2015. Lithuanian morphological causatives: a corpus-based study. *Voice and Argument Structure in Baltic*. Holvoet, Axel, Nau, Nicole (eds.). Amsterdam: John Benjamins, 39–97.
- Carnie, Andrew. 2013. *Syntax: A Generative Introduction*. (3rd ed.). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Dini, Pietro U. 2014. *Foundations of Baltic Languages*. Vilnius: Eugrimas.
- Fábregas, Antonio, Urek, Olga, Auzina, Ilze. 2016. What Latvian tells us about PCC effects. *Iberia: An International Journal of Theoretical Linguistics*. 8, 1–29.
- Holvoet, Axel. 2001. *Studies in the Latvian Verb*. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Ivulāne, Baiba. 2015. *Palīgnozīmē lietotu darbības vārdu sistēma latoiešu valodā*. PhD dissertation. Rīga: University of Latvia.
- Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw: Walter de Gruyter.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>.
- Korostenskij, Julia. 2017. On binding, lexical and superlexical prefixes, and SI in the Baltic verb. *Canadian Journal of Linguistics/Revue canadienne de linguistique*. 62(3), 449–501.
- Kudirka, Robertas. 2016. *Latvių kalbos veiksmažodis: gramatika, pratimai, paradigmos*. 2nd ed. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Lokmane, Ilze, Kalnača, Andra. 2014. Modal semantics and morphosyntax of the Latvian DEBITIVE. *Modes of Modality. Modality, Typology, and Universal Grammar*. Leiss, Elizabeth, Abraham, Werner (eds.). Amsterdam: John Benjamins, 167–192.
- Metuzāle-Kangere, Baiba, Boiko, Kersti. 2001. Case systems and syntax in Latvian and Estonian. *Circum-Baltic Languages*. Vol. 2. *Grammar and Typology*. Dahl, Östen, Koptjevskaja-Tamm, Maria (eds.). Amsterdam: John Benjamins, 481–498.

- Radford, Andrew. 2009. *Analysing English Sentences: A Minimalist Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rizzi, Luigi. 1997. The fine structure of the left periphery. *Elements of Grammar*. Haegeman, Liliane (ed.). Dordrecht: Kluwer, 281–337.
- Seržant, Ilja, Taperte, Jana. 2016. Differential argument marking with the Latvian debitive: a multifactorial analysis. *Argument Realization in Baltic*. Vol. 3. *Valency, Argument Realization and Grammatical Relations in Baltic*. Holvoet, Axel, Nau, Nicole (eds.). Amsterdam: John Benjamins, 199–258.

Univerbai su priesagomis *-ka*, *-kė* lietuvių kalbos žargone

Lietuvių kalboje yra nemažai slavybių – tai nulėmė nuolatiniai artimi kalbų kontaktai su slavais. Slavybių paplitimo laikotarpis sąlygiškai dalinamas į senųjų ir naujųjų slavybių: naujųjų slavybių plitimo riba laikoma 20 amžiaus vidurys. Ankstyviausios slavybės lietuvių kalboje yra iš baltarusių ir lenkų kalbų. Slavybių plitimas visada buvo tiesiogiai susijęs su geopolitine situacija, daug rusybių atsirado dėl Sovietų Sąjungos okupuotoje Lietuvoje (nuo 1944 m.) vykdytos priverstinės dvikalbystės ir rusifikacijos.

Iš lietuvių kalbos žargono žodyne surinktų žodžių daugiausiai yra skolinių iš rusų (retai lenkų) kalbos su daiktavardine pirmine priesaga *-ka* (rus. *-ka*, lenk. *-ka*), ji dažniausiai turi adaptuotą galūnę *-kė*. Dėsninga, kad rusų kalboje priesaga *-κ(a)* priklauso pačioms dariausioms daiktavardinėms priesagoms (Tihonova 2014, 29–30). Nemaža dalis šių žodžių yra priesaginės univerbacijos (žodžio darybos iš žodžių junginio) rezultatas, priesaga *-κ(a)* itin aktyvi sudarant žodžius (univerbus) šiuo būdu (Gafarova 2010, 128–130; dėl termino univerbacija žr. Gaivenis, Keinys 1990, 220; Lehmann 2020, 3–5). Rusų kalboje univerbai dažniausiai yra prastakalbės žodžiai, profesionalizmai, žargonybės; tokių darinių nemažai yra yra pasiskolinta ir vartojama lietuvių nenorminėje kalboje.

Šis kalbos ekonomijos principas (trumpinimas) itin aktualus lietuvių buitinei šnekamajai ar žargoninei kalbai. Univerbizuojant gali būti pašalinamas bet kuris elementas, pvz., neveik. r. dalyvio formantas, daiktavardžio priesaga ar dūrinio sandas. Sistemoje atsiradus kurios nors svetimos priesagos daug vedinių, ta priesaga pradeda tarsi darybiškai figūruoti sistemoje kaip darus žargoninės kalbos žodžių darybinis afiksas. Populiari skolinių priesaga *-kė* (*-ka*) žargoninėje kalboje linkusi įgauti tam tikrą savarankiškumą ir yra dari sudarant hibridinius vedinius su lietuviškų žodžių pamatiniais kamienais, šiais atvejais dažniausiai vartojamas adaptuotas priesagos variantas *-kė*. Ši priesaga ypač būdinga jaunimo kalbos žargoniniams hibridiniams trumpiniams. Kai kuriais atvejais vedinius su šia priesagą galima vertinti ir kaip nenorminės kalbos madingus variantus, kurie atsiranda dėl didžiulio skolinių masyvo analogijos, nes žodis nesutrumpėja, bet pailgėja.

Literatūra

- Keinys, Stasys, Kazimieras Gaivenis. 1990. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.
- Kudirka, Robertas. 2012. *Lietuvių kalbos žargono ir nenorminės leksikos žodynas*. Kaunas: Technologija.
- Kudirka, Robertas. 2014. *Kalėjimo, kriminalinio ir narkomanų žargono žodynas*. Kaunas: Kitos knygos.
- Lehmann, Christian. 2020. Univerbation. *Folia Linguistica Historica*. 41, 205–252.
- Gafarova R. I. 2010. Produktivnye i neproduktivnye suffiksy univerbov russkogo jazyka. *Uchenye zapiski Tavricheskogo nacional'nogo universiteta: Filologija. Social'nye komunikacii*. 23(62), Nr. 3, 127–135.
- Tihonova J. N. 2014. *Sovremennyj russkij jazyk. Morfemika. Slovoobrazovanie*. Moskva: MGUP.

Jēdzienu „valoda” un „runa” nosaukumu sistēma latviešu un lietuviešu terminoloģijā

Valodniecības terminoloģijā vienu no plašām tematiskajām grupām veido jēdzienu „valoda” un „runa” nosaukumi (lietuviešu valodā attiecīgi „kalba” un „šneka”). Par pētījuma avotiem izmantotas svarīgākās abu valodu valodniecības un tās apakšnozaru, kā arī saskarnozaru – lingvodidaktikas, tulkošanas – terminu vārdnīcas (KTŽ 1990; TTLŽ 2007; VPSV 2007; LTSV 2011; LTŽ 2012; VSŽ 2014) un lietuviešu valodas enciklopēdija (LKE 2008), bet papildus skatīti arī leksikogrāfijas izdevumi (BLKŽ; MLVV).

Nosaukumu sistēmas pamatu veido termini *valoda* – „Zīmju sistēma kā cilvēku sazināšanās un domu formulēšanas un izteikšanas līdzeklis runas un rakstu formā informācijas fiksēšanai, saglabāšanai un tālāknodošanai [...]” (VPSV 2007, 417) un *runa* – „Valodas kā potenciāli cilvēka apziņā esošas abstraktas zīmju sistēmas konkrēta izpausme tekstā mutvārdos ar maņu orgāniem uztveramā veidā [...]” (VPSV 2007, 328–329) (līdzīgi termini *kalba* un *šneka* definēti arī lietuviešu valodas avotos).

Lietuviešu valodā šo jēdzienu kopums analizēts vairākos rakstos: gan termini ar komponentu *kalba* (Kvašytė 2015, 2016), gan ar saknēm *kalb-* un *šnek-* darināti termini (Kvašytė 2019). Savukārt latviešu valodā plašāk aplūkoti konkrēti termini, piemēram, *dzimtā valoda* (Bušs 2007), *pirmā valoda*, *otrā valoda*, *svešvaloda* (Laizāne 2014), *valsts valoda*, *oficiālā valoda*, *nacionālā valoda* (Druvieta 2012). Lietuviešu valodnieciskajā literatūrā uzmanība ir pievērsta atsevišķiem terminiem, piemēram, terminu *literatūrinē kalba* ‘literārā valoda’ un *bendrinē kalba* ‘kopvaloda’ atbilstēm angļu un lietuviešu valodā (Cidzikaitė 2002) (attiecīgo jēdzienu izpratne atšķiras arī latviešu un lietuviešu valodā).

Sastatāmajā aspektā atšķirības var būt pēc terminu struktūras un komponentu formas. Kopumā abās valodās dominē vārdkoptermini (parasti divvārdu), kuru apzīmētāji izteikti galvenokārt ar lietvārdu ģenitīviem, īpašības vārdiem vai divdabjiem, taču latviešu valodai raksturīgāka ir tendence veidot salikteņus, tāpēc tajā vairāk vienvārda terminu: *ātrruna* – *greitakalbē*, *sarunvaloda* – *šnekamoji kalba*, *valsts valoda* – *valstybinē kalba*, *noģiedamā runa* – *tiesioginē menamoji kalba* u. tml. Turklāt jāpievērš uzmanība, ka var nebūt tiešas atbilstības starp latviešu un lietuviešu terminiem, resp., ne vienmēr termina ar komponentu *valoda* ekvivalents ir virstermins *kalba*, bet termina *runa* atbilstme – *šneka*.

Lai nosauktu valodas pēc to runātājiem, latviešu un lietuviešu terminradē izmanto etnonīmus, taču mūsdienās tie reizēm tiek uzskatīti par nekorektiem. Piemēram, lietuviešu valodas avotos sinonīmiski ir etnonīmi *čigonai* un *romai*, taču pasaulē arvien plašāk atzīstams otrais, tāpēc no līdz šim līdzvērtīgo terminu pāra *čigonų kalba* ‘čigānu valoda’ un *romų kalba* ‘romu valoda’ biežāk izvēlas otro. Līdzīgas tendences, lai gan ne tik radikālas, vērojamas arī latviešu valodā (Kvašytė, Maskuliūnienė, Župerka 2021, 32–36).

Mūsdienu valodniecības terminoloģiju papildina jauni termini, kuri nosauc aktuālus, reizēm vēl pilnībā nenostabilizējušos jēdzienus. Nereti starp latviešu un lietuviešu terminiem vērojama zināma neatbilstība, izvēloties pamatjēdzienu: *iekļaujošā valoda – įtraukioji kalba, vienkāršā valoda – paprastoji kalba, vieglā valoda – lengvai suprantama kalba* ‘viegli saprotama valoda’, bet *naida runa – neapykantos kalba* ‘naida valoda’. Daži no aktuālajiem terminiem jau ir fiksēti latviešu valodas vārdnīcā MLVV, savukārt lietuviešu kopvalodas vārdnīcā (BLKŽ) pagaidām ir iekļauti tikai daži agrāk zināmie šīs grupas termini, taču precizētas (paplašinātas) to definīcijas.

Jēdzienu nosaukumu veidošanai noderīga būtu valodnieku sadarbība. Salīdzinājumam jāatgādina, ko Jānis Endzelīns 1942. gadā ir rakstījis: „Jānožēlo, ka radot zinātnisko terminoloģiju leiši un latvieši nav savā starpā sazinājušies un saskaņojušies; būtu bijis iespējams radīt lielu skaitu abām tautām kopēju terminu” (Endzelīns 1942, 547). Šādu nostādni varētu attiecināt arī uz pašreizējo un perspektīvo terminradi Latvijā un Lietuvā.

Avoti

- BLKŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Pieejams: <https://ekalba.lt/bendrinės-lietuvių-kalbos-zodynas/>
- KTŽ – Gaivenis, Kazimieras, Keinys, Stasys. 1990. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.
- LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.
- LTSV – Skujiņa, Valentīna (red.). 2011. *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas aģentūra.
- LTŽ – Ramonienė, Meilutė, Brazauskienė, Jelena, Burneikaitė, Nida, Daugmaudytė, Jurga, Kontutytė, Eglė, Pribušauskaitė, Joana. 2012. *Lingvodidaktikos terminų žodynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://mlvv.tezaurs.lv/>
- TTLŽ – Vaskelienė, Jolanta. 2007. *Trumpas teksto lingvistikos žinynas*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- VPSV – Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- VTŽ – *Vertimo studijų žodynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, [2014].

Literatūra

- Bušs, Ojārs. 2007. Par dažu valodas terminu traktējumu un definīciju. *Linguistica Lettica*. 16, 146–160.
- Cidzikaitė, Dalia. 2002. Angļu kalbos terminai *common language, national language, literary language, King's language, standard language* ir jų lietuviški atitikmenys. *Archivum Lithuanicum*. 4, 273–282.
- Druviete, Ina. 2012. Valsts valoda, nacionālā valoda, oficiālā valoda: termini valodu domīnējošā statusa apzīmēšanai. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 16 (II), 65–78.
- Endzelīns, Jānis. 1942. Valodnieka vērojumi. *Latvju Mēnešraksts*. 6, 545–547.
- Kontutytė, Eglė. 2016. Kā apima sąvoka „dalykinė kalba“? *Kalbotyra*. 57(3), 149–159.
- Kvašytė, Regina. 2015. Terminai su dėmeniu *kalba*. *Gimtoji kalba mokykloje*. III, 32–42.
- Kvašytė, Regina. 2016. Dalykinį ir profesinį kalbėjimą pavadinantys terminai su dėmeniu *kalba*. *Gimtoji kalba mokykloje*. IV, 81–90.
- Kvašytė, Regina. 2019. Terminai su šaknimis *kalb-* ir *šnek-*. *Gimtoji kalba mokykloje*. VII–VIII, 53–61.
- Kvašytė, Regina, Maskuliūnienė, Džiuljeta, Župerka, Kazimieras. 2021. *Apie žodžio korektiskumą: sava ir importuota*. Vilnius: Žuvėdra.
- Laižāne, Inga. 2014. Jēdzienu *pirmā valoda, otrā valoda* un *svešvaloda* izpratne Latvijā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 18(II), 136–147.

Verbu *pietikt*, *trūkt* un to prefiksālo atvasinājumu saistāmība ar teikuma priekšmetu

Verbu gramatisko un semantisko pazīmju kopums nosaka tā saistāmības iespējas teikumā. Trešās personas verbi *pietikt* un *trūkt* piesaista teikuma priekšmetu, kas izteikts ar lietvārdu vai vietniekvārdu ģenitīvā, taču mūsdienu latviešu valodā, it īpaši nerediģētos un spontāni veidotos tekstos, ir sastopams arī teikuma priekšmets nominatīvā.

Kārlis Mīlenbahs un Jānis Endzelīns, raksturodami ģenitīva izmantojumu pie verbiem, ir minējuši (*pie*)*trūkt* ar piebildi, ka dažās izloksnēs lieto nominatīvu (Mīlenbahs, Endzelīns 1923, 206; Endzelīns 1951, 567). Inta Freimane (2008, 79) ir norādījusi, ka sarunvalodā pie verbiem *pietikt* un *trūkt* ir konstatēts nominatīvs, bet ir iesakāms ģenitīvs. Gunta Nešpore-Bērzkalne (2017, 141) ir pētījusi trešās personas verbu saistāmību ar ģenitīvu *Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa* 2013. gada datus un pārliecinājusies, ka rediģētos rakstu valodas tekstos pie verbiem *trūkt* un *pietikt* dominē ģenitīvs.

Referāta mērķis ir analizēt verbu *pietikt* un *trūkt* un to prefiksālo atvasinājumu saistāmību ar teikuma priekšmetu mutvārdu un rakstveida tekstos, kas fiksēti dažādās runas situācijās, radioraidījumos, sociālajās tīklošanās vietnēs *Facebook* un *Twitter*, reklāmā u. tml.

Prefiksālajā atvasinājumā var saglabāties tā pati saistāmība, kas pamatvārdā, kā *pietikt* un *nepietikt*; kā *trūkt* un *netrūkt*, *pietrūkt*, *aptrūkt*, *iztrūkt* (sarunvalodā). Daļā verba *trūkt* atvasinājumu vārds semantika ir kardināli mainījies un nav saistīta ar nozīmes ‘nebūt pietiekamā daudzumā’ niansēm, tādējādi tie piesaista teikuma priekšmetu nominatīvā, kā *aiztrūkt*, *ietrūkt*, *notrūkt*, *pātrūkt*, *satrūkt*, *uztrūkt*.

Verbi *pietikt* un *trūkt* spēj piesaistīt verbu infinitīvā (šal. Freimane 2008, 100–101). Diskutējami ir teikumi, kur nav izmantots lietvārds ģenitīvā vai nominatīvā, bet verbam *pietikt* un *nepietikt* ir piesaistīts prepozicionāls savienojums ar prievārdu *ar*. Šādi piemēri ir konstatēti arī korpusa datus, kas fiksēti pirms desmit gadiem (Nešpore-Bērzkalne 2017, 141–142).

Literatūra

- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis, Mīlenbahs, Kārlis. 1923. *Latviešu gramatika*. 2., pārstrādāts iespiedums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums.
- Freimane, Inta. 2008. *Trešā persona latviešu verbu sistēmā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Nešpore-Bērzkalne, Gunta. 2017. Trešās personas verbu saistāmība ar ģenitīvu: „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” dati. *RES LATVIENSES*. IV, 138–146. <https://doi.org/10.22364/RL.4.11>

Par verbu pagātnes ē-celmiem Izvaltā un kaimiņu izlokšnēs

1. Baltu valodu pagātnes formām pamatā ir verbu celmi ar *-ā* un *-ē* (LeGr 666; Lvskf 506; Bvskf 205; Lgr 860–861; Stang 374 līdz ar literatūru). Verbu sadalījums pagātnes *-ā*- un *-ē*-celmos lielā mērā ir opozīcijas transitīvs : intransitīvs izpausme, par to visskaidrāk Stang 377–378. Ērti salīdzināt pētījamo izlokšņu (apzīmētas ar saīsinājumiem: I – Izvalta; I(P) – Izvaltas peipiņieši; A – Auleja; A(Gr) – Aulejas grāverieši; S – Skaista; K – Krāslava) tagadnes *o*-celma verba *cept* pagātni: *capa gal'ā* 'cepa, resp., cepās gaļa' (intrans.) un *c'āp'ā gal'i* 'cepa gaļu' (trans.). Citās augšzemnieku izlokšnēs var būt citādi, to rāda arī LVDA. Patlaban Krāslavas apkaimē formas var variēties neatkarīgi no pārējām. Tā divējāda pagātne ir verbam *sākt*: *suōka l'eit'* un *suōc'ā l'eit'* 'sāka līt' (abos gadījumos intrans.). Izvaltā blakus regulārajām *-ā*-celma formām reizēm lieto *-ē*-celma formas vārdiem *cīrpt* un *aut* (p. *c'ierpa* // *c'ierp'ā*; *ava* // *ūovā*), kas veidotas pēc analogijas. Pie pamatformām tādas pagaidām netiek dotas.

2. Latviešu literārajā valodā un lielākajā daļā leļzemnieku izlokšņu (LaD 136–137) *-ē*-celma vārdi ir pārgājuši *-ā*-celmos, zaudējot svarīgu valodas vēstures liecību. Latgaliešu rakstu valodā, tāpat kā lielākajā daļā augšzemnieku izlokšņu, *-ē*-celma formas joprojām tiek lietotas (par tām Lgr 863–865; par izmantojumu sk. LVDA 70.–74. karti 280.–284. lpp.). Krāslavas apkaimē *-ē*-celmi ir saglabāti, kaut nevienādā mērā; ir lietderīgi veikt to inventarizāciju. Paradīgu paraugi: *-ē-c. ruōvu, ruōv'i*; I *ruōv'ām* // K, A, S *ruōv'ōm*, I *ruōv'āt'* // K, A, S *ruōv'ōt*; *ruōv'ā*; *kl'izū, kl'iz'i*; I *kl'iz'ām* // K, A, S *kl'iz'ōm*, I *kl'iz'āt'* // K, A, S *kl'iz'ōt*; *kl'iz'ā* un *-ā-c. sytu, syty*; *sytōm, sytot*; *syta*; *molu*; *molōm, molot*; *mola*.

Skaidrību *-ā*- un *-ē*-celmu sadalījumā vājina dažādi pārveidojumi, un šeit vietā ir J. Endzelina vērojums: „...Latgalē, kur vienā pagastā ietilpa vairāk ciemu, vienā pagastā nereti gadās vairāk izlokšņu” (Lvskf 311). Raibumu uzskatāmi rāda, piem., verbu *dot* un *ēst* pagātne: *d'evu, d'ev'i*; visā I *d'āv'ām* // K, A, S *d'āv'ōm*, visā I *d'āv'āt'* // K, A, S *d'āv'ōt*; *d'āv'ā*; *iēžu, iēd'i*; *iēd'ām* // I(P) *ād'ām* // I(P), A(Gr), retumis K, A *ād'ām* // K, A, S *ād'ōm*, I *iēd'āt'* // I(P) *ād'āt'* // I(P), A(Gr) *ād'āt'* // K, A, S *ād'ōt*; I *iēd'ā* // I(P) *ād'ā* // K, A, S *ād'ā*. Tā kā saknes vokālistu parasti tiecas izlīdzināt visā paradīgmā, vārdam *duot* reģistrētas vēl šādas formas: I *d'āvu, d'āv'i* un *d'ev'ā, d'ev'ām, d'ev'āt'*; K, A un S – *d'ev'ā*. Vārdam *ēst* – vienīgi I(P) *āžu* un *ād'i*.

3. Izvaltā un kaimiņos pamatā ir saglabāts agrākais *-ā*- un *-ē*-celmu sadalījums blakus noteiktiem tagadnes celmiem (sal. ar Lgr 862–863; Lvskf 507; LaD 368). **Kā ē-celmus** pagātnē loka tagadnes *o*-celma vārdus, kam saknē ir *e* vai *ē* troksneņu un skaneņu priekšā: *n'ās'ā = nese*; I *jēm'ā* // K, A, S, I(P) *jām'ā = jēme*; tagadnes *no*-celmus, kam saknē ir *au* (*pļūov'ā = pļāve*); tāpat lielāko daļu *jo*-celma vārdus (*jiūz'ā = jūdze*; I *l'ēc'ā* // K, A, S, I(P) *l'āc'ā = lēce*; *s'v'id'ā = sviede*; *kuōp'ā = kāpe*). **Kā ā-celmus** pagātnē loka tagadnes *sto*-celma vārdus (*s'v'eida = svīda*), *jo*-c. vārdus, kam sakne beidzas ar garu patskani, resp., pētījamo izlokšņu divskani (I *s'ieja* // K, A, S, I(P) *s'āja = sēja*; *klūōja = klāja*), un vārdus *malt, kalt, salt*. Kā *-ā*-celmus loka

lielāko daļu tagadnes *o*-celma verbu (*p'ierka* = *pirka*; *I riēja* // *K, A, S, I(P) rāja* = *rēja*; *tyka* = *lika*; *pyna* = *pina*), infiksētos *o*-celma verbus (*zoga* = *zaga*), *no*-celma verbus, kam saknē nav *au* (*šyva* = *šiva*, resp., *šuva*).

4. Tomēr, ņemot kopumā, Krāslavā, Skaistā, nedaudz Izvaltas rietumos un daļēji Aulejā seno *ē*-celmu liela daļa tiek konjugēta pēc *ā*-celmu parauga. Stabils ir vienīgi 3. personas formas, kas pētījamā apvidū beidzas ar *-ā* < *-e* < *-ē*. Daudzskaitļa 1. un 2. personā *ē*-celmos plaši ieviestas galotnes *-ōm*, *-ōt*, tuvinoties pagātnes *ā*-celmiem, kaut reizēm paturot arī formas ar *-ām*, *-āt'*: *s'āz'ōm*, *s'āz'ōt* // *s'āz'ām*, *s'āz'āt'* no *segt*; *ūrb'ōm*, *ūrb'ōt* // *ūrb'ām*, *ūrb'āt'* no *urbt*; *c'āp'ōm*, *c'āp'ōt* // *c'āp'ām*, *c'āp'āt'* no *sept*; *v'ād'ōm*, *v'ād'ōt* // *v'ād'ām*, *v'ād'āt'* no *vest*; *pl'ūov'ōm*, *pl'ūov'ōt* // *pl'ūov'ām*, *pl'ūov'āt'* no *plaut* u. tml. Piemēri kontekstā: *A pajām'ōm i nūvylkōm da sātāi 'paņēmām un aizvilkām uz mājām'; nūgrīz'ōm nu tāva kalošu taišys gum'ejēt'is' i at'nās'ōm da školāi 'nogriezām no tēva galošām tādas gumijņas un atnesām uz skolu'.*

Līdzīgā kārtā tiek unificēta pagātnes 3. personas refleksīvā forma. Blakus tādām *ā*-celmu formām kā *āizam'iersuōs* = *aizamirsās* 'aizmirsās' tiek runāts arī *sioc'ūōs* 'sākās', *v'ād'ūōs* 'vedās', *sāuc'ūōs* 'saucās'. Izvaltā vēl pa vecam: *sioc'iēs'* = *sacēs*; *v'ād'iēs'* = *vedēs*; *sāuc'iēs'* = *saucēs*, *I(P)* jau jaucot: *l'ic'ās'* = *liecēs*, bet *c'āļuōs* = *cēlās*.

jo-celmiem, kam sakne beidzas ar *r*, daudzskaitļa 1. un 2. personā tiek paturētas gaidāmās *ē*-celmu galotnes *-am* < *-ām* < *-em* < **-ēm* un *-at* < *-āt* < *-et* < **-ēt* blakus jaunievietajām *-om* un *-ot*. Konsonants *r* reizēm vēl tiek palatalizēts. Tā, piem., Izvaltā saka gan *z'iērām* // *z'iēr'ām* = *dzērēm*, gan *z'iērōm* = *dzērām*; Skaistā – *d'yurām* = *dūrēm* blakus *d'yurōm* = *dūrām*; Krāslavā – *b'ārām*, *b'ār'at'* = *bērēm*, *bērēt* un *b'ārōm*, *b'ār'ot* = *bērām*, *bērāt*; Aulejā – *b'ārām*, *b'ār'at'* = *bērēm*, *bērēt* un *v'ārōm*, *v'ār'ot* = *vērām*, *vērāt*. Verbs *art* vienmēr tiek locīts kā *ā*-celms.

Pagātnes *ē*-celmu saglabājumu vai zudumu rāda arī refleksīvās formas. Tā izvaltīšu 3. personas formas *isab'ieriēs* = *iesabērēs* 'iebērās', *nūsaks'ieriēs* = *nuosadzērēs* 'nodzērās' liecina, ka tie ir *ē*-celmi, bet auliešu *v'ārūōs* = *vērās*, *izašk'ēruōs* = *izaškīrās* 'izškīrās' vedina domāt, ka tiešie verbi ir pagātnes *ā*-celmi. Izvaltā abu celmu formu sapludinājums sācies verbos, kam celms beidzas ar *j*, piem., *lapt'ik isaskr'iej/iēs'* // *-uōs* *i l'iec'ā* 'labi vien ieskrējās un lēca'; *dasas'iej/iēs'* // *-uōs* *aba-d'ijū* 'piesējās abi'; *s'm'iej/iēs'* // *-uōs* 'smējās'.

Arī substantīvos *ē*-celmu daudzskaitļa lokatīvā Krāslavā, Aulejā un Skaistā agrākās galotnes *-ās'* (< *-ēs*) vietā bieži lieto galotni *-uōs*: *A šn'ūrēišuōs s'āja 'sēja šņorītēs'; jī Pl'in't'ēišuōs z'ēivoj* 'viņi Plintītēs (sādža Plintes) dzīvo'; *K m'ārc'ā up'ūōs* 'mērca upēs'; *puk'ēit'ūōs* 'puķītēs'; *S n'ēit'ūōs v'er 'ver nītis'*. Izvaltā, attiecīgi: *šn'ūrēt'iēs'*, *up'iēs'*, *puk'ēit'iēs'*, *n'ēit'iēs'* // *n'ēit'is'* 'šņorītēs, upēs, puķītēs, nītis'.

Pētījamo izlokšņu pagātnē vienskaitļa 1. personā realizējas *j* noteiktā mija *ē*-celmos ar *s*, *z*, *t*, *d*, *l* pagātnes saknes beigās. Tā *nesu* vietā *n'ēšu*, *lauzu* – *laūžu*, *pūtu* – *pyūšu*, *vedu* – *v'ēžu*, *cēlu* – *c'iēl'u*. Šīs formas ir vecākas par latviešu literārajā valodā lietotajām (Lvskf 507; Lgr 864 u. c.).

Līdzskaņi *c*, *z*, kas vienīgie liecina par *ē*-celmu bijumu pagātnē, Krāslavas apkaimē tiek jaunināti, lai arī te vienskaitļa 1. personā būtu mija, salīdzinot ar pārējiem: *c* aizstāj ar *č* un *z* ar *ž*. Tā plūcu vietā ir *pl'juču*, lūdzu vietā *l'juču*. Piemēri kontekstā: *A brāuču ār zyřgu* 'braucu zirgā'; *I kl'ižu*, *kl'ižu*, *nadakl'ižu* 'sauca, sauca, nesasaucu'.

Kalupiešu *c'it'u*, *gryūd'u*, *z'ies'u*, *laūz'u* un citu augšzemnieku izlokšņu līdzīgās formas (sk., piem., Lgr 864, sal. LVDA 95–96) ir jaunākas par pētījamā apvidū lietotajām *c'īšu*, *gryūžu*, *z'iešu*, *laūžu*, toties tās palīdz nošķirt tagadnes un pagātnes vienskaitļa 1. personu.

Literatūra

- LeGr – Endzelin, J[ān]. 1922. *Lettische Grammatik*. Rīga: Kommissionsverlag A. Gulbis.
- Lgr – Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lvskf – Endzelīns, Jānis. 1981 [1938]. Latviešu valodas skaņas un formas. *Darbu izlase*. IV₁. Rīga: Zinātne, 506–510.
- Bvskf – Endzelīns, Jānis. 1948. *Baltu valodu skaņas un formas* (= DI IV₂ 576–579). Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
- LVDA – Stafecka, Anna (sast. un atb. red.). *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija II. Sintakse: Apraksts, kartes un to komentāri*. 2022. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- LaD – Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
- Stang, Chr[istian] S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget.

Terminrades prakse un iespējas latviešu valodniecības teorētiskās bāzes paplašināšanā: metadiskursa iezīmētāju piemērs

1. Valodniecības pētījumu jomas attīstība notiek, gan paplašinoties valodas materiāla spektram (piem., sarunvalodas, juridiskās valodas, zinātnes valodas tekstu pētniecībai), gan pētniecībā izmantojot jaunas teorijas. Tādējādi attīstās ne vien pētījumu lauks, bet arī valodniecības terminoloģija nacionālajā valodā. Runa ir par terminu u. c. leksisko vienību (vārdu, frāžu) piemērošanu, pārņemšanu dažādā adaptācijas pakāpē no jaunizmantoto teoriju avotvalodas. Vērojams, ka latvisko terminu ekvivalentu darināšanai tiek izmantotas dažādas terminrades iespējas.
2. Referāta mērķis ir:
  - a) atspoguļot latvisko ekvivalentu izveides nepieciešamību Kena Hailenda (*Ken Hyland*) metadiskursa analīzes teorijā (2005) lietotajiem terminiem,
  - b) diskutēt par to ieviešanas iespējām, pamatojoties uz analogiskiem gadījumiem un tādējādi iezīmējot plašāku valodniecības terminoloģijas attīstības kontekstu latviešu valodā.
3. Pētījuma bāzi veido K. Hailenda (2005) teorijā piedāvātais starppersonu metadiskursa modelis (*Interpersonal model of metadiscourse*), kas plaši tiek lietots zinātnes valodas pētniecībā (Dahl 2004; Mur-Dueñas 2011 u. c.). Izmantojot šo modeli latviešu valodniecības 30 zinātnisko rakstu izpētei (Dubova et al. 2022), tika veidoti 12 terminu latviskie ekvivalenti, vienlaikus problematizējot jautājumu par citvalodu lingvistiskās teorijas terminu sistēmas izveidi, paralēlformu lietojuma iespējamību, arī par profesionālā žargona klātesamību pētniecības procesā.
4. Latviešu valodniecībā vēsturiski vērojama terminrades paņēmieni daudzveidība, tostarp sinonīmija, ko veido latviešu cilmes vārds un aizguvums (piem., *uzsvars – akcents*). Pirms apmēram 100 gadiem „Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā” (1921) tika publicēts Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijā izveidotais valodniecības terminu saraksts. Kā zināms (Skujiņa 2002), komisijas darbā iesaistījās arī Jānis Endzelīns. Sarakstā iekļauti 58 termini ar atbilstmēm krievu un vācu valodā, no kuriem 12% terminu ir tieši pārcēlumi no avotvalodas (piem., *zilbe* no vācu *Silbe*), 16% terminu konstatējams daļējs pārcēlums (piem., *stieptā intonācija* no krievu *dlitel'naja intonacija*) un 72% terminu darināšanā izmantoti morfoloģiskie vai morfoloģiski semantiskie paņēmieni (piem., *skarbaiss vērums* no vācu *fester Ansatz*), tostarp arī kalki (piem., *izskaņa* no vācu *Auslaut*).
5. Paplašinoties starptautiskajiem kontaktiem, 21. gadsimtā arvien lielāku nozīmi iegūst jaunu teoriju izmantojums lingvistiskajos pētījumos Latvijā, ko apliecina arī valodniecībā aizstāvētie promocijas darbi. Šajos pētījumos terminrades problemātika saistībā ar pievērstos jaunām pētniecības teorijām – un attiecīgi jaunai terminoloģijai – aplūkota atsevišķā darba apakšnodaļā vai pielikumā, izmantojot atbilstošus nosaukumus: *Terminoloģija*, *Glosārijs*, *Terminu skaidrojums*, *Terminu*

vārdnīca, *Terminu rādītājs*. Secināms, ka citvalodu lingvistisko teoriju izmantojums valodu pētījumos ir aktuāls un arī problemātisks saistībā ar piemērotāko terminu ekvivalentu meklējumiem.

6. Lai pārliecinātos par citvalodu lingvistiskās teorijas terminu sistēmas izveides iespējām latviešu valodā, detalizētāka uzmanība tika pievērsta runas aktu teorijai (*Theory of Speech Acts*), kas latviešu valodā ir pieejama vairāku tiešu tulkojumu veidā. Teorijas autori ir Džons Ostins (*John Austin*, 1962; Ostins 2011) un Džons Serls (*John Searle*, 1972, 2003). Citas teorijas latviešu valodā galvenokārt pieejamas pārstāsta, nevis tulkojuma veidā (Vējš 1981; Plaude 2004; Fāters 2010), kas ir nepietiekami, lai veiktu drošus secinājumus par terminu ekvivalentu izvēles precizitāti, taču pārstāsti ir noderīgi terminu lietojuma kontekstuālai salīdzināšanai avotvalodā un latviešu valodā.
7. Viss izpētītais aktualizē nepieciešamību pēc „Valodniecības pamatterminu skaidrojošās vārdnīcas” (Skujiņa 2007) papildināta izdevuma, kas iekļautu arī 21. gadsimta valodniecības pētījumos lietotos terminus, par terminu avotiem izvēloties promociju darbus valodniecībā, oriģinālpētījumus un tulkotās monogrāfijas.

Literatūra

- Austin, John. 1976. *How to Do Things with Words*. The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955. 2nd ed. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Dahl, Trine. 2004. Textual metadiscourse in research articles: a marker of national culture or of academic discipline? *Journal of Pragmatics*. 36, 1807–1825.
- Dubova, Agnese, Egle, Baiba, Laiveniece, Diāna, Lele-Rozentāle, Dzintra. *Metadiskursa analīzes teorija latviešu zinātnisko tekstu pētniecībai*. Referāts Liepājas Universitātes 27. starptautiskajā zinātniskajā konferencē *Vārds un tā pētišanas aspekti* 2022. g. 24.–25. nov.
- Hyland, Ken. 2005. *Metadiscourse. Exploring interaction in academic writing*. London, New York: Continuum.
- Fāters, Haincs. 2010. *Ievads valodniecībā*. Balode, Ineta (tulks). Rīga: Zinātne.
- Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas vārdu saraksti: Valodnieciski termini. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 5, 1921, 491–492.
- Mur-Dueñas, Pilar. 2011. An intercultural analysis of metadiscourse features in research articles written in English and in Spanish. *Journal of Pragmatics*. 43, 3068–3079.
- Ostins, Džons L. 2011. *Kā ar vārdiem darīt lietas*. Vējš, Jānis N. (tulks.). Rīga: Liepnieks & Rītups.
- Plaude, Ilze. 2004. *Pragmatika*. Rīga: SIA Jumi.
- Searle, John. 1972. What Is a Speech Act? *Language and Social Context*. Gigliolo, Pier Paolo (ed.). London, New York: Penguin Books, 136–154.
- Serls, Džons. 2003. Kas ir runas akts? Druvieta, Ina (tulks.). *Kentaurs*. XXI, 30, 150–164.
- Skujiņa, Valentīna. 2002. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. 2., lab. un papild. izd. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Vējš, Jānis. 1981. *Lingvistiskā filozofija*. Rīga: Avots.

Transitivitāte un pasīva konstrukcijas

Referāta tapšanu rosinājusi pasīva konstrukciju analīze „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” (LVK2018) datu kopā un nepieciešamība sakārtot pasīva konstrukcijas divās grupās – vienā grupā pasīva konstrukcijas, kas veidotas no transitīviem vārdiem (1), (2), otrā grupā pasīva konstrukcijas, kas veidotas no intransitīviem vārdiem (3):

- (1) *Bērza kungs tika iespundēts būrī, kas atradās mežā.*
- (2) *Pēc šī romāna tika uzņemta filma, par godu Latvijas simtgadei.*
- (3) *Tika būts tur gan uz Montreal Canadiens 1990. gadā, gan uz NHL zvaigžņu komandu 2004. gadā, nemaz nerunājot par vecā Dinamo, Pārdaugavas un Latvijas izlases spēlēm.*

Korpusa LVK2018 datu analīzē uzrāda, ka pasīva konstrukcijās, kas veidotas no transitīviem vārdiem, reizēm sintaktiskais teikuma priekšmets netiek izteikts (4), jo noteiktu „pārejošu darbības vārdu leksiskajā nozīmē ietvertais objekts ne vienmēr teikumā ir obligāts. Tas var arī būt formāli neminēts, jo ir saprotams no konteksta” (Kalnača 2013, 509). Leonīds Kuļikovs (*Leonid Kulikov*, 2011, 380) šādus verbus dēvē par absolūti transitīviem (a. *absolute transitive*), bet Aksels Holvūts (*Axel Holvoet*) un Nikole Naua (*Nicole Nau*) (Nau, Holvoet 2015, 3) izteikumus ar šādiem vārdiem (5) salīdzina ar izteicēja trešās personas konstrukcijām ar vispārinātu vai nenoteiktu darītāju, proti, izteikumus ar darītāja nullformu (6). Tādējādi teikuma sintaktiskajā struktūrā neizteikts var būt gan darītājs (6), gan arī cietējs (5), ja tiem ir nenoteikta vai vispārināta nozīme. Jāatzīmē, ka verbs *minēt* elektroniskajā vārdnīcā *Tēzauris.lv* ([https://tezauris.lv/minēt](https://tezauris.lv/minet)) raksturots kā transitīvs verbs, bet verbs *manipulēt* ([https://tezauris.lv/manipulēt](https://tezauris.lv/manipulet)) – kā intransitīvs.

- (4) *Sludinājumā tika minēts arī par dēliem, lai atsiņātu visas bērnbailīgās.*
- (5) *Visi redzēja, ka Salome ēd.*
- (6) *Pēc tam sieru ēd ar nazi un dakšīņu.*

Tāpat pasīva konstrukcijas, kas veidotas no intransitīviem vārdiem (7), reizēm ir sastopamas ar sintaktisko teikuma priekšmetu (8).

- (7) *Tiek nepārtraukti melots un sagrozīti fakti, tiek manipulēts ar cilvēku prātiem.*
- (8) *Mēs jau zinām, ka šīs vēlēšanas tiek manipulētas.*

Tāpēc referātā tiks aplūkots, kas raksturo pasīva konstrukcijas, kuras veidotas no transitīviem vārdiem, bet ir bez sintaktiskā teikuma priekšmeta. Referātā tiks arī analizēts jautājums, vai klasificēt pasīva konstrukcijas atbilstoši transitivitātes un intransivitātes kritērijiem latviešu valodā būtu vislabākā izvēle.

Literatūra

- Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–564.
- Kulikov, Leonid I. 2011. Voice typology. *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Song, Jae Jung (ed.). Oxford: Oxford University Press, 368–398.
- Nau, Nicole, Holvoet, Axel. 2015. Voice in Baltic: An overview. *Voice and argument structure in Baltic*. Holvoet, Axel, Nau, Nicole (eds.). Amsterdam: John Benjamins, 1–36.

Klauzāli subjekti „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā”

Termins *klauza* (ang. *clause*) valodniecībā tiek lietots dažādi. Tradicionālā izpratnē klauza ir predikatīva vienība, kuras minimālo struktūru veido subjekts jeb teikuma priekšmets un predikāts jeb izteicējs. Vienkāršā teikumā ir viena klauza, bet saliktā teikumā – vairākas klauzas (Trask 2005, 35). Mūsdienās nostiprinājusies plašāka klauzas izpratne, ietverot arī nenoteiksmes konstrukcijas, divdabja teicienus, nereti pat propozicionālo leksiku (Trask 2005, 36; Dryer 2007, 224). Tātad vispārinot var apgalvot, ka klauza ir valodas vienība, kas izsaka atsevišķu propozīciju (par propozīcijas sintaktiskās izteikšanas iespējām sk. Lokmane 2012).

Klauzālu subjektu veido propozicionāls arguments subjekta pozīcijā (Trawiński, Schlotthauer 2022). Šādi subjekti var būt gan finīti, gan infīnīti. Finīti klauzāli subjekti ir predikatīvas vienības – teikuma priekšmeta palīgteikumi, savukārt infīnīti klauzāli subjekti ir ar darbības vārda nenoteiksmi izteikti teikuma priekšmeti.

Šī pētījuma mērķis ir noskaidrot, kas kopīgs un kas atšķirīgs finīto un infīnīto klauzālo subjektu lietojumā latviešu valodā. Analizējot „Latviešu valodas sintaktiski marķēto korpusu” (Rituma et al. 2019), galvenā uzmanība pievērsta izteicēju jeb predikātu formālajiem un semantiskajiem tipiem – tātad tam, kādā apkaimē klauzāli subjekti lietojami.

1. Finīti subjekti jeb teikuma priekšmeta palīgteikumi

Ja teikuma priekšmeta palīgteikumam nav korelatīva vietniekvārda virsteikumā, tad virsteikuma izteicējs var būt gan verbāls, gan nomināls, gan adverbāls un visbiežāk pieder pie kādas no trim semantiskajām grupām:

- 1) epistēmiski predikāti, kas izsaka runātāja viedokli par teiktā ticamību:
  - (1) a. *Pēkšņi viņai šķita, ka tālāk meža dziļumā kaut kas noknikšķēja.*
  - b. *Izskatījās, ka nācējs uz muguras nes lielu, smagu nastu.*
  - c. *Ir absolūti nenoliedzami, ka valsts zinātnei bijis hroniski mazs un nekonsekvents finansējums.*
- 2) deontiski predikāti, kas izsaka nepieciešamību vai (noliegumā) tās trūkumu:
  - (2) a. *Mums ir svarīgi, lai dzīvnieki labi attīstītos un būtu veseli.*
  - b. *Galvenais, lai paldies būtu sirsnīgs!*
  - c. *Un nav arī pieļaujams, ka Latvijā kā Eiropas Savienības dalībvalstī, kā NATO dalībvalstī šis nopietnais, būtiskais jautājums netiks apspriests Ministru kabinetā.*
- 3) vērtējuma predikāti, kas novērtē palīgteikumā izteikto saturu:
  - (3) a. *Dīvaini, ka bērnībā tomēr tā baidījās.*
  - b. *Tas jau ir labi, ka vispār baro.*
  - c. *“Protams, ir patīkami, ka arī citi novērtē,” saka saimniece.*

Ja teikuma priekšmeta palīgteikumam ir korelatīvs vietniekvārds virsteikumā, tad izteicēja semantikai nekādu ierobežojumu nav:

- (4) *Kas meklē, tas neatrod gandrīz nekad, bet kas nemeklē, tas tīri kā pa jokam uzgrūžas.*

Atsevišķu semantiski neierobežotu grupu veido arī izteicēji ciešamās kārtas formā, jo šādā gadījumā teikuma priekšmeta palīgteikums semantiski nosauc darbības objektu:

- (5) *Tobrīd gan vēl **nav bijis izlemts**, kur rūpnīca tiks būvēta.*

2. Infinitī subjektī

Ja teikuma priekšmets izteikts ar nenoteiksmi, tad izteicējs visbiežāk ir nomināls vai adverbiāls un pieder pie kādas no divām semantiskajām grupām (Kalnača, Lokmane 2021, 421–423):

1) deontiski predikāti:

- (6) a. ***Nepieciešams** viņus apmācīt!*
b. *Jaunos neapturēt, un mūsu enerģiju **ir neiespējami nomierināt!***

2) vērtējuma predikāti:

- (7) a. *Uzdot filosofiskus jautājumus **ir nesalīdzināmi vieglāk** nekā uz tiem atbildēt.*
b. *Nezin kāpēc olu est skaitījās nestilīgi.*

Tātad var secināt, ka gan finīto, gan infinīto klauzālo subjektu apkaime ir semantiski līdzīga, galvenokārt modāla, tomēr teikuma priekšmeta palīgteikumu lietojuma iespējas plašākas.

Literatūra

- Dryer, Matthew S. 2007. Clause types. *Language Typology and Syntactic Description*. Shopen, Timothy (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 224–275.
- Lokmane, Ilze. 2012. Propozīcijas izteikšanas iespējas teikuma virsējā struktūrā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 16(1), 161–168.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. *Latvian Grammar*. Riga: University of Latvia Press, 385–533.
- Rituma, Laura, Saulīte, Baiba, Nešpore, Gunta. 2019. Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa gramatikas modelis. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 200–216.
- Trask, Robert Lawrence. 2005. *Key Concepts in Language and Linguistics*. London, New York: Routledge.
- Trawiński, Beata, Schlotthauer, Susan. 2022. Distributional properties of clausal subjects: A cross-linguistic corpus study. *9th International Conference on Grammar & Corpora 2022. Book of abstracts*. Ghent: University of Ghent, 113–114.

Norādāmais vietniekvārds trešās personas vietniekvārda vietā latviešu valodas gramatikās un tiešsaistes tekstos

Norādāmajiem vietniekvārdiem autore pievērsusies jau iepriekšējos pētījumos, tos galvenokārt skatot sarunvalodas kontekstā un salīdzinājumā ar somu valodu. Šajā referātā tiks skatīts norādāmo vietniekvārdu lietojums trešās personas vietniekvārdu vietā, apskatot gan parādības aprakstus latviešu valodas gramatikās, gan reālo lietojumu rakstītos tiešsaistes tekstos. Tur, kur tas ir atbilstoši, tiks sniegts arī salīdzinājums ar somu valodu.

Latviešu valodā līdzīgi kā somu valodā norādāmā vietniekvārda lietojums trešās personas vietniekvārda vietā ir no dialektiem un izloksnēm mantota pazīme. „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (Ahero et al. 1959, 517–518) aprakstīti vairāki lietojumi, kuros vietniekvārdi *šis* un *šitas* parādās trešās personas vietniekvārda vietā. Tomēr laika gaitā latviešu valodā šāds norādāmā vietniekvārda lietojums ieguvis negatīvu konotāciju. Kā raksta Dzintra Paegle (2003, 81), norādāmie vietniekvārdi *šis* un *šī*, „norādot uz personu, izsaka nievājuma nokrāsu”. Šāda konotācijas maiņa atšķir latviešu valodu no somu valodas, kurā vietniekvārda *šis* (somu valodā *tämä*) lietojumu, norādot uz personu, dažos gadījumos nosaka literārās valodas normas (Korhonen, Maamies 2015, 250), turklāt sarunvalodā kopumā norādāmā vietniekvārda lietojums, norādot uz personu, ieguvis neitrālāku nozīmi nekā trešās personas vietniekvārda lietojums (Lappalainen 2010).

Autore, pētot tiešsaistes tekstus latviešu valodā, ir atradusi piemērus, kuros norādāmā vietniekvārda lietojums, norādot uz personu, ir vērtējams kā neitrāls vai pat pozitīvs (sk. (1) un (2)).

- (1) *Manuprāt visa sāls bērna negulēšanai savā gultā/istabā ir vecāku galvās un slinkumā piepūlēties. Panemot mazo blakus aizmigt un iesnauzoties pasiem to neparvietot uz savu gulvietu.* (www.seekthesimple.com)
- (2) *Uzskatu, ka mums būtu šiem jāpievienojas viņu centieni atbalstīšanai.* (www.delfi.lv)

Referātā autore padziļināti analizē tiešsaistes tekstus, lai noskaidrotu, cik bieži atrodami neitrāli vai pozitīvi vērtējami norādāmā vietniekvārda lietojumi, norādot uz personu, kā arī secinātu, kāda ir konotācijas saistība ar katru norādāmo vietniekvārdu (*tas, tā, šis, šī* un to sarunvalodiskajiem variantiem) un teksta tuvinātību sarunvalodai.

Analizē izmantoto rakstīto tekstu korpuss sastāv no autorei pašas vākuma: emuāriem, komentāriem un *Instagram* īsstāstiem, kas savākti laikā no 2019. līdz 2022. gadam. Korpusa apjoms ir ap 10 000 vārdlietojumu no katra teksta veida. Autore ir izmantojusi tikai publiski pieejamus tekstus, kas pirms apstrādes ir anonimizēti. Ar rakstītiem tekstiem autore saprot tādus tekstus, kas jau sākotnēji veidoti rakstos, tādējādi, piem., *Instagram* īsstāstu subtītri netiek analizēti.

Autore sagaida, ka latviešu valodas kultūras un valodas normu tradīcijas ietekmē norādāmā vietniekvārda lietojums tiešsaistes tekstos nav bieži atrodams, tomēr paredz, ka tekstos, kas ir vairāk tuvināti sarunvalodai, kā *Instagram* īsstāstos, šī parādība sastopama biežāk nekā literārajai valodai tuvinātos tekstos, kā tas ir emuāru ierakstos. Autore arī sagaida, ka lietojuma konotācija ir ļoti atkarīga no paša vietniekvārda konotācijas (piem., vietniekvārda šis lietojums būtu vērtējams kā neitrāls biežāk nekā vietniekvārda *šitas* lietojums).

Literatūra

- Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.
- Korhonen, Riitta, Maamies, Sari (red.). 2015. *Kielitoimiston kielioppiopas*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- Lappalainen, Hanna. 2010. Se ja hän puhutussa kielessä. *Kielikello 4/2010*. Pieejams: <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=2340>

Žodžių darybos vedlio plėtra – galimybės ir iššūkiai

Žodžių darybos vedlys (ŽDV) yra skaitmeninis lietuvių kalbos daiktavardžių sinchroninės darybos žinynas, viena iš lietuvių kalbos išteklių informacinės sistemos *E. kalba* paslaugų. Jame pateikiami lietuvių kalbos žodžių darybos dėsningumai, XX a. antrojoje pusėje aprašyti gramatikose. Yra galimybių atspindėti ir dabartinės lietuvių kalbos būklės bei naujadaros bruožus.

Duomenų bazės struktūroje numatytas pastabų laukas, kuriame galima pateikti informaciją apie naujausių tyrimų rezultatus, atkreipti dėmesį į ryškėjančius naujus darybos polinkius. Pavyzdžiui, į galbūt besiformuojantį naują priesagos *-iena* darybos tipą (*laikraštiena, skaitmeniena, internetiena, žodiena* ir kt.) ar pavadinimų pagal lyties skirtumą darybos reikšmės pokyčius – naujieji priesagos *-inas* ir galūnės *-ė* vediniai (*auklinas, barakudinas, fyfinas, undinas, žvaigždinas; budelė, kunigė, narcizė, kareivė, išmintė* ir kt.) pavadina ne tik priešingos lyties gyvūnus, bet ir asmenis. Teoriniai žodžių darybos dalykai ŽDV gausiai iliustruojami įvairiais darinių pavyzdžiais, atskirai pateikiami naujadarai iš *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno*.

Pagrindinis ŽDV tikslas – padėti kalbos vartotojams pasirinkti tinkamiausius žodžių darybos būdus ir priemones, kai jie nori įvardinti į lietuvių kalbą ateinančias naujas sąvokas ir susikurti naujus žodžius. Tokiems vartotojams aktualiausia yra daiktavardžių darybos informacija, tad žinyno duomenų struktūra iš pradžių kurta būtent daiktavardžių darybos duomenims. Tačiau žinynas galėtų būti plečiamas įtraukiant ir kitų kalbos dalių darybos duomenis, aprašant ir būdvardžių, veiksmažodžių,rieveiksmių darybos dėsningumus. Tai būtų naudinga ne tik praktiniams visuomenės poreikiams, bet ir moksliniams tyrimams, nes, vienoje vietoje sukaupus ir sustruktūrinus įvairių kalbos dalių darybos duomenis, galima būtų matyti bendresnį lietuvių kalbos žodžių darybos vaizdą, jo kaitos polinkius ir perspektyvas.

ŽDV plėtra pirmiausia reikalautų esamą duomenų bazę papildyti naujais duomenimis, o kai kuriais atvejais ir koreguoti esamą duomenų struktūrą – pirmiausia dėl to, kad dabartiniame jos variante, sukurtame vienos kalbos dalies darinių duomenims kaupti, nėra numatyta duomenų paieška pagal darinių kalbos dalį. Atsiradus kitų kalbos dalių darybinei informacijai, tokios paieškos galimybė yra būtina.

Viena iš problemų yra būdvardžių darybos aprašo diachroniškumas. Minėtose lietuvių kalbos gramatikose skiriamos darybinės būdvardžių galūnės su priebalsiniais formantais, pvz., *-lus, -i* (*taiklus, -i*), *-mus, -i* (*tūžmus, -i*), *-nus, -i* (*lipnus, -i*), *-rus, -i* (*jautrus, -i*), *-slus, -i* (*dėslis*), *-sus, -i* (*gausus, -i*) ir kt. laikoma darybos galūnės *-us, -i* variantais. ŽDV tokia darybos priemonių struktūra nenumatyta, tačiau žiūrint šių dienų akimis šie būdvardžių afiksai kitur laikomi priesagomis, tad struktūriškai gali būti tinkamai kaupiami jau sukurtoje duomenų bazėje. Panašiai galima elgtis ir su veiksmažodžių priesagų variantais (pvz., *-yti, -styti, -dyti*). Šiais atvejais, ko gero, esamos duomenų bazės struktūros iš esmės koreguoti nereikėtų, minėti būdvardžių

ir veiksmazodžių darybos afiksai galėtų būti traktuojami kaip priesagos, informaciją apie jas pateikiant analogiškai daiktavardžių priesagoms.

Siekiant visuomenę supažindinti su žodžių darybos dėsningumais ir patarti, kaip taisyklingai pasidaryti naują žodį, pagrindinis dėmesys *ŽDV* skirtas tipinei morfologinei (tradicinei) darybai. Netipiniams dariniams darybos priemonių aprašuose skirtas atskiras iliustracinių pavyzdžių laukas. Stebint naujadaros tendencijas ir matant reikalą atkreipti dėmesį ar plačiau pakomentuoti vieną ar kitą darybos naujovę galima tai daryti formuluojant pastabas. Vis dėlto šiuo aspektu gali prireikti struktūrinių duomenų bazės korekcijų, jei, pavyzdžiui, pasirodytų, kad tam tikros darybos ypatybės ar tendencijos yra būdingos ne vienos kalbos dalies žodžiams ir šiai informacijai reikia rasti vietos atitinkamų darybos priemonių aprašuose, sukuriant papildomų duomenų laukų.

Vairāku piedēkļu atvasinājumi Latvijas purvu, mežu un pļavu nosaukumos: derivatīvais, areālais un semantiskais aspekts

Atvasināšana ar vairākiem piedēkļiem ir samērā maz pētīta vārddarināšanas metode, un pats vārddarināšanas veids ar diviem dažādiem piedēkļiem ir salīdzinoši jauns, lielākoties izmantots terminu un okazonālismu darināšanā (Vulāne 2013, 247). Savukārt par bisufiksāciju sauc vārdu darināšanu ar diviem dažādiem piedēkļiem vienlaikus (Turpat, 201). Tomēr Latvijas purvu, mežu un pļavu nosaukumos vairāku (pārsvārā divu) piedēkļu atvasinājumi, domājams, visbiežāk saistāmi ar atvasināšanu no vārddarināšanas celma, kurā saknei jau pievienots kāds piedēklis un kura tiek saukta arī par sekundāro atvasināšanu (Skujiņa 2007, 345).

Analizējot vairāku piedēkļu atvasinājumus, aplūkoti 264 šādi atvasināti purvu, mežu un pļavu nosaukumi (no kopumā 8426 sufiksāli atvasinātiem nosaukumiem), kuros, raugoties no mūsdienu vārddarināšanas skatupunkta, iespējams segmentēt vismaz divus produktīvus, mazproduktīvus vai neproduktīvus piedēkļus. Lai gan aplūkoto atvasinājumu skaits ir salīdzinoši neliels, tajos atrasti 57 dažādu piedēkļu kombināciju derivatīvie modeļi, kur katrs no tiem saistīts tikai ar vienu nosaukumu, 22 derivatīvie modeļi sastopami divos vai trijos nosaukumos. Jāuzsver, ka vairumā gadījumu šajos derivatīvajos modeļos kā otrs piedēklis lietots kāds no deminutīv-piedēkļiem *-iņ-* vai *-it-* (arī *-eņ-* vai *-eit-* latgaliskajās izloksnēs).

Produktīvākais derivatīvais modelis ar vairākiem piedēkļiem atvasinātajos purvu, mežu un pļavu nosaukumos ir $S + -ul+āj-$ → S . Tas fiksēts 48 vietvārdos – ne tikai nosaukumos *Priedulājs*, bet arī *Apsulājs*, *Bērzulājs*, *Brantulājs*, *Cinulājs*, *Lazdulājs*, *Liepulājs*, *Medulāji*, *Pupulājs* u. c. Līdzīgs modelis $S + -al+āj-$ → S vērojams atvasinātajos nosaukumos *Liepalājs* me Bārbeles pag., *Niedralājs* pļ Mēmeles pag. un *Sēņalājs* pļ Mencendarbes pag. Areālajā aspektā lielākā daļa šo nosaukumu objektu saistīta ar Vidzemi un Latgali, kur savukārt sufiksāli atvasinātajos vietvārdos bieži sastopams piedēklis *-āj-*.

Otrs produktīvākais modelis, kurš, līdzīgi iepriekšminētajam, varētu liecināt par piedēkļa *-ul-* desamentizēšanos, ir $S + -ul+en-$ → S (piem., *Apsulene* pļ Zebrenes pag., me Jaunlaicenes pag.). Tas fiksēts 14 vietvārdos un atrodams apvidos, kuros sufiksāli atvasinātajos purvu, mežu un pļavu nosaukumos biežāk sastopams piedēklis *-en-*.

Piedēklis *-av-* mūsdienu latviešu valodā tiek uzskatīts par neaktīvu un mazproduktīvu. Vairāku piedēkļu atvasinājumus, kuros *-av-* sastopams kā pirmais piedēklis, vērojams derivatīvais modelis $S + -av+en-$ → S , tomēr šajos atvasinājumos nevar droši noteikt motivētājpārdu, kamēr semantiski skaidrāki motivētājpārdi sastopami derivatīvajā modelī $S + -av+iņ-$ → S , piem., *Pļaviņa* pļ Sinoles pag., *Rutkaviņa* pļ Rankas pag., *Silaviņa* me Liezēres pag., *Silaviņas* me Ļaudonas pag., *Abraviņa* pļ Jaunpiebalgas pag.

Piedēklis *-āj-* mūsdienās tiek uzskatīts par mazproduktīvu derivatīvo līdzekli, vietu nosaukumos ar daudzuma nozīmi tā atvasinājumi ir sinonīmi atvasinājumiem

ar piedēkli *-ain-* vai *-ien-* (Vulāne 2013, 224, sk. arī Kalnača 2015). Kā derivatīvie konkurenti šie piedēkļi parasti nav atrodami līdzās vairāku piedēkļu atvasinājumos. Tomēr fiksēts arī izņēmums – pļavas nosaukums *Paeglienājs* Tirzas pag.

Derivatīvo modeļu daudzveidība vērojama desubstantīvajos purvu, mežu un pļavu atvasinājumos, savukārt deverbālo un deadjektīvo atvasinājumu vienīgi derivatīvie modeļi ir $V + -um+iŋ-$ → S vai $A + -um+iŋ-$ → S. Jāpiebilst, ka deadjektīvo atvasinājumu grupā dažos gadījumos iekļaujami arī nosaukumi, kuros pirmais piedēklis ir *-ain-*, tomēr šī derivatīvā modeļa atvasinājumiem nepieciešama papildu izpēte.

Vietvārdos, vieniem vārddarināšanas līdzekļiem kļūstot mazproduktīviem resp. neproduktīviem, vietā nāk citi, un vienlaikus atrodami gan nosaukumi, kuri vairs netiek uztverti kā sufiksāli derivāti un kuros piedēklis nosakāms tikai diahroniski, gan arī nosaukumi, kuros piedēklis desemantizējies un pat daļēji vai pilnīgi reducējies. Tādējādi referātā, aplūkojot vienīgi mūsdienu vārddarināšanā segmentējamus piedēkļus, protams, iespējams aptvert tikai nelielu daļu no šādi atvasinātu nosaukumu kopuma. Tomēr šie vietvārdi pārsvarā radušies dabiskas nominācijas rezultātā, nav fiksēti dokumentos un tikuši izmantoti vienīgi ikdienas saziņā šaurā valodas lietotāju lokā, liecinot par vārddarināšanas iezīmēm un attīstību gan kādā lielākā vai mazākā teritorijā, gan arī valodā kopumā.

Literatūra

- Kalnača, Andra. 2015. Latvian. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Livia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 253–261.
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 212–262.

Jurgis Pakerys

Vilnius University

Virginijus Dadurkevičius

Vytautas Magnus University

Agnė Navickaitė-Klišauskienė

Vilnius University

Measuring derivational productivity in the Joint Corpus of Lithuanian: the case of agent nouns

We use lemma list of the Joint Corpus of Lithuanian (1.3 billion tokens, Dadurkevičius 2020) to measure realized, potential, and expanding productivity (Baayen 2009) of three Lithuanian agent noun suffixes *-toj-*, *-ėj-*, and *-ik-*, e.g., *vair-uo-ti* ‘drive’ → *vairuo-toj-as/-a* ‘driver (masc./fem.)’, *žais-ti* ‘play’ (root *žaid-*) *žaid-ėj-as/-a* ‘player (masc./fem.)’, *plauk-ti* ‘swim’ → *plauk-ik-as/-ė* ‘swimmer (masc./fem.)’.

Our pilot study is based on automatically generated lemma list and shows that ranking of these suffixes according to realized productivity confirms observations of the grammars (Ulvydas 1965; Ambrazas 1994), but quantitative evaluation of *-ėj-* and *-ik-* differs significantly: *-ėj-* appears to be much more productive in our corpus than *-ik-*. The expanding productivity also ranks *-toj-* formations first but does not differentiate *-ėj-* and *-ik-* formations that are both ranked second and have low productivity scores. The results of the expanding productivity are in line with the observations of the latest studies of Lithuanian neologisms (Murmulaitytė 2016, 2021) where *-toj-* is listed as productive, while *-ėj-* and *-ik-* are of low productivity and are found only in few novel formations. The highest potential productivity is of *-ik-* formations, followed by *-toj-*, and then by *-ėj-*. It is likely that the high rank of *-ik-* is simply overestimated due to comparatively low token frequency of the suffix, cf. (Gaeta, Ricca 2006).

Our further work focuses on the forms that were not automatically lemmatized and this led us to develop a method of extracting a significant number of additional lemmas that are potentially derived. In our conference talk, we will present the pilot study, the method of extracting additional lemmas, and updated productivity measures when previously unlemmatized forms are considered.

References

- Ambrazas, Vytautas (ed.). 1994. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Baayen, Harald R. 2009. Corpus linguistics in morphology: Morphological productivity. *Corpus Linguistics: An International Handbook*. 2. Lüdeling, Anke, Kytö, Merja (eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 899–919. <https://doi.org/10.1515/9783110213881.2.899>
- Dadurkevičius, Virginijus. 2020. Wordlist of lemmas from the Joint Corpus of Lithuanian. *CLARIN-LT digital library in the Republic of Lithuania*. Available at: <http://hdl.handle.net/20.500.11821/41>

- Gaeta, Livio, Ricca, Davide. 2006. Productivity in Italian word formation: a variable-corpus approach. *Linguistics*. 44(1), 57–89. <https://doi.org/10.1515/LING.2006.003>
- Murmulaitytė, Daiva. 2016. Naujieji asmenų pavadinimai darybos ir semantiniu aspektu. *Lietuvių kalba*. 10, 1–22. <https://doi.org/10.15388/LK.2016.22591>
- Murmulaitytė, Daiva. 2021. *Naujažodžių darybos ir morfemikos tyrimų perspektyvos (Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno atvejis)*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. <https://doi.org/10.35321/e-pub.16.naujadaros-tyrimu-perspektyvos>
- Ulvvydas, Kazimieras (ed.). 1965. *Lietuvių kalbos gramatika*. 1. Vilnius: Mintis.

Dzimtes kategorijas etnolingvistiskie un sociolingvistiskie aspekti spāņu valodā

Interese par dzimtes kategoriju ir saistīta ar sociolingvistisko polemiku mūsdienu Spānijas sabiedrībā, masu medijos un valodnieku vidū par neitrālās dzimtes vai tā saucamās trešās dzimtes formas ieviešanu valodā. To piedāvā veidot ar galotni *-e* (*-es* daudzskaitļa formā) un atvasināt no vārdiem ar jau pastāvošām divām dzimtes formām, piem.: *maestro, maestra, maestre* (Vicente Mateo 2013). Šī tēma kļuva aktuāla Spānijā, pateicoties feminisma kustībai, cīņai par dzimumu vienlīdzību un dzimuma identitāti. Binoms *sexo/género* 'dzimums/dzimte' (vai *sex/gender* angļu valodā) ir polemikas centrā.

Pats par sevi vārds *género* spāņu valodā nav nekas jauns. Jauns ir koncepts – tas ir radies angļu valodas iespaidā un iegājis valodas aprītē gan publiskajā, gan zinātniskajā diskursā, radot veselu virkni jaunu terminu, kā, piem., *violencia de género* 'dzimumnoziegums', *desigualdad de género* 'dzimumu nevienlīdzība', *identidad de género* 'dzimuma identitāte'. Terminu *género* 'dzimte' sāka lietot kā sinonīmu terminam *sexo* 'dzimums', kas dažos kontekstos rada pretrunas ar valodā pieņemto normu.

Iekļaujošās valodas autori piedāvā vairākus gramatiskos risinājumus, kā izvairīties no dzimtes akcentēšanas komunikācijā. Daži no priekšlikumiem izraisīja kritiku akadēmiskajās aprindās (Bosque, Vicente Mateo 2013).

Pētījuma mērķis ir aplūkot binoma *sexo/género* ietekmi uz dzimtes kategorijas evolūciju spāņu valodā no etnolingvistikas viedokļa (Coseriu 1977; Casado Velarde 1991). Izmantojot salīdzinošo metodi, tiks analizēta dzimtes gramatiskās kategorijas interpretācija un definīcija vairākos nozīmīgos teorētiskos darbos, sākot ar Antonio de Nebrihas „Kastīliešu valodas gramatiku” (*Gramática de la lengua Castellana*, 1492) un noslēdzot ar Spānijas Karaliskās Akadēmijas jauno „Spāņu valodas gramatiku” (*Nueva gramática de la lengua española* (RAE), 2010). Gramatiskās dzimtes kategorijas attīstība spāņu valodā notika galvenokārt klasisko valodu (latīņu, grieķu) un seno kultūru ietekmē. Avotu analīze apstiprina, ka gadsimtu laikā mainījās šīs kategorijas definīcija un interpretācija. Vairāku valodnieku sniegtais skaidrojums liecina, ka noteicošā loma izveidē bija kultūrvēsturiskiem apstākļiem, kas veicināja semantiskās opozīcija *vīrišķais/sievšķais* (*masculino/femenino*) attīstību. Saskaņā ar „Spāņu valodas gramatikas” (RAE 2009) definīciju spāņu valodā dzimtes kategorija ietver ne tikai sieviešu un vīriešu dzimtes lietvārdus, bet arī kopdzimtes lietvārdus un epicēniski jeb dzimumneitrālus lietvārdus. Neitrālais dzimums spāņu valodā ir pastāvējis agrāk un kā gramatiska forma pastāv arī patlaban. Tomēr ir mainījusies paša termina *neitrālais dzimums* interpretācija jaunajā sociolingvistiskajā kontekstā.

Literatūra

- Cano, Rafael (coord.). 2005. *Historia de la lengua española*. Barcelona: Ariel.
Casado Velarde, Manuel. 1991. *Lenguaje y cultura. La etnolingüística*. Madrid: Síntesis.

- Coseriu, Eugenio. 1977. *En Principios de semántica estructural*. Madrid: Gredos.
- Coseriu, Eugenio. 1981. La socio- y la etnolingüística. Sus fundamentos y tareas. *Anuario de letras*. XIX, 5–30.
- Nueva gramática de la lengua española. Morfología y sinaxis*. RAE y ASALE. Madrid: Espasa Libros, 2009.
- Lozano Domingo, I. 1995. *Lenguaje femenino, lenguaje masculino. ¿Condiciona nuestro sexo la forma de hablar?* Madrid: Minerva Eds.
- Vicente Mateo, Juan Antonio. 2013. *Enseñar y aprender lengua*. Madrid: Editorial Síntesis.

Dėl XVII–XVIII a. Kėdainių miestiečių (moterų) asmenvardžių darybos su lietuviškomis priesagomis

Lietuvos miestiečių antroponimų tyrimai tebėra aktualūs, nes darbų, kuriuose būtų nagrinėjama šio luomo moterų istorinė antroponimija, yra nedaug. Tai lėmė objektyvios aplinkybės, kurių svarbiausia ta, kad miestų gyventojos nedažnai minimos istorijos dokumentuose. Kiek plačiau ir detaliau analizuoti jų įvardijimą galima maždaug nuo XVI–XVII a. pradžios (Zinkevičius 1977, 48–49; Ragauskaitė 2014, 15–16, 2015, 78–79, 2021, 8–10, 2022, 142–143, 2022a, 210–211).

Šio pranešimo tikslas – aptarti pagrindinius kėdainiečių moterų užrašymo būdus, išanalizuoti jų vardus (pirmuosius dvinarių įvardijimų narius) kilmės aspektu ir rekonstruoti asmenvardžius, kurie XVII–XVIII a. Kėdainių miesto rankraščiuose užfiksuoti su lietuviškais darybos formantais.

Antroponiminė medžiaga daugiausia surinkta iš XVII a. Radvilų miesto istorijos šaltinių. Tai 1604 m., 1622 m., 1624 m., 1666 m. Kėdainių inventoriai ir 1628–1663 m. Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios dokumentai, rašyti lenkų kalba.

XVII a. šio miesto istorijos rankraščiuose paminėtos 82 kėdainietės. Jų įvardijimuose paliudytos įvairios krikščioniškų vardų formos (ilgosios tradicinės, trumpiniai ir jų deminutyviniai vediniai). Daugiausia moterys užfiksuotos dviem priesagiais asmenvardžiais pagal sutuoktinį (32, tai sudaro 39,02 proc. visų XVII a. įvardijimų). Kiti populiariesni jų užrašymo būdai buvo tokie: 1) 21 (25,61 proc.) įvardijimas tik vienu priesaginiu asmenvardžiu; 2) 16 (19,51 proc.) atvejų priklausomybę nusakančiu antroponimu ir apeliatyviniu prievardžiu *našlė* (lenk. *widowa*).

XVII a. vardu ir pavarde buvo užrašyta 13 (15,86 proc.) miestiečių. Tai aiškiai parodo dvinarės įvardijimo sistemos formavimosi polinkius. Kėdainių gyventojų asmenvardžiuose dažniausiai vartotos slaviškos priesagos *-ova* ir *-ovna*. Tačiau pasitaikė ir pavienių merginų, moterų pavardžių su lietuviškomis priesagomis *-aičia*, *-yčia* vartosenos atvejų.

Vėlesnėje 1752–1799 m. Kėdainių parapiinės Šv. Jurgio bažnyčios krikšto metrikų knygoje dominavo dvinaris miestiečių įvardijimo modelis (krikščionišku vardu ir pavarde). Iš šio šaltinio surinktos 32 autentiškos kėdainiečių pavardės su lietuviškomis priesagomis *-aičia*, *-yčia*, *-ienė* buvo rekonstruotos ir palygintos su dabartinėmis lietuvių vyrų pavardėmis.

Literatūra

Zinkevičius Zigmąs. 1977. *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*. Vilnius: Mokslas.

Ragauskaitė Alma. 2014. Kauno moterų asmenvardžiai XVI–XVII a. lietuvių istorinės antroponimijos kontekste. *Kauno istorijos metraštis*. 14, 7–17.

- Ragauskaitė Alma. 2015. Seniausios Lietuvoje 1599–1621 metų Jonišio krikšto metrikų knygos joniškėčių moterų asmenvardžiai lietuvių istorinės antroponimijos kontekste. *Acta Linguistica Lithuanica*. 73, 55–81.
- Ragauskaitė Alma. 2021. Naming System of Kėdainiai Women in Local Register Books of the 17th–18th Centuries. *Onomástica desde América Latina*. 2(4), 4–31.
- Ragauskaitė Alma. 2022. Kėdainiečių moterų įvardijimo tendencijos XVII–XVIII a. Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose. *Acta Linguistica Lithuanica*. 87, 140–154.
- Ragauskaitė Alma. 2022a. *XVII–XVIII a. kėdainiečių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Critical discourse analysis of hate speech from a linguistic perspective

The present study is concerned with the analysis of hate speech – an offensive discourse, which is harmful to democracy and to the members of targeted groups and/or individuals whose inherent characteristics or public image, i.e., face is threatened. Hate speech “expresses, encourages, stirs up, or incites *hatred* against a group of individuals distinguished by a particular feature or set of features such as race, ethnicity, gender, religion, nationality, and sexual orientation” (Parekh 2012, 40).

It seems reasonable to assume that the democratic and peace-loving world has been astounded by the offensive language often used by Hungarian Prime Minister Viktor Orbán, the leader of a NATO and European Union (EU) member state. Therefore, a speech by Hungarian Prime Minister V. Orbán delivered at the *Bálványos Free Summer University and Student Camp* on 23 July 2022 (Orbán 2022), with an approximate research corpus of 9 000 words, has been selected as an object of linguistic study. This speech has been referred to as a “racist tirade” (Coakley 2022), and European Parliament political group leaders have condemned his “openly racist declarations”, breaching the EU values (EU Parliament Press Room 2022) to mention a few reactions to the speech. This is even more alarming at present in the context of Russia’s war of aggression against Ukraine when Prime Minister V. Orbán’s pro-Russian stance subverts the EU’s fundamental values and hinders the EU decision-making process.

The study employed a three-dimensional model of the Discourse-Historical Approach (Wodak, Meyer 2016, 32), namely, first, the specific topics of the speech were identified; second, the selected discursive strategies (e.g., nomination, predication, argumentation, intensification, or mitigation) were investigated; third, linguistic means and context-dependent linguistic realizations were explored.

The results of a micro-linguistic level study of the speech indicate that from the perspective of its form, the hate speech under analysis demonstrates Prime Minister V. Orbán’s rather uncompromising stance towards the events being referred to, and the communicative illocutionary act of directives (Searle 1976) expresses the Prime Minister’s attitude towards the prospective action which might be taken by the target audience. As a result, the research findings demonstrate that the hate speech under analysis exhibits the features of offensive discourse, created by means of context-dependent linguistic realizations.

References

Primary sources

Orbán, Viktor. 2022. *Speech by Prime Minister Viktor Orbán at the 31st Bálványos Summer Free University and Student Camp*. Available from <https://miniszterelnok.hu/speech-by-prime-minister-viktor-orban-at-the-31st-balvanyos-summer-free-university-and-student-camp/>

Secondary sources

- Coakley, Amanda. 2022. Putin's Trojan Horse Inside the European Union. *Foreign Policy Magazine*. 3 August. Available from <https://foreignpolicy.com/2022/08/03/hungary-orban-russia-conservative-politics/>
- European Parliament Press Room. 30 July 2002. *EP leaders condemn Prime Minister Orbán's Recent Racist Declarations*. [Press release]. Available from <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220730IPR36709/ep-leaders-condemn-prime-minister-orban-s-recent-racist-declarations>
- Parekh, Bhikhu. 2012. Is there a case for banning hate speech? *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Response*. Herz, Michael, Molnar, Peter (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 37–56.
- Searle, John. 1976. A classification of illocutionary acts. *Language in society*. 5(1), 1–23. Available from https://sites.duke.edu/conversions/files/2014/09/Searle_Illocutionary-Acts.pdf
- Wodak, Ruth, Meyer Michael. 2016. *Methods of Critical Discourse Studies*. Los Angeles/London/New Delhi/Singapore/Washington DC: Sage.

Salīdzinājuma konstrukcijas „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā”

Tradicionāli salīdzinājuma konstrukcijas latviešu valodniecībā aplūkotas gan vienkārša, gan salikta teikuma sintaksē, šķirot salīdzinājuma palīgteikumus no nepredikatīvām salīdzinājuma konstrukcijām (Ahero et al. 1962, 377–381). Attīstoties sekundārās predikatīvātes izpratnei, precizēta arī salīdzinātājdaļas sintaktiskā funkcija (Lokmane 2013, 756).

Referātā tiks parādīts, cik plašs konstrukciju klāsts tiek izmantots salīdzinājuma izteikšanai latviešu valodā, un skaidrots, kā salīdzinājuma konstrukcijas tiek marķētas „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā” (LVTB) (Rituma et al. 2022).

Vairumā konstrukciju salīdzinātājdaļa LVTB marķēta ar salīdzinājuma palīgteikumu (piem., *Balsis skan tā, it kā es atrastos lielā flizētā telpā.*) vai ar sekundāri predikatīvu komponentu (piem., *Šie Ziemeļāfrikāņu izcelsmes zēni ir pat sliktākā situācijā nekā meitenes.*). Tomēr semantiski salīdzinājumu izsaka arī noteiktas konstrukcijas ar prievārdisku konstrukciju (piem., *Ja Mēness diska izmēri mazāki par Saules [..].*).

Neliela daļa no salīdzinājuma konstrukcijām, kuru sastāvā ir frāzes *vairāk nekā/kā* vai *tāds kā*, korpusā marķētas atšķirīgi, jo gramatizēšanās un leksikalizēšanās ietekmē konstrukcijas tradicionālais dalījums salīdzināmajā un salīdzinātājdaļā vairs neatbilst semantiskajai struktūrai, tāpēc arī sintaktiskajā struktūrā tās tiek attēlotas kā nedalāmas vienības (piem., *Bet meitenes acis, tādas kā izbiedētas [..].*).

Jāņem vērā, ka arī LVTB datu transformācija Universālo atkarību (angl. *Universal Dependencies*) formātā (Pretkalniņa et al. 2016) ir ietekmējusi salīdzinātājdaļas novietojumu teikuma sintaktiskās struktūras attēlojumā, iekļaujot semantiskus kritērijus, tādējādi sintaktiskā struktūra noteiktos gadījumos (piem., *Mēness un Saules aptumsumiem ir pat lielāka ietekme uz Dabu, cilvēkiem, viņu psihi un veselību nekā Mēness fāžu maiņām.*) veidojas atšķirīgi no latviešu valodniecībā ierastās pieejas sekundāri predikatīvo komponentu novietojumam, resp., salīdzinātājdaļa tiek pakārtota salīdzinājuma pazīmi nosaucošajam vārdam, nevis lietvārdam, uz kuru šī pazīme attiecināta.

Avots

Rituma, Laura, Pretkalniņa, Lauma, Saulīte, Baiba, Nešpore-Bērzkalne, Gunta, Grūzītis, Normunds. 2022. *Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpus (LVTB)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/75>

Literatūra

Ahero, Antonija et al. 1962. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. II. Sintakse. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
Lokmane, Ilze. 2013. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika*. Niņiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 710–766.

- Pretkalniņa, Lauma, Rituma, Laura, Saulīte, Baiba. 2016. Universal Dependency Treebank for Latvian: a Pilot. *Proceedings of the 7th International Conference on Human Language Technologies – the Baltic Perspective (HLT 2016)*. *Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*. 289, 136–143.
- Stassen, Leon. 2013. Comparative Constructions. *The World Atlas of Language Structures Online*. Dryer, Matthew S., Haspelmath, Martin (eds.). Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Pieejams: <http://wals.info/chapter/121>
- Haspelmath, Martin, Buchholz, Oda. 1998. Equative and similitive constructions in the languages of Europe. *Adverbial Constructions in the Languages of Europe. Empirical Approaches to Language Typology*. Bossong, Georg, Comrie, Bernard (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 277–334.

Neoloģija klasisko tekstu tulkojumos: Aristoteļa „Rētorikas – Runas mākslas” glosārija materiāls

Klasisko pamattekstu tulkojumi jau ierādījuši vārdu darināšanas ceļus, īpaši salikteņu jomā, ko pārstāv, piem., pastāvīgie vai arī retie epiteti (piem., Homēra eposs). Tomēr sena teorētiska teksta tulkojums paver divas iespējas: vai nu saglabāt daudzās valodās ierastos terminus – internacionālistus, vai arī to vietā izmantot valodā esošus analogus vai jaunveidot aizstājējvārdus.

Referāta tēmas centrālā ass – Aristoteļa „Rētorikas” latviešu tulkojuma (2020) jaunvārdi, kuru izveidi noteica tulkotāju izvēle neizmantojot grieķu (arī latīņu) cilmes leksēmas, kas nostabilizējušās latviešu valodā (piem.: metafora, metode, dialektika, sofists, periods, antitēze, eposs u. c.). Šāda izvēle nav pašmērķīga, pamatojums tai ir doma, ka „Aristoteļa laika grieķu valodā lielākā daļa šo vārdu dzīvoja savās pamatnozīmēs, pārnestās un terminoloģiskās veidojās ilgāka laika, lietojuma un tekstu aprites gaitā”. Tas tad būtu uzskatāms par jaunvārdu darināšanas faktoru konkrēta teksta ietvarā. Svešvārdi tulkojuma tekstā tiek aizvietoti ar semantiski analogiem latviešu vārdiem, tādējādi papildinot, izvēršot latviešu valodas vārdu krājumu.

Analizējamais materiāls ir minētajam tulkojumam izveidotais un pievienotais glosārijs. Tā krājumā ir 280 vienību, daļa no tām klasificējamas kā jaunvārdi latviešu valodas vidē.

Iztirzāšanas vērti ir šo leksēmu vārddarināšanas paņēmieni, salikteņu gadījumā tas ir sintaktiskais, bieži kalku veidolā (piem.: demokrātija – *tautvara*), lai gan sastopami arī jēdzieniski jaundarinājumi (piem.: eps/eposs – ἔπη – *varon dzēja*). Vērojami arī semantiskā vārddarināšanas paņēmiena izmantojuma gadījumi, piem., vārds *ironija* (ἔιρωνεία) aizstāts ar vārdu *zobošanās*.

Svarīgs faktors vārda izvēlei un jaundarināšanai latviešu tekstā, protams, ir konkrētais konteksts. Kādas pozīcijas (un kāpēc) Aristoteļa „Rētorikas” tulkojuma jaunvārdi iegūs latviešu valodas ūzusā, kuri iedzīvosies aktīvāk, kuri paliks okacionālisti vai potenciālisti – paliek jautājums.

Literatūra

- Čestermens, Endrū. 2019. *Tulkošanas mēmi. Ideju izplatīšanās tulkošanas teorijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Darbelnet, Jean, Vinay, Jean-Paul. 2000. A methodology for translation. *The Translation Studies Reader*. Venuti, Lawrence (ed.). London/New York: Routledge, 84–93.
- Rožkalne, Anita. 2015. Tulkotāja misijas izjūta un valoda. *Valoda tulkojumā*. Rožkalne, Anita (sast. un red.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 227–236.
- Rūmniece, Ilze. 2017. Antike Sprachtheorie und die Übersetzung antiker Texte in die Gegenwart. *The Classical Tradition in der Baltic Region: Perceptions and Adaptations of Greece and Rome. (Spudasmata)*. Band 171. Jönsson, Arne, Vogt-Spira, Gregor (eds.). Hildesheim: Georg Olms Verlag, 275–292.

- Rūmniece, Ilze, Rotkale, Līva. 2020. Priekšvārds. Aristoteļa „Rētorikas” latviskā tapšana. Aristotelis. *Runas māksla – Rētorika*. Rūmniece, Ilze et al. (tulk.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 7–18.
- Soida, Emīlija. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Veisbergs, Andrejs. 2022. *Tulkojumi latviešu valodā. 16.–20. gadsimta ainava*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Neoficialieji Vilniaus choronimai – jaunimo šnekamosios kalbos atspindys

Terminas choronimas (pranc. *choronyme*) kildintinas iš gr. *χώρα* ‘kraštas’ (Podol'skaja 1978, 160; Gałkowski 2021, 61, ICOSe). Tai tikriniai tam tikros teritorijos, srities ar rajono pavadinimai, priskirtini prie urbanonimų, įvardinančių įvairių miesto topografinių (geografinių) objektų pavadinimus, poklasio (Podol'skaja 1978, 154). Anot Vitalijos Maciejauskienės (1973, 4), Vilniaus choronimai dažniausiai yra atsiradę iš oikonimų, pvz., *Kirtimai*, *Viršuliškės*. Šie rajonai – tai anksčiau buvusios gyvenvietės, prijungtos prie miesto. Vilniaus vietovardžių formavimosi laikotarpiu laikytinas XVI a. (Jurkštas 1978, 93), o tokių gyvenviečių pavadinimai, kaip pvz., *Saltoniškės*, *Šeškinė* ar *Šnipiškės*, yra minėti jau XVI a. senuosiuose raštuose (Jurkštas 1985, 38) ir iki šiol yra vartojami kasdienėje komunikacijoje.

Oficialieji choronimai skirtini nuo neoficialiųjų, kurie kuriami spontaniškai, būna lingvistiškai žaismingi, sudaromi atsiradus tam tikros grupės ar individo poreikiui pavadinti vietą. Neoficialieji choronimai onomastikos darbuose dažniausiai apžvelgiami kartu su kitais neoficialiaisiais mikrotoponimais (pvz., *neoficialie urbanonimi* ‘neoficialieji urbanonimai’ Balode 2014, 66–67; Balode, Doniņa 2015, 77–91; Groblińska 2020). Išskirtinas Danutos Bieńkowskos (1992, 5–9) straipsnis, kuriame išryškinti bendro pobūdžio oficialiųjų ir šnekamosios kalbos Lodzės rajonų bei gyvenviečių pavadinimų ypatumai. Bieńkowska (1992, 7–8) pastebėjo tendenciją vartoti vieno žodžio pavadinimus, ir šį reiškinį susiejo su kalbos ekonomijos dėsniais.

Pranešime aptariami neoficialieji Vilniaus choronimai pagal jų sudarymo būdus. Atlikus tyrimą nustatyta, kad neoficialieji choronimai yra sudaromi: 1) remiantis oficialiuoju choronimu (ar jo dalimi) (*Fabai* ‘Fabijoniškės’; 2) pavadinama vieta (*Bomžynas* (*Naujininkai*): *bomžynas* (LKŽŽ 90) ‘gyvena nepasiturintys žmonės’); 3) oficialiuoju choronimu (ar jo dalimi) ir pavadinama vieta (*Šikinė* ‘Šeškinė’ ← *Š[ėš]kinė* + *šik*[tɪ]). Jaunimo šnekamosios kalbos tendencijos rodo, kad linkstama vartoti oficialiojo pavadinimo pagrindu sudaromų choronimų trumpąsias formas, atspindinčias kalbos ekonomijos dėsnius. Neoficialiųjų choronimų sudarymo priežastys sietinos su poreikiu ekspresyviai pavadinti esamą vietą ir perteikti požiūrį.

Literatūra

- Balode, Laimute. 2014. On slang urbanonyms in Latvia, Lithuania and Finland. *Baltistikos centrai ir Lietuva: Baltistika pasaulio kontekste*. sud. Pitrienienė, Ona, Trimonytė-Bikelienė, Jurgita (sud.). Vilnius: Baltijos kopija, 59–68.
- Balode, Laimute, Doniņa Sintija. 2015. Ieskats Latvijas neoficiālajos urbanonīmos, *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 10, 77–91.
- Bieńkowska, Danuta. 1992. Oficjalne i potoczne nazwy współczesnych dzielnic i osiedli mieszkaniowych w Łodzi. *Rozprawy Komisji Językowej*. XXXVI, 5–9.
- Gałkowski, Artur. 2021. Terminologiczne osobliwości wśród metanazw onomastycznych w obszarze francuskim, angielskim i włoskim. *Onomastica*. LXV, 55–74.

- Groblińska, Justyna. 2020. *Nieoficjalne nazewnictwo miejskie Łodzi*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- ICOSe – *International Council of Onomastic Sciences. List of Key Onomastic Terms*. Prieiga internete <http://icosweb.net/drupal/sites/default/files/ICOS-Terms-en.pdf>
- Jurkštas, Jonas. 1978. Senieji Vilniaus apylinkių vietovardžiai. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija*. 2(63), 63–101.
- Jurkštas, Jonas. 1985. *Vilniaus vietovardžiai*. Vilnius: Mokslas.
- Maciejauskienė, Vitalija. 1973. Vilniaus miesto vietovardžiai. *Mūsų kalba*. 6, 4–5.
- Podol'skaja Natal'ja Vladimirovna. 1978. *Slovar' russkoj onomasticheskoj terminologii*. Moskva: Nauka.

Substantīvu piedēkļu *-in-* un *-īn-* lietojums

Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā

Latviešu apdzīvoti ciemi – Būtiņģe un Sventāja – atrodas Lietuvas ziemeļrietumos pie Baltijas jūras. Būtiņģes un Sventājas latviešu valoda ir unikāla 21. gadsimta Lejaskurzemes izlokšņu mantojuma daļa, kas, vairāk nekā 100 gadus atrodoties Lietuvas kultūrtelpā, no vienas puses, ir saglabājusī Lejaskurzemes izlokšnēm raksturīgās morfoloģiskās īpatnības visu paaudžu valodā, bet, no otras puses, jūtama arī žemaišu izlokšņu ietekme. Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā, tāpat kā Kurzemes dienvidrietumu izlokšnēs (Gramzdā, Krūtē, Kalētos, Rucavā u. c.), piedēklis *-in-* un *-īn-* ir produktīvs.

Visbiežāk piedēklis *-in-* sastopams floras nosaukumos (*zemīnes* ‘zemenes’, *ābuļinīs* ‘āboliņš’, *timuotīnīs* ‘timotiņš’, *tītarīnes* ‘pelašķi’), faunas nosaukumos (*krupīne* ‘krupju mātīte’, *vapsīne* ‘lapsene’), darbarīku un priekšmetu nosaukumos (*ratīns* ‘ratiņš’, *ritīnis* ‘ritenis’), dabas parādību nosaukumos (*rudīnis* ‘rudens’, *āzīnis* ‘dienvidaustrumu vējš’, *saksīnis* ‘dienvidrietumu vējš’), apģērbu nosaukumos (*adītīnis* ‘adīta jaka’, *austīne* ‘sagša; liels lakats’, *vatinīs* ‘bieza, vatēta virsjaka’), ar cilvēkiem saistītos apzīmējumos, tai skaitā tautību (*leitīne* ‘lietuviete’, *krievīne* ‘krieviete’), profesiju (*ārstīne*, *daktarīne*, *skuoluotajīne*) u. c. nosaukumos (*ciemīns* ‘ciemiņš’, *gimīne* ‘ģimene’). Piedēklis *-in-* izmantots arī sieviešu dzimtes personvārdu nosaukumos (*Albužīne*, *Balcerīne*, *Jānītīne*, *Jurīne*, *Flaksīne* u. c.).

Lai gan Kurzemes dienvidrietumu izlokšnēs piedēklis *-īn-* biežāk izmantots deminutīvu veidošanā, Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā ar piedēkli *-īn-* ir atvasināti vārdi, kuriem nav deminutīvu funkcijas. To nav visai daudz, un forma bieži skaidrojama ar lietuviešu valodas ietekmi: izskaņa *-ynė* ir izplatīta žemaišu izlokšnēs, piem., *kaimīns* (liet. *kaimynas*), *kunkulīne* ‘piena zupa ar klimpām’ (liet. *kunkulynė*), *nātrīne* ‘nātre’ (liet. *nōtrynė*), *ubagīne* ‘nabagmāja’ (liet. *ubagynas*), *vakarīnes* ‘vakariņas’ (*vakarynė(s)*). Reizēm patskaņa pagarinājums var būt ieviesies žemaišu izlokšņu uzsvērtā patskaņa ietekmē, piem., *mellīne* ‘mellene’ (liet. *mėlynė*), *zemīne* ‘zemene’ (liet. *žeminė*).

Substantīvu piedēkļu *-in-* un *-īn-* lietojums Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā ir reģistrēts visu paaudžu runā.

Vardažodinių hibridinių priesagų vedinių, pavadinančių asmenis, ir bendrašaknių skolinių konkurencija dabartinėje lietuvių kalboje

Tyrimo tikslas ištirti, kaip hibridiniai vardažodiniai priesagų vediniai, pavadinantys asmenis, konkuruoja tarpusavyje (pvz., *atlant-inink-as*, *-ė* / *atlant-iet-is*, *-ė* ‘NATO šalininkas, -ė’ ← *Atlant-as*) ir su tos pačios darybos kategorijos bendrašakniais koreliaciniais vediniais, arba priesaginiais skoliniais (pvz., *strateg-inink-as*, *-ė* ← *strategij-a* / *strateg-ist-as*, *-ė* ← *strategij-a*), bei bendrašakniais paprastaisiais skoliniais (pvz., *strateg-inink-as*, *-ė* / *strateg-as*, *-ė*) dabartinėje lietuvių kalboje. Siekiama nustatyti vardažodinių priesaginių asmenų pavadinimų su skolintomis šaknimis konkurencinius modelius ir išsiaiškinti, kiek darybiškai įvairūs yra konkuruojantys hibridiniai ir koreliaciniai vediniai, koks jų vartosenos dažnis, pagal kurį siūloma skirti stipriąją ir silpnąją konkurenciją. Tyrimui medžiaga rinkta iš elektroninio tarptautinių žodžių žodyno „Interleksis“, *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno*, *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno*, *Lietuvių kalbos žodyno*, *Naujažodžių duomenyno*, *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* ir interneto šaltinių.

Dažniausiai linkę konkuruoti 1) bendrašakniai hibridiniai vardažodiniai *-ininkas*, *-ė* ir koreliaciniai asmenis pavadinantys šešių priesagų vediniai, pvz., *finans-inink-as*, *-ė* / *finans-ist-as*, *-ė*, *kolekc-inink-as*, *-ė* / *kolekc-ionier-ius*, *-ė*. Kiti konkurencijos modeliai, būdingi priesaginiams vardažodiniams asmenų pavadinimams su skolintomis šaknimis, yra reti arba labai reti, t. y. konkurencija: 2) tarp hibridinių priesagų vedinių ir paprastųjų skolinių (pvz., *akrobat-inink-as*, *-ė* / *akrobat-as*, *-ė*); 3) tarp hibridinių ir koreliacinių priesagų vedinių bei paprastųjų skolinių (pvz., *strateg-inink-as*, *-ė* / *strateg-ik-as*, *-ė* / *strateg-ist-as*, *-ė* / *strateg-as*, *-ė*); 4) tarp skirtingų priesagų hibridinių vedinių, pvz., *forum-inink-as*, *-ė* / *forum-iet-is*, *-ė*, ir 5) tarp koreliacinių vedinių su skirtingomis priesagomis, pvz., *archyv-ar-as*, *-ė* / *archyv-ist-as*, *-ė*.

Pagal vartosenos dažnį skirtina stiprioji ir silpnoji konkurencija. Stiprioji konkurencija pasižymi vienodu arba panašiu, bet mažiau kaip tris kartus besiskiriančiu konkuruojančių vedinių vartosenos dažniu, o silpnajai konkurencijai būdingas didesnis konkuruojančių vedinių vartosenos dažnio skirtumas.

Literatūra

- Inčiuraitė-Noreikienė, Lina. 2017. Hibridinių vedinių ir skolinių konkurencija. *Baltistica*. (57)1, 149–174.
- Štekauer, Pavol. 2017. Competition in natural languages. *Competing patterns in English affixation*. Santana-Lario, Juan, Valera, Salvador (eds.). Bern: Peter Lang, 15–32.
- Urbutis, Vincas. 1965. Daiktavardžių daryba. *Lietuvių kalbos gramatika*. 1. Ulvydas, Kazys (red.). Vilnius: Mintis, 251–473.
- Urbutis, Vincas. 2005. Daiktavardžių daryba. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. 4–oji pataisyta laida. Ambrasas, Vytautas (red.). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 86–167.
- Urbutis, Vincas. 2009. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Verb-base nominalizations in academic science texts

In the emerging of a new scientific thought language is not just a means of gained knowledge, it is also a means of arriving at new knowledge. And this is where nominalization as a micro-structural item of scientific writing comes into view. Scientific language is an economical system of signs: it is full of constructions which let us achieve the greatest condensation of the mind. The theoretical foundations of this study are rooted in systemic functional linguistics which is concerned with language as system for construing meaning. This concern makes it easier to focus on the role of grammar in construing the interpretation of reality, i.e., scientific texts. The study aims to investigate the functional potential of verb-based nominalizations and their agnation in academic science texts.

The study is concerned with a class of abstract nouns (i.e., nominalizations). The noun is an open class in the sense that this class is constantly being enriched by accepting newly coined nouns. Having analysed the examples, the conclusion was drawn that nominalizations fall into three basic types: 1) those which are morphologically identical with the agnate verbs (conversion); 2) those which have an agnate verb but are not morphologically identical (formed using suffixes); 3) those which have no specific suffixes. Moreover, nominalizations can be derived from material, mental, verbal, happening processes (i. e., verbs). A process is designated by a verb, which is the core of any sentence. Verbs in their prototypical sense represent rapid change or dynamism. The study of the uses of nominalizations is particularly useful in revealing how processes are transferred into objects, thus altering the grammar of the texts. Nominalizations give the text organization and subsequent effect on communicative dynamism.

Lietuvių šnektų raida aktyvioje baltų ir slavų kalbų kontaktų zonoje: gramatinės struktūros irimo požymiai

1. Tyrimo objektas – pietrytinio Lietuvos paribio pietų aukštaičių lietuvių šnektos, ilgą laiką funkcionuojančios aktyvios dvikalbystės sąlygomis. Čia kontaktuoja dviejų kalbų sistemos – lietuvių ir baltarusių. Tam tikrą poveikį daro ir vietinė lenkų kalba. Būdingosios tarminės ypatybės kinta, niveliuojasi, yra apnykusios. Pirmiausia pastebimai kinta lietuvių šnektų fonetika bei leksika. Tačiau laipsniškai klibinami ir kiti kalbos lygmenys: šnektose atsiranda sudėtingų gramatinės struktūros pakitimų.
2. Tyrimo tikslas – atskleisti svarbiausias pakraštinių pietų aukštaičių šnektų gramatinės struktūros irimo ypatybes, remiantis kalbiniais duomenimis, surinktais XX a. pab. – XXI a. pr. Tyrime taikomas sociolingvistinio tyrimo stebimuoju laiku metodas (Labov 1963, 207–309, 1975, 199–228; Tuomienė 2014, 84–85, 2018, 116; Kalėdienė 2015, 213–214). Jis leidžia stebėti ir vertinti vykstantį kalbos pokytį: jei viena ar kita kalbos ypatybė būdinga visoms gyventojų kartoms, tai pokytis laikomas tebevykstančiu, o jei tik vyriausiajai – jau įvykusių, nes ypatybė nebebus perduota kitai kartai.
3. Analizuojama ir lyginama dabartinė dviejų kartų gyventojų kalba: vyriausiosios (59–95 m.) ir vidurinės (58–70 m.). Nors šių kartų informantai pagal amžių nutolę nedaug, tačiau dvi kartos skiriamos dėl sociolingvistinių aplinkybių. Jaunesniosios kartos atstovai tarmiškai kalbėti vengia, stengiasi pereiti prie bendrinės lietuvių kalbos.
4. Svarbesni pietų aukštaičių paribio šnektų gramatinės struktūros irimo požymiai:
  - 4.1. Vidurinės kartos gyventojų šnektose pastebima pokyčių daiktavardžių giminės kategorijoje: kai kurie priesagų vediniai, reiškiantys veiksmų, ypatybės turėtojų, vietų pavadinimus, net viename pasakojime vartojami pramaišiu su skirtingomis priesagomis: vyr. g. forma *gærūmas*, *baisūmas* ir greta mot. g. forma *gærumā*, *baisumā*.
  - 4.2. Veikiant baltarusių tarmei, lietuvių šnektose keičiami daiktavardžio darybos modeliai (Ambrazas 2000, 229), vedinių baigmenį pritaikant prie baltarusiškų žodžių baigmens. Todėl pagal baltarusių tarmės daiktavardžius randasi lietuviški atitikmenys. Dvikalbiai žmonės yra linkę abiejų kalbų daiktavardžius vartoti atitinkamai tos pačios giminės, tarsi atlikti pamorfemį vertimą, todėl skirtingos formos vartojamos pramaišiu.
  - 4.3. Daiktavardžių giminės nesutapimas lietuvių ir baltarusių kalbose skatina su daiktavardžio gimine nederinti būdvardžių, įvardžių, rečiau skaitvardžių ir labai retai šnektose vartojamų dalyvių, pvz.: *nājuāis tvorōm aptværsū* 'naujomis tvoromis aptversiu'. Vardažodžių nederinimas giminėmis viename sakinyje yra susijęs su apskritai kalbos jausmo praradimu, su išklibinta sistema arba kelių sistemų susiliejimu (Čekmonas [1988] 2017, 416–421).

- 4.4. Ilgalaiškė slavų kalbų apsuptis paskatino lietuvių kalbos paribio šnektų atskirų linksnių formų kitimą: „grynieji“ linksniai yra keičiami prielinksninėmis konstrukcijomis. Baltarusių tarmės skatinamu *analitiškėjimu* (Ambrasas 2006, 137) laikytinas vidurinės kartos atstovų rišioje kalboje vns. ir dgs. naudininko formų pakeitimas prielinksnine konstrukcija *dėl* + daiktavardžio kilmininkas, pvz.: *nəduoda dėl_žmogū.s miegō-č* ‘neduoda dėl žmogaus (žmogui) miegoti’ (Tuomienė 2019, 87–116).
- 4.5. Įvardžių vartosenoje pastebėtas toks plintantis reiškiny, būdingas abiejų kartų atstovų kalbai: apibendrintai vartoti vyriškosios giminės daugiskaitos vardininką asmeninių, parodomųjų, klausiamųjų ir santykinių bei neapibrėžiamųjų įvardžių moteriškajai ir vyriškajai giminėms, nes baltarusių tarmėje tiek vyriškosios, tiek moteriškosios giminės tų pačių reikšminių įvardžių skyrių dgs. vardininko formos nesiskiria, pvz.: *icīē ā-vi.s bījo žmoņū-* ‘šitie (šitos) avys bijo žmonių’ (brus. *тыя, этыя* – *tie, tos*).
- 4.6. Randasi veiksmažodžių formų variantiškumas. Paprastai 3 asmeniu vartojama forma *yra* imama vartoti ne tik 3-uju, bet ir kitais paradigmos asmenimis (Vidugiris 2004, 243). Vietinėje baltarusių tarmėje *ěцьць* ‘yra’ vartojamas su visais asmenimis, pvz.: *mā-s visi čə i-rā* ‘mes visi čia esame’. Priešdėlinio veiksmažodžio (su neiginiu *ne-*) sangrąžos afiksas gali būti gale, kaip ir slavų kalbose, pvz.: *mā.n gražėi. nəpřjəunasi* (brus. *нерэжаўца*) ‘man gražiai nesipjauna’, nes randasi vis daugiau „kopijų“ iš baltarusių tarmės.

Literatūra

- Ambrasas, Saulius. 2000. *Daiktavardžių darybos raida II. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Ambrasas, Vytautas. 2006. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Čekmonas, Valerijus. [1988.] 2017. Funkcionirovanie jazykov i bilingvizm (Na materiale romashkanskih govorov). *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*. Kalėdienė, Laima (red.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 416–442.
- Kalėdienė, Laima. 2015. Vilniaus miesto kalba: stebimojo laiko hipotezė. *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas*. Babickienė, Zofija, Pečkuvienė, Laima (red.). Vilnius: MRU, 211–244.
- Labov, William. 1963. The social motivation of a sound change. *Word*. 19, 207–309.
- Labov, William. 1975. O mehanizme jazykovyh izmenenij. *Novoe v lingvistike*. 7, 199–228.
- Rosinas, Albertas. 1995. *Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida*. Vilnius: Petro ofsetas.
- Tuomienė, Nijolė. 2014. Archajiškosios ir inovacinės veiksmažodžio ypatybės Pietų aukštaičių patarmėje Baltarusijoje. *Acta Linguistica Lithuanica*. 70, 82–105.
- Tuomienė, Nijolė. 2018. Nevaldomas skolinimasis kaip kalbos nykimo požymis. *Acta Linguistica Lithuanica*. 78, 114–135.
- Tuomienė, Nijolė. 2019. Pietų aukštaičių patarmės paribiai: sintaksinių konstrukcijų kaita. *Kalbotyra*. 72, 87–116. <https://doi.org/10.15388/Kalbotyra.2019.4>
- Vidugiris, Aloyzas. 2004. *Zietelos lietuvių šneka*. Vilnius: Presvika.

Korelācija starp literārās valodas normu pamatojumu un ilgtspēju – J. Endzelīna vadīto Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēžu (1933–1942) protokolos minēto latviešu valodas prakses jautājumu analīze

Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļa (RLB VN) tika dibināta 1904. gadā, un tās vadītājs bija Kārlis Milēnbahs, bet pēc viņa nāves šo pienākumu uzņēmās Jānis Endzelīns. No 1933. gada Valodniecības nodaļas sēdēs tika pārrunāti dažādi praktiski latviešu valodas jautājumi, sēžu protokoli ir apkopoti Pēterā Kļaviņa veidotā krājumā „Profesora J. Endzelīna atbildes. Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933–1942.” (2001).

J. Endzelīna vadītājās RLB VN sēdēs tika pārrunāti dažādi latviešu valodas prakses jautājumi, kam ir bijusi liela nozīme latviešu literārās valodas normu izstrādē un stabilizēšanā. Sēžu protokoli liecina, ka nepilnu desmit gadu laikā uzmanība tika pievērsta gan ortogrāfijas, gan ortoepijas, gan terminoloģijas, gan gramatikas, gan interpunkcijas jautājumiem. Daļa apstiprināto ieteikumu sēžu protokolos ir fiksēti bez īpaša pamatojuma, bet daļai ieteikumu pievienots īss argumentēts skaidrojums, kas ļauj labāk izprast izvēlēto ieteikuma iedarību latviešu literārās valodas sistēmā kopumā. Fiksēto ieteikumu skaidrojumu apskats liecina, ka latviešu literārās valodas stabilizēšanas sākumposmā tika izmantoti dažādi kritēriji literārās valodas normu izstrādē un pilnveidē, piem., teritorijas kritērijs, izplatības kritērijs, sistēmiskās atbilstes kritērijs, ģeoloģiskās atbilstes kritērijs u. c.

Ir pagājis nepilns gadsimts kopš RLB VN sēžu protokolu izstrādes laika – daļa šajos protokolos minēto latviešu valodas prakses jautājumu ir kļuvusi par vispārlietojamām literārās valodas normām, bet daļa nav nostiprinājusies valodas praksē. Minētie Valodniecības nodaļas protokoli ir materiāls, ko var izmantot, lai pētītu, vai literārās normas ilgtspēja ir atkarīga no literārās normas kritēriju izvēles. Šī pētījuma mērķis ir analizēt, vai pastāv korelācija starp RLB VN sēžu protokolos fiksētajiem literārās valodas normu pamatojuma kritērijiem un attiecīgo normu ilgtspēju gadsimta griezumā. Lai sasniegtu šo mērķi, izmantots gan kvantitatīvs, gan kvalitatīvs skatījums. Iegūtie rezultāti ir noderīgi literārās valodas kodifikācijas procesa izpētē gan no sinhroniskā, gan diahroniskā aspekta.

Produktyvieji naujadarų dūrinių tipai

Dūryba, arba kompozicija, yra vienas iš pagrindinių žodžių darybos būdų. Lietuvių kalboje juo dažniausiai daromi daiktavardžiai ir būdvardžiai. Be to, abiejų kalbos dalių dūriniams būdingi tokie pat pagrindiniai darybos bruožai: dūriniai daromi iš įvairių kalbos dalių (antruoju dėmeniu paprastai eina daiktavardžiai, veiksmažodžiai ir būdvardžiai), su jungiamaisiais balsiais ir be jų, pagal sandų santykį būna determinatyviniai arba kopuliatyviniai (žr. DLKG 2005, 151–168, 228–236).

Pristatomas pranešimas skirtas naujadarais laikytinų daiktavardžių ir būdvardžių produktyviųjų tipų dūriniams aptarti. (Naujadarais laikomi LKŽe, LKŽPK, BLKŽ, DLKŽ, TŽŽ nefiksuoti dariniai.) Tyrime remtasi 355 naujadarų (244 daiktavardžių ir 111 būdvardžių) analize (gausiausios dūrinių grupės atrinktos iš maždaug 1500 naujadarų, surinktų iš įvairių lietuvių autorių tekstų).

Tyrimas parodė, kad gausiausias **daiktavardžių** dūrinių grupes sudaro dūrinių iš dviejų daiktavardžių tipas (D+D, 170 dūrinių) ir dūrinių iš būdvardžio ir daiktavardžio tipas (B+D, 74 dūriniai). (Pasakytina, kad D+D tipas apskritai yra didžiausia naujadarų dūrinių grupė – jie sudaro 48 proc. visų daiktavardžių ir būdvardžių dūrinių.) Taigi daiktavardžių dūrinių tipų tvarka pagal darumą nesiskiria nuo nurodytos gramatikose ir žodžių darybos veikaluose, pvz., DLKG (2005, 151) rašoma, kad D+D tipo dūriniai sudaro didesnę dalį visų dūrinių, kurių antrasis sandas remiasi daiktavardžiu, o antrasis pagal gausumą yra B+D tipas (daugiau kaip penktadalis dūrinių), S. Keinio teigimu (1999, 69) D+D yra arti pusės daiktavardžių dūrinių. Be to, D+D tipo dūriniai iš principo atitinka gramatikose ir Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno (ND) tyrėjų nurodytus bruožus: išlaikoma tendencija beveik vienodai dažnai sudaryti dūrinius su jungiamuoju balsiu arba be jo, visi dūriniai yra *ia* ir *é* kamieno žodžiai, absoliuti jų dauguma gimine nesiskiria nuo antrojo dėmens pamatu einančio daiktavardžio giminės. Didžioji dūrinių dalis (84 proc.) remiasi paprastos morfeminės sudėties pamatiniais daiktavardžiais. B+D tipo naujadarų darybos ypatumai kai kuo skiriasi nuo nurodytų gramatikose: šio tipo naujadarai dažniau daromi su jungiamuoju balsiu (57 proc. visų to tipo dūrinių) negu be jo (43 proc.), plg. DLKG (2005, 155) teigiama, kad daugiau kaip pusė dūrinių neturi jungiamojo baltio. Pats dažniausias naujadarų jungiamasis balsis (kaip ir nurodoma gramatikose) yra *-a-* – jį turi 86 proc. jungiamąjį balsį turinčių B+D tipo dūrinių. DLKG (2005, 155) nurodyta jungiamojo baltio priklausomybė nuo pirmuoju dėmeniu einančio būdvardžio kamieno: „*a* kamieno būdvardžiai dažniau yra jungiami be jungiamojo baltio, kiek rečiau – su jungiamuoju balsiu *-a-*“. Naujadarų tyrimas rodo, kad tada, kai B+D tipo dūrinių pirmuoju dėmeniu eina *a* kamieno būdvardis, daugiau darinių turi jungiamąjį balsį (tokie yra 61 proc. šio tipo dūrinių), visų jų dėmenys jungiami balsiu *-a-*.

Dariausias **būdvardžių** dūrinių tipas yra dariniai iš būdvardžio ir daiktavardžio (B+D), antra pagal gausumą grupė yra dūriniai iš dviejų daiktavardžių (D+D), bet

pastarųjų yra daug mažiau negu B+D tipo (plg. B+D 94 dūriniai ir D+D 17 dūriniai). (Tokia pat dūrinių tipų tvarka matyti ir DLKG (2005, 229–231), S. Keinys (1999, 81) taip pat nurodo, kad bendrinėje kalboje daugiausia B+D dūrinių, o D+D dūrinių mažiau.) Labai ryški tendencija B+D dūrinius daryti su jungiamaisiais balsiais – tokie yra 89 proc. dūrinių. Dūriniai beveik vienodai dažnai remiasi morfemiškai neskaidžiais ir skaidžiais pamatiniais žodžiais ir beveik vienodai dažnai turi jungiamuosius balsius *-ia-* ir *-a-* (atitinkamai 51 proc. ir 49 proc. jungiamuosius balsius turinčių dūrinių). D+D tipo dūriniai dažniausiai daromi su jungiamuoju balsiu (jungiamąjį balsį turi 88 proc. šio tipo dūrinių), dūrinių dėmenys dažniausiai jungiami balsiu *-a-* (jį turi 67 proc. jungiamąjį balsį turinčių dūrinių). Visi abiejų dūrinių tipų būdvardžių naujadarai turi galūnę *-is*, *-ė*, o tai atitinka DLKG (2005, 228) teiginį, kad dūriniai galūnę *-is*, *-ė* gauna nepriklausomai nuo to, kokio kamieno pamatinio žodžiu remiasi antrasis dūrinių dėmuo.

Šaltiniai ir literatūra

- BLKŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Liutkevičienė, Danutė (vyr. red.). Prieiga internete: <https://ekalba.lt>
- DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Keinys, Stasys (vyr. red.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 2021. Elektroninis variantas. 2021. Prieiga internete: <https://ekalba.lt>
- DLKG 2005 – Ambrazas, Vytautas (red.). *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. 4 pataisyta laida. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002). Elektroninis variantas. Naktinienė, Gertrūda (vyr. redaktorė). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 2005. Atnaujinta versija. 2018. Prieiga internete: www.lkz.lt; <https://ekalba.lt>
- LKŽPK – *Lietuvių kalbos žodyno Papildymų kartoteka*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015. Prieiga internete: <https://ekalba.lt>
- Keinys, Stasys. 1999. *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- ND – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. Miliūnaitė, Rita (sud.). Prieiga internete: <https://ekalba.lt>
- TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2003.

Tauriņu taksonomija: *sprīžmešu* dzimtas nosaukumu derivatīvi semantiskā struktūra

Dažādu reāliju taksonomijas ir nozīmīgs lingvistisko pētījumu avots ne tikai nominācijas un semantiskā, bet arī derivatīvā, asociatīvā un etnolingvistiskā aspektā. Tās atklāj valodas līdzekļu izmantojuma iespējas un tautas pasauluztveres tipiskās un specifiskās iezīmes.

Tauriņi jeb zvīņspārņi (*Lepidoptera*) ir viena no bagātākajām un krāšņākajām kukaiņu kārtām, kas veido plašu, sazarotu dzimtu un sugu taksonomiju. Tos nosacīti iedala dienas un naktstauriņos, lieltauriņos un sīktauriņos. Lingvistiskā aspektā tauriņu nosaukumi līdz šim nav plašāk pētīti.

Sugu enciklopēdijā „Latvijas daba” norādītas 68 tauriņu dzimtas, kurās ietilpst vairāki simti sugu. No 2560 Latvijā zināmajām tauriņu sugām (Kļaviņš) vairāk nekā 260 ir sprīžmeši.

Tauriņu nominācijā lielākoties izmantotas dažāda veida analītiskās leksēmas: kārtas un dzimtas nosaukumā vārdkopas pirmais komponents sniedz vispārīgu informāciju par tauriņu veidu, bet otrs ir nomenklatūras vārds, piem., *zvīņspārņu kārtas pūcišu dzimta, raibspārņu dzimta, pāvaču dzimta*. Sugu nosaukšanai parasti izmantota divkomponentu, retāk – trīskomponentu konstrukcija, kurā līdzās sugas nosaukumam lietots viens vai divi diferencētājpārīdi, piem., *ērķšķogu raibsprīžmetis, pelēkais saulkrēslīņu sprīžmetis*.

Analītisko leksēmu pamatkomponents lielākoties ir determinatīvais saliktenis, piem., *mazsprīžmetis, raibsprīžmetis, ziedsprīžmetis, līnīsprīžmetis*, kura pirmā daļa norāda dzimtai raksturīgu vispārīgo pazīmi – tauriņa lielumu, krāsu, uzturēšanās vietu, spārnu izskatu u. tml. Otrā daļa ir dzimtas nosaukums saliktnatvasinājums *sprīžmetis*, ko motivē lietvārda *sprīdis* daudzskaitļa forma *sprīžus* un darbības vārda *mešt* tagadnes forma *met*. Saliktajam celmam *sprīžmet-* pievienota vīriešu dzimtes derivatīvā galotne *-is*. Motivētājpārdkopa sniedz informāciju par tauriņu kāpuram raksturīgo pārvietošanās veidu, ko izteica arī senākais darbības vārda motivētais darītājnosaucums *sprīžotājs*.

Pirmais vai otrais komponents ir pirmatnīgs vai atvasināts vārds, saliktenis vai saliktnatvasinājums, kas sniedz konkretizējošu, precizējošu, vienkāršu vai kombinētu informāciju par tauriņa krāsu (*brūnais melleņu sprīžmetis, pelēkzaļais lapsprīžmetis*), formu (*drukknais bērzu sprīžmetis*), kāpura dzīves vietu (*pelašķu zaļsprīžmetis*) u. tml.

Sprīžmešu analītisko leksēmu komponenti lielākoties ir sekundāri latviešu valodā funkcionējoši vai tauriņu dzimtas un sugas nosaukšanai īpaši darināti vārdi. Tie radīti, izmantojot:

- morfoloģisko paņēmienu (*bālg+an-ais mazsprīžmetis*),
- sintaktisko paņēmienu (*div+svītru pļav+sprīžmetis*),
- sintaktiski morfoloģisko paņēmienu (*melleņu lik+vēder+is*).

Tauriņu nosaukumu terminoloģisko kopumu veido gan pašcilmes vārdi un nozares speciālistu oriģināldarinājumi, gan arī pēc citu valodu parauga veidotas leksēmas, kas diezgan detalizēti, precīzi, niansēti raksturo tauriņus, atklājot ikdienas vērojumos gūtās asociatīvās saiknes, un iekļaujas valodas derivatīvajā un valodas pasaulainas sistēmā.

Literatūra

Kļaviņš, Askolds. Zvīņspārņu jeb tauriņu kārtā (*Ordo: Lepidoptera*). *Latvijas daba. Sugu enciklopēdija*. Pieejams: <https://www.latvijasdaba.lv/taurini/sistematiskais-raditajs/ordo-lepidoptera/>

Partikulas *tad* pragmatiskie aspekti

Vārds *tad* sastopams kā apstākļa vārda, tā partikulas funkcijās, tas ir viens no gramatiskās homonīmijas gadījumiem latviešu valodā (piem., Zilgalve 2013).

Partikulām tekstā piemīt pragmatiskas funkcijas: tās ir saistītas gan ar plašāku iepriekšēju kontekstu, gan ārpusvalodiskām zināšanām, tāpat partikulām bijusi liela nozīme presupozīciju un implikatūru teorijā (Grice 1975; Archer et al. 2012; Potts 2014; Beaver et al. 2021). *Tad* partikulas funkcijās bieži sastopama jautājumos. Parasti vārdnīcās skaidrots, ka tā pastiprina jautājuma nozīmi, taču tā arī norāda, ka runātājam ir kāds iepriekšējs pieņēmums, un jautājumā ar to tiek izdarīts arī kāds secinājums (Porīte 1954). Tas vērojams kā vispārējos, tā speciālajos jautājumos:

- (1) *Tāda sabiedriskā dzīve viņai nelikās pietiekami smalka. – Vai tad te, Murseļā, var gaidīt kādu smalkmaizību? (LVK2018)*
>> *Te, Murseļā nevar gaidīt nekādu smalkmaizību.*
[Jo Murseļā ir kādi noteikti apstākļi, kas neļauj no tās gaidīt smalku dzīvi.]
- (2) *Jūs jau te priecājaties, bet es tikko no darba. – Ko tad tu tur tik ilgi dariji? – Adelaide, saulaini uzsmaidot, naivi pajautāja. (LVK2018)*
>> *Nav bijis iemesla tik ilgi ko darīt darbā.*
[Jautātājam nav zināms, kāpēc būtu ilgi jāpaliek darbā.]

Kā vispārējos, tā speciālajos jautājumos partikulas lietojumu nosaka kāda veida pretējas gaidas, sasaiste ar iepriekšējo kontekstu, kāds nepieciešams priekšnosacījums tās izmantojumam jautājumā, klausītāja skaidrība par to, kāpēc partikula izmantota (sal. pētījumus par vācu *denn*; angļu *then*; sk. Haselow 2011; Theiler 2020).

Referātā aplūkotas partikulas *tad* pragmatiskās funkcijas jautājuma teikumos latviešu valodā: apskatīti iespējamie partikulas lietojuma veiksmīgie un neveiksmīgie aspekti, to saistība ar kontekstu un runas situāciju. Pētījumā izmantoti „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” (Levāne-Petrova, Darģis 2018), kā arī tīmekļa materiāli.

Literatūra

- Archer, Dawn, Aijmer, Karin, Wichman, Anne. 2012. *Pragmatics. An advanced resource book for students*. Routledge: London and New York.
- Beaver, David I., Geurts, Bart, Denlinger, Kristie. 2021. Presupposition. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Pieejams: <https://plato.stanford.edu/entries/presupposition/>
- Grice, Paul. 1975. Logic and conversation. *Syntax and Semantics*. 3. *Speech Acts*. Cole, Peter, Morgia, Jerry L. (eds.). New York: Academic Press, 41–58.
- Haselow, Alexander. 2011. Discourse marker and modal particle: The functions of utterance-final *then* in spoken English. *Journal of Pragmatics*. 43, 3603–3623. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2011.09.002>
- Levāne-Petrova, Kristīne, Darģis, Roberts. 2018. Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2018). *CLARIN-LV digitālā bibliotēka*. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>

- Porīte, Tamāra. 1954. Par vārdu kārtu latviešu literārās valodas vienkāršā teikumā. *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta raksti*. III, 77–112.
- Potts, Christopher. 2014. Presupposition and implicature. *Stanford Linguistics*. Pieejams: <https://web.stanford.edu/~cgpotts/manuscripts/potts-blackwellsemantics.pdf>
- Theiler, Nadine. 2020. DENN as a highlighting-sensitive particle. *Linguistics and Philosophy*. 44, 323–362. <https://doi.org/10.1007/s10988-019-09290-7>
- Zilgalve, Evelīna. 2013. Partikulas gramatizēšanās aspektā. *Valoda: nozīme un forma*. 3, 142.–158.

58. prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences
„GRAMATIKA UN VĀRDDARINĀŠANA” referātu tēzes. 2023

LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
www.apgads.lu.lv

Iespiests
SIA “Drukātava”